

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL

Majandusteaduskond

Rahvusvaheliste suhete instituut

Rahvusvaheliste suhete ja politoloogia õppetool

David Arutyunyan

**KOOLIÕPIKUD KUI ERINEVA MAAILMAVAATE
KUJUNDAJAD: EESTI AJALOO GÜMNAASIUMIÕPIKUTE
NÄITEL (1991-2012)**

Magistritöö

Juhendaja: Mait Talts

Tallinn 2014

Olen koostanud antud magistritöö iseseisvalt.

Kõik lõputöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikad ja mujalt pärinevad andmed on minu poolt vastavalt korrektselt viidatud.

.....

Üliõpilase kood: 140232TASM

Üliõpilase e-posti aadress: david85@hotmail.ee

Juhendaja Mait Taltsi arvamus:

Töö vastab magistritöö esitatud nõetele

.....

Rahvusvaheliste suhete eriala kaitsmiskomisjoni esimees:

.....

Professor Toomas Varrak

SISUKORD

Abstrakt	5
Sissejuhatus	6
1. Teoreetiline osa	
1.1. Kollektiivne mälu	9
1.1.1. Kollektiivse mälu tekkest, eripärast ja tänapäevasest aktuaalsusest.....	9
1.1.2. Kollektiivse mälu põhilised alltüübid.....	10
1.1.3. Ühis- ja indiviidi mälu omavaheline seos.....	12
1.2. Rahvusriigi identiteedi loomine noorte seas	13
1.2.1. Näited erinevatest ajalooõpetamise meetoditest koolis.....	15
1.3. Ukraina ajalooõpikud kui erinevate maailmavaadete loojad	18
1.4. Erinevad sotsiaalsed mälud Lätis ja võrdlus Ukraina näitega	24
1.5. Uurimustöö metodoloogiline osa ja võrdlev tekstianalüüs	27
1.5.1. Võrdlev tekstianalüüs kui antud uurimustöö metodoloogia alus.....	28
2. Praktiline osa	
2.1. Eesti ajaloo gümnaasiumi õpikud aastatel 1991–2012	30
2.1.1. Õpikute „Eesti ajalugu II“ ja „История Эстонии II“ omavaheline detailne võrdlus.....	30

2.1.2. Õpikute “Eesti ajalugu“ ja „История Эстонии“ omavaheline võrdlus ja võrdlus eelneva õpikupaariga.....	36
2.2. Eesti ajaloo gümnaasiumi õpikute omavaheline üldvõrdlus.....	41
2.2.1. Õpikute „Eesti ajalugu II“ (1997) ja „Eesti ajalugu“ (2001) omavaheline võrdlus.....	42
2.2.2. Lauri Vahtre 2004. aasta Eesti ajaloo kooliõpiku eripära ja selle võrdlus eelnevate õpikutega.....	43
2.2.3. Andres Adamsoni ja Sulev Valdmaa 1999. aasta ning Andres Adamsoni ja Toomas Karjahärmi 2004. aasta Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikute omavaheline võrdlus.....	46
2.2.4. Mati Lauri, Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi 1997. aasta ning Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi 2006. aasta Eesti ajaloo (mõlema õpiku puhul 2. köide) gümnaasiumiõpikute omavaheline üldvõrdlus.....	49
2.2.5. Esimese antud lõputöös käsitletavas ajavahemikus ilmunud Eesti ajaloo õpik ja selle eripärad.....	53
2.2.6. Esimene antud lõputöös käsitletavas ajavahemikus ilmunud venekeelne Eesti ajaloo õpik ja selle võrdlus esimese eestikeelse ajalooõpikuga.....	58
2.2.7. Lauri Vahtre 2010. aastal ilmunud vene õppekeelelega gümnaasiumile ettenähtud õpiku „История Эстонии“ võrdlus 2004. aasta Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikuga.....	62
2.2.8. Mart Laari ja Lauri Vahtre 2012. aasta „Eesti ajaloo lugemiku“ eripärad.....	66
Kokkuvõte.....	70
Résumé.....	75
Kasutatud allikad.....	80

ABSTRAKT

Antud lõputöös on uuritud Eesti ajaloo õpikuid, mis ilmusid Eesti Vabariigis ning olid kasutusel nii eesti- kui venekeelsetes gümnaasiumites ajavahemikul 1991–2012. Antud lõputöö fookuses on Eesti ajalugu ja vaatluse alla on võetud järgmised ajaloojärgud: Teine maailmasõda, stalinistlikud repressioonid, nõukogude aeg Eestis, Nõukogude Liidu lagunemine ja sellega kaasnenud Eesti suveräänsus. Just need ajaloojärgud võivad teoreetiliselt anda erinevaid ajalootõlgendusi ühe riigi ehk Eesti Vabariigi raames. Erinevateks tõlgendamisvahenditeks võivad olla nii eesti- kui venekeelsed Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikud.

Antud uurimisteema aktuaalsus on tänapäeval ilmselge järgmistel põhjustel. Kuna koolihariduse kaudu on võimalik kujundada inimese hoiakuid ja maailmavaadet (eriti hilisteismelise eas), siis on ajalooõpikud, ehk antud uurimistöös just Eesti ajaloo õpikud, need vahendid, mille abil on võimalik seda seisukohta luua. Kool mängib siinkohal institutsiooni rolli, mille õppeprogrammi abil on võimalik teostada ülaltoodud aspekti. Siinsetel eesti ja vene keelt kõnelevatel noortel võivad ülaltoodud ajaloojärkudest olla erinevad arusaamad ja hoiakud. Pealegi ei pruugi kõik uuritavas ajavahemikus ilmunud eestikeelsed õpikud ajaloo fakte samamoodi selgitada.

Lähtudes eelnevast, on oluline saada teada, kas ülaltoodud ajavahemikus ilmunud Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikud on siinse noorema põlvkonna jaoks olnud erinevate maailmavaadete kujundajateks ehk kas nad on olnud erinevate hoiakute ja arusaamade loojateks või ei ning kas ülaltoodud ajaloojärke selgitatakse läbi Eesti Vabariigi haridussüsteemi ühtemoodi või pigem mitut moodi.

Läbiviidud analüüside ja võrdluste põhjal on antud lõputöös jõutud järeldusele, et vaadeldud Eesti ajaloo õpikud võivad teoreetiliselt olla õpilastele erinevate maailmavaadete loojateks, sest need erinevad lõputöös uuritavate ajaloojärkude käsitluste poolest. Erinevad nii venekeelsed õpikud eestikeelsetest kui ka eestikeelsed õpikud omavahel. Samas on venekeelsete õpikute omavaheline erinevuste arv küllaltki väike.

SISSEJUHATUS

Käesolevas lõputöös on uuritud Eesti ajaloo õpikuid, mis nägid ilmavalgust ajavahemikus 1991–2012. Uurimise alla kuuluvad nii eesti- kui venekeelsed gümnaasiumiklassidele ettenähtud Eesti ajaloo õpikud. Vaatluse alla on võetud järgmised ajaloojärgud: Teine maailmasõda, stalinistlikud repressioonid, nõukogude aeg Eestis, Nõukogude Liidu lagunemine ja sellega kaasnenud Eesti suveräänsus.

Antud lõputöös on uuritud, kas need kooliõpikud saavad teoreetiliselt olla õpilastele erinevate maailmavaadete loojateks või käsitletakse neis Eesti ajalugu ühtemoodi. Lõputöös on püütud ka välja selgitada, kas Eesti ajaloo õpikud loovad Eesti eestikeelsetel ja venekeelsetel gümnaasistidel erinevaid arusaamasid ning kas eestikeelsed õpikud on ühtse ajalookäsitlusega.

Antud magistritöö koosneb kaheksast osast: sisukord, abstrakt, sissejuhatus, lõputöö teoreetiline ja praktiline osa, kokkuvõtte, *résumé* ning kasutatud allikate loetelu.

Teoreetilise osa alguses on välja toodud kollektiivse mälu põhilised tüübid ja alltüübid, seejärel on põhjendatud kollektiivse mälu aktuaalsust tänapäeval.

Edasi on selgitatud kooli institutsionaalset rolli ning milliste meetmete abil suudab kool seda rolli täita. Lahti on ka seletatud, kuidas institutsioonid ja suuremad sotsiaalsed grupid (nt. riigid, rahvused, õppeasutused jms.) loovad oma mälu. Mäluloomise juures saab teada, mis kuulub vastuvõtmisele, mis tõrjumisele, ja miks. Selgitatud on veel kollektiivse mälu seost ajalooliste aspektidega ning selle seost ajalooõpetamisega koolides. Siinkohal on rõhk asetatud just koolile, mille kaudu rahvusriigi valitseval poliitilisel eliidil on võimalik luua vastavat identiteeti oma noorema põlvkonna seas. Viimati mainitu on samuti lahti seletatud.

Kuna antud uurimistöös on vaatluse all just gümnaasiumiõpikud, siis on ka selgitatud, miks just gümnaasiumitele ettenähtud ajalooõpikud võivad olla tõhusad maailmavaate loojad. Ehk lõputöö fookuses on ajalooõpikud kui instrumendid ja kool kui sotsialiseerimise institutsioon. Seejuures on tähtis silmas pidada, et just hilises noorukieas ehk vanemate klasside õpilastel on identiteedi ja ka maailmavaate kujunemise sensitiivne periood.

Lähtudes ülaltoodust, võib saada aru, et indiviidi rollis on siin gümnasist ja informatsioonilise signaali saatja on kool, mis suunab oma õpilasi läbi ajalooõpetamise. Selles kontekstis mängivad rahvusriigi ajalooõpikud informatsioonilise signaali suunamisvahendi rolli. Tänu kooliprogrammile on võimalik saata just sellist informatsioonilist signaali, mis on rahvusriigi valitseva poliitilise eliidi huvides.

Tõestuseks ülaltoodule on järgmises peatükis toodud välja eri riikide ajalooõpetamise näiteid selle kohta, kuidas on erinevast poliitilisest režiimist lähtuvalt võimalik interpreteerida sama fakti. Lõputöös on keskendunud ajalooõpetamisele demokraatliku poliitilise režiimiga riigis, sest Eesti Vabariik kuulub demokraatlike riikide sekka.

Lähtudes eeltoodust on antud lõputöös toodud näide ajalooõpetamisest Ukrainas, kus kooliõpikud on 1991. aastast tänapäevani olnud erineva ajalookäsitlusega, olles seega erinevate maailmavaadete loojateks. Välja on toodud ajaloojärgud, mis on selle demokraatliku riigi ajalooõpetamises tekitanud kõige rohkem lahkelsid. Need on naaberriigi Venemaa käsitlemine, Teise maailmasõja erinev käsitlemine, nõukogude aja käsitlemine (sh. erinev elu valgustamine Ukraina NSV-s), Nõukogude Liidu lagunemine ja sellega kaasnenud Ukraina suveräänsus.

Kuna vaid ühele näitele tuginedes ei saa veel teha vastavaid teoreetilisi järeldusi ega luua mingeid hüpoteese, on välja toodud ka Läti erinevate sotsiaalsete mälude olemasolu ning võrreldud neid Ukraina juhtumiga. Nagu välja tuli, pole ka Lätis 1991. aastast tänapäevani olnud vaadeldud ajaloojärgudes ühtset ajalookäsitlust.

Antud uurimistöös on kasutatud enamjaolt võrdlevat tekstianalüüsi. Et ka fotod ja nende juures olevad kommentaarid on väga olulised, on võrreldud neidki.

Praktiline osa koosneb kahest poolest. Esimeses on detailselt analüüsitud kahte identset õpikupaari: 1997. aastal ilmunud eesti- ja venekeelset õpikut ning 1999. aastal ilmunud eestikeelset ja 2000. aastal ilmunud venekeelset õpikut ning seejärel võrreldud neid õpikupaare omavahel.

Praktilise osa teises pooles on võrreldud ülejäänud Eesti ajaloo õpikuid omavahel, nii detailselt kui ka üldiselt. Seejärel on uuritud nii eesti- kui ka venekeelseid Eesti ajaloo õpikuid omavahel, nii detailselt kui üldiselt.

Esmalt on analüüsitud 1997. aasta „Eesti ajalugu II“ ja 2001. aasta „Eesti ajaloo“ eestikeelseid õpikuid, sest neil on samad autorid Mati Laur, Ago Pajur ja Tõnu Tannberg (2001. aasta õpikul on lisaks kaks kaasautorit – Ain Mäesalu ja Tõnis Lukas).

Järgneb 2004. aastal ilmunud Lauri Vahtre Eesti ajaloo õpiku analüüs.

Seejärel on võrreldud 1999. ja 2004. aasta Eesti ajaloo õpikuid, sest mõlema õpiku juures oli üks autoritest Andres Adamson.

Järgmine peatükk käsitleb 1997. ja 2006. aasta õpikute omavahelist üldvõrdlust, sest mõlema autorid on Ago Pajur ja Tõnu Tannberg (1997. aasta õpikul lisaks ka Mati Laur).

Järgnevad vaadeldaval perioodil esimesena ehk 1991. aastal ilmunud Eesti ajaloo õpiku analüüs ja vaadeldaval perioodil esimesena ehk 1992. aastal ilmunud venekeelse Eesti ajaloo õpiku analüüs ning nende omavaheline võrdlus.

Siis on võrreldud Lauri Vahtre 2010. aasta vene koolidele ettenähtud Eesti ajaloo õpikut ja ta 2004. aasta õpikut omavahel.

Viimasena on selles lõputöös analüüsitud 2012. aastal ilmunud „Eesti ajaloo lugemikku“, mille autorid on Mart Laar ja Lauri Vahtre.

Lõputöös on püütud leida vastus järgmistele küsimustele: kui eesti- ja venekeelsete Eesti ajaloo kooliõpikute narratiivides peaks olema erinevusi (ehk kui nad pole sõna-sõnalt tõlgitud), kas siis need erinevused tekitavad siinse noore põlvkonna esindajate seas erinevaid arusaamu; kas eestikeelsetes Eesti ajaloo õpikutes on käsitletud ülaltoodud ajaloojärke ühtemoodi või ei; kas need erinevused mõjutavad üldse kuidagi Eesti kooliõpilaste arusaamade kujunemist.

Minupoolsed tänuavaldused selle uurimistöö loomise juures kuuluvad järgmiste struktuuride töötajatele: Tartu Tamme Gümnaasium, Tartu Vene Lütseum, Tartu Hugo Treffneri Gümnaasium, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Tartu Linnaraamatukogu. Soovin tänada ka Roman Golubevi ja teisi, kes aitasid mind antud lõputöö kirjutamise käigus. Eraldi tänu lõputöö teema idee autorile ajaloolasele Toivo Sikkale ja minu juhendajale Tallinna Tehnikaülikooli õppejõule Mait Taltsile.

1. TEOREETILINE OSA

1.1. Kollektiivne mälu

Antud uurimustöös on algul esitatud kollektiivse mälu üld- ehk sissejuhatav osa, mis tutvustab kollektiivse mälu tekkimist, selle mõningaid aspekte ning kollektiivse mälu põhilisi alltüüpe.

1.1.1. Kollektiivse mälu tekkest, eripärast ja aktuaalsusest tänapäeval

Termini „kollektiivne mälu“ tõi 1925. aastal teadusesse prantsuse filosoof ja sotsioloog Maurice Halbwachs. Tuntud kollektiivse mälu uurija Aleida Assmanni väitel on väga aktiivne huvi mineviku ja mälu vastu tekkinud suhteliselt hiljuti ehk 1980. aastate lõpus. 1990. aastatel oli huvi mineviku ja mälu vastu juba aktuaalsem kui kunagi varem. Selle huvi tekkimist saab põhjendada sellega, et külma sõja lõpus kaotasid paljud salastatud faktid oma puutumatus ja tagasipöördumine mineviku poole oli juba vältimatu. Mõned 20. sajandi algupoole sündmused olid loonud pinna selleks, et tekiks vajadus pöörduda mineviku ja mälu poole. Näiteks võib tuua holokausti ning Teise maailmasõja vägivaldsuse ja jõhkruuse, mis põhjustasid ühiskonnas suure psüühilise šoki. Isegi tänasel päeval annavad Teise maailmasõja jõhkruused endast märku. Kuid silmas tuleb pidada ka seda, et ilma „mälu aktivistideta“, poliitilise lobita ja majandusliku toetuseta poleks kollektiivses mälus ajaloolise trauma aktiveerimine nii lihtne. Pealegi, 1960. aastatel leidis aset suur dekoloniseerimine, mis tekitas vajaduse mineviku ja mälu järele (eriti uutel rahvusriikidel). Praegune kiire tehniline areng tõi endaga kaasa info staatuse muutumise. Tänapäeval liigub informatsioon mitu korda kiiremini kui kunagi varem. (A. Assmann 2011, 3–9; Goodin jt. 2008, 210-211, 219, 220)

Lähtudes ülaltoodust võib aru saada, miks on kollektiivne mälu kui nähtus tänapäeval teaduses, sealhulgas sotsiaalteaduses, nii aktuaalne.

Aleida Assmann tõdeb, et kollektiivne mälu säilitab alateadvuseta ainult seda, mis tekitab maksimaalselt emotsioone. Assmanni väitel on ajalooliste sündmuste taasäratamine võimalik siis, kui ühiskonda tabab mingisugune šokk. Ajaloolised sündmused on võimelised

nii-öelda lihtsalt üles ärkama või ärkama üles uute emotsioonidega. Teadlased jõudsid järeldusele, et mälu ei ole mineviku identne koopia. Kollektiivne mälu on sotsiaalselt ülesehitatud mineviku kujund, mis on tekkinud identiteedi alleshoidmise stabiilsuse vajadusest. Teiste sõnadega, kollektiivse mälu puhul võib ajalooliste sündmuste algupärasus olla vastavalt moonutatud. (A. Assmann 2011, 4; Wössner 2005, 9)

Lähtudes ülaltoodust võib julgelt väita, et kollektiivse mälu puhul polegi nii oluline fakti tõepärasus, vaid pigem selle esitamiski viis ja kontekst.

Elisabeth Le kirjutab oma töödes muu hulgas seda, et kollektiivne mälu on loov sihilik protsess, mis võimaldab mineviku detaile fabritseerida, taaskäivitada, välja töötada ja välja lõigata. Kusjuures täpsus ja tõepärasus lükkuvad siinkohal tagaplaanile. Autor selgitab, et kollektiivne mälu on suuteline taasaratama mineviku, et vormistada olevikku ja seega minevikku olevikuga omavahel kokku sobitada. Ta kirjutab, et kollektiivne mälu pole ajalugu, kuid on sellega seotud ning on võimeline mõjutama tulevikku. Kollektiivselt määratletud ajaloolised meenutused aitavad tagada identiteeti tulevastele põlvkondadele. (Le 2006, 708)

Edaspidi selgitab Le, et kollektiivne mälu on kolme ajaloo faktori koosmõju tulemus. Need on tema sõnul „intellektuaalsed ja kultuurilised traditsioonid, mis konstrueerivad meie ettekujutusi minevikust; mälu loojad, kes valikuliselt võtavad omaks mõned traditsioonid, et hiljem kasutada neid vastavalt vajadusele; mälu tarbijad, kes kasutavad, ignoreerivad, moodustavad ümber selliseid artefakte, mis on neile kasulikud“ (samal, 715).

1.1.2. Kollektiivse mälu põhilised alltüübid

Professor Jan Assmann toob kollektiivse mälu puhul välja kaks põhilist alltüüpi: kommunikatiivne ja kultuuriline mälu.

Kommunikatiivne mälu on olmemälu, mida võib kohata igapäevastes vestlustes ja diskussioonides. Kommunikatiivne mälu püsib niikaua, kuni on elus tema kandjad ehk ajalooliste sündmuste tunnistajad. Teadlase väitel võib see mälu alltüüp elada maksimaalselt sada aastat. Kommunikatiivne mälu võib kujutada endast ühist kogemust ja põlvkonna väärtuste süsteemi. Kultuuriline mälu vastandub kollektiivsele mälule. Kultuuriline mälu on olmest kaugendatud. Kultuurilisel mälul on konkreetne fikseeritud punkt ehk tal on oma ajaraamistik. Kultuuriline mälu pöördub tavaliselt tähtsate ajalooliste sündmuste poole ning olmemälestused teda ei huvita. See mälualltüüp tunneb huvi otsustavate ajalooliste sündmuste

vastu. Kultuuriline mälu toimib tänu kultuurilistele formatsioonidele (nt. tekstid, kombed ja mälestusmärgid) ning tänu institutsionaalsetele kommunikatsioonidele (nt. muuseumid, jutlused, kommete jälgimised, kollektiivsed harjumused ja peod, ühised haridusasutused – kõik need kommunikatsioonid on suunatud minevikule). Teadlane tõdeb, et institutsionaalsed kommunikatsioonid loovad rahvusidentiteeti ja kollektiivset mälu. (J. Assmann 1995, 126-127; Goodin jt. 2008, 215)

Toetudes ülalmainitule, võib teha järelduse, et haridussüsteemi kaudu on võimalik luua ka rahvusidentiteeti. Seega, kool võib mängida sotsialiseerimise institutsiooni rolli, mille abil luuakse õpilastes rahvusidentiteeti.

Robert E. Goodin ja Charles Tilly kirjutavad oma töös, et institutsioonid ja suuremad sotsiaalsed grupid (rahvused, riigid, kirikud, õppeasutused, firmad jms.) ei oma mälu, vaid nad loovad seda tänu sellistele mälu atribuutidele nagu sümbolid, tekstid, kombed, kujundid, tseremooniad, kohad ja mälestusausambad. Tänu sellisele mälule ehitavad need institutsioonid üles oma identiteeti. Selline mälu eeldab kahte printsiipi: valikuprintsiip ja eraldamise printsiip ehk siin toimub range valimine aktsepteeritavate ja mitteaktsepteeritavate ning kasulike ja mittekasulike mälestuste vahel. (Goodin jt. 2008, 216)

Martin Heisler kirjutab, et sotsiaalne grupp (sh. ka rahvus) püüab näidata ennast ainult positiivses valguses ehk rahvusidentiteet ei kannata eriti välja negatiivseid mälestusi, pigem vastupidi – katsub neid vältida. Samal arvamusel on ka Aleida Assmann. Mõlemad teadlased tõdeavad, et negatiivsed mälestused ja väljendused (sh. ametlikud negatiivsed seisukohavõttud) kuuluvad kas tõrjumisele või siis tekitavad ärevust ja probleeme (nii sisepoliitikas kui ka rahvusvahelistes suhetes) ehk nad on vastuvõtmatud. Positiivsed mälestused institutsionaliseeritakse, nende kohta antakse välja vastavat kirjandust, nende auks luuakse mälestusmärke, ausambaid ja memoriaale. Heisler tõdeb, et ajalugu ja rahvusidentiteet on omavahel tihedas seoses. (Heisler 2008, 205; A. Assmann 2002, 28-29)

Raske on ette kujutada, et mingi sotsiaalse kogukonna (nt. rahvuse) ajaloos prevaleerivad lood oma süü tõttu kaotatud lahingutest või lood, mis kirjeldavad detailselt oma kaasmaalaste vigu, toime pandud põhjendamata vägivalda, jõhkruisi jms. Sellised ajaloonarratiivid on küll olemas, kuid neid on vähe, sest nad ei näita oma sotsiaalset gruppi positiivses valguses. Enamasti kirjeldatakse ikka oma rahvuse kangelasi, võite lahingutes, edukust, taibukust, loovust jms. Seega võib oletada, et kool kui sotsialiseerimise institutsioon hakkab oma õpilastes looma positiivset rahvusidentiteeti, sest negatiivse identiteedi loomine

ei ole rahvusriigi valitseva poliitilise eliidi huvides. Seega, tuginedes Heislerile, on ajalugu ja rahvusidentiteet omavahel tihedas seoses ning võib oletada, et koolides luuaksegi rahvusidentiteeti ajalooõpetamise kaudu. Kool peab ajalooõpetamise kaudu mõjutama õpilaste alateadvust.

1.1.3. Ühis- ja indiviidi mälu omavaheline seos

Prantsuse filosoof ja sotsioloog Maurice Halbwachs toob oma töödes välja veel kaks mälu alltüüpi, mis puudutavad antud uurimistöe fookust: indiviidi mälu ja ühismälu. Indiviidi mälus talletatakse see, mida indiviid kogeb oma elu jooksul isiklikult, see on kogemusliku iseloomuga mäluliik. Sellele vastandub ühismälu, mis on vahendatud iseloomuga mäluliik. Ühismälu kandjaks ei saa olla indiviid, vaid see peab ilmtingimata olema mingisugune sotsiaalne grupp (sh. ka rahvus). Neid kahte mäluliiki saab selgelt piiritleda, kuid nii paradoksaalne kui see ka pole, on indiviidi mälu mõjutatav ühismälu poolt. Autor toob näite: tavaliselt lähtub indiviid selle sotsiaalse grupi mälust, mille sekka ta ise ennast loeb ehk millesse ta tegelikult kuulub. Näiteks, kui indiviid peab ennast mingisse rahvusesse kuuluvaks, siis tugineb ta üksnes selle rahvuse ajaloole ning samastab ennast selle rahvuse identiteediga. Seega on indiviidile aktsepteeritavad mõlemad ülaltoodud mälu alltüübid. Siinkohal tõdeb autor, et sotsiaalne grupp vajab oma ajalugu, sest sellega tagab ta endale identiteedi loomise ja enese püsijäämise. Kommunikatiivse mälu (mis on iseenesest kogemuslik mäluliik) kadumisega võivad ka kõik mälestused ära kaduda. Just ajaloo kirjutamine võimaldab nende mälestuste säilitamist ehk sündmuste tunnistajad lahkuvad elust, aga tekstid jäävad alles. (A. Assmann 2002, 21-22; Хальбвакс 2005: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>) Seega on sotsiaalsele grupile identiteedi olemasolu väga oluline. Seda saavad aga kindlustada ajaloonarratiivid.

Kuna rahvuse kui konkreetse sotsiaalse grupi kollektiivse mälu loomine on tingitud rahvusriigi valitseva poliitilise eliidi huvidest, siis võib antud lõputöö uurimisfookusest lähtuvalt just kool mängida tähtsa sotsialiseeriva institutsiooni rolli. Kool võib olla rahvusriigi identiteedi loomise kohaks noorte põlvkondade seas, sest indiviidi mälu on mõjutatav poliitilise mälu poolt. Just rahvusriigi ajaloo õpetamine on uurimistöe eesmärgist lähtudes väga oluline, sest kollektiivne mälu on mõjutatud ajaloo poolt. Seega võivad rahvusriigi

ajalooõpikud olla tõhusad rahvusidentiteedi loomise instrumendid noorte põlvkondade ehk selle uurimistöö fookuse järgi gümnaasiumiõpilaste seas.

Selleks et saada aru, kuidas on võimalik rahvusidentiteedi loomine noorte seas ja kuidas aitavad sellele kaasa kool ja ajalooõpikud, tuleb täpsemalt uurida, mis eesmärkidel ja mis vahendite abil luuakse rahvusidentiteeti.

1.2. Rahvusriigi identiteedi loomine noorte seas

Sotsioloogid John J. Macionis ja Ken Plummer kirjutavad oma raamatus „Sociology“, et identiteet tähistab kuuluvust ja sarnaseid jooni, mille järgi saab ennast teistest eristada. Üldmainitud termin pärineb ladina keelest. Sõna „*idem*“ tähendab sama ja sõna „*identitas*“ samastamist. (Macionis jt. 2002, 167) Suurem huvi identiteedi vastu tekkis 20. sajandil. Identiteet on olnud keskseks diskussiooniobjektiks paljudes teadusharudes, sealhulgas sotsioloogias. Tänapäeval on identiteet poliitikas väga aktuaalne. (Kepp 2008, 9)

Sellele, miks antud uurimistöös on võetud vaatluse alla just gümnaasiumitele ettenähtud ajalooõpikud, võib leida vastuse psühholoogiaprofessor Jane Krogeri tööst, kus ta tõdeb, et just hilises noorukieas on identiteedi kujunemise sensitiivne periood ehk just hilises noorukieas toimub aktiivne isikliku identiteedi loomisprotsess, sealhulgas ka vanemate poolt pakutud tõekspidamiste ümbervaatamine. See on intrapsüühiline restruktureerimisprotsess, mille käigus peaks nooruk juba iseseisvalt vastutama oma maailmavaate, tõekspidamiste jms. eest. Just hilises noorukieas tuleb teha olulisi valikuid (nt. tulevase eriala valimine, lähisuhete loomine ja isegi paljudele eksistentsiaalsetele küsimustele vastuse leidmine), mis vajavad head enesetundmist ehk isikliku identiteedi olemasolu. (Kroger 2007, part II ja part III)

Krogeri väitel on identiteet sotsiaalse interaktsiooni tulem. Identiteedi stabiilsuse võib saavutada siis, kui sotsiaalne kontekst püsib samana või kui indiviid saab teistelt jätkuvalt samasuguse informatsioonilise sisuga signaale selle kohta, kes on tema selles suures maailmas või kelleks on tal võimalus siin maailmas saada. (samam)

Lähtudes ülaltoodust, võib teha järelduse, et kuna indiviidi mälu on mõjutatav ühismälu poolt, siis võib just kool olla suunajaks identiteedi loomisel. Indiviidi rollis on gümnaasiumiõpilane ja informatsioonilise signaali saatja rollis on kool, mis suunab õpilasi

ajalooõpetamise kaudu. Arvestades seda, et inivid on mõjutatav oma sotsiaalse grupi ajaloo poolt (oma identiteedi loomisel peab inivid lähtuma ka oma sotsiaalse grupi identiteedist), siis on kooli roll sotsialiseerimise institutsioonina siinkohal üsna selge. Rahvusriigi ajalooõpikud mängivad selles kontekstis informatsioonilise signaali suunamisvahendite rolli. Tänu kooliprogrammile on võimalik saata just sellist informatsioonilist signaali, mis on kasulik rahvusriigi valitsevale poliitilisele eliidile.

Eesti ajaloo teadlane Anu Raudsepp nendib, et paljudel juhtudel on ajalooline allikas (sh. ajaloonarratiiv kooliõpikus) kirjutatud kindla eesmärgiga. Kõik ajaloonarratiivid on mingil määral seotud eelarvamusega. Selleks võidakse rakendada järgmisi meetmeid: omadussõnade kasutamine ja/või sündmuste kirjeldusviiside erinevad võimalused. (Raudsepp 2006, 6)

Kooli kaudu õpetatakse teadmisi ehk nii-öelda vundamenditakse õpilastes vastavat maailmavaadet. Teadmiste abil juurutatakse õpilastesse paratamatult selle ühiskonna väärtushinnangud. Kooliõpikud aitavad õpilasel mõista ühiskonnas valitsevat ideoloogiat ja seega vastavaid väärtushinnanguid ja uskumusi. (Sušová 2008, 205–219)

Kooliõpilase maailmavaate ehk sotsiaalse reaalsuse konstrueerimise aluseks on konstruktivism. Konstruktivismi teooria kohaselt loovad rahvusidentiteedi poliitiline eliit, meedia ja haridussüsteem. See tähendab, et varem õpitud materjal jääb paremini meelde ja inivid lähtub oma maailmavaate loomises juba varasematest kogemustest, mis ta on saanud omal ajal koolis. Peter L. Berger ja Thomas Luckmann kirjutavad oma raamatus „The Social Construction of Reality“, et inimese teadmine on inimõistuse konstruktiivse tegevuse tulemus ehk inimõistus ei saa omandada teadmisi passiivselt. Inimõistus konstrueerib teadmisi ja ka sotsiaalset reaalsust, sealhulgas erinevaid hoiakuid, ettekujutusi teistest inimtüüpidest, stereotüüpidest ja teistest sotsiaalsetest gruppidest. (Этнополитология 2001, 59; Berger jt. 1991, 205–211)

Sotsiaalse reaalsuse konstrueerimise vahenditeks ongi kooliõpikutes ajaloonarratiivid, sest nende abil on võimalik luua nii-öelda objektiivset tegelikkust, mida ajalooõpikud kajastama peavad.

Järjekordne tõestus sellele, et haridussüsteemi kaudu on võimalik tervete põlvkondade arusaamu kujundada, on Evelyn Kaldoja uurimistöös. Ta kinnitab veel kord konstruktivismi teooria paikapidavust (viidates Westin Olale, lk. 39) ning väidab, et kooli mõju inimeste arusaamadele tasub võtta tõsiselt kahel põhjusel. Need on (Kaldoja 2010, 13-14):

- 1) esmasuse printsiip: lapsena õpitu jääb üsna hästi meelde kogu eluks;
- 2) struktureeriv printsiip: lapseõlves paika pandud põhiorientaatorid mõjutavad ka seda, kuidas hiljem spetsiifilisi küsimusi mõistetakse.

Haridussüsteemi jaoks õpiku kirjutaja peab järgima riiklikku ainekava. Õpetaja omakorda peab järgima õpikut. Ning õpilane on kohustatud omandama talle etteantava narratiivi vähemalt minimaalses mahus. Retoorika analüüsivõtetest kirjutab Kaldoja järgmist: „Haridus on üks valdkondi, kus argumentatsiooni esitaja ei pea pingutama auditooriumi tähelepanu esmaseks saavutamiseks – see on tal juba tänu süsteemi kohustuslikule iseloomule automaatselt olemas“ (Kaldoja 2010, 18).

Kui tulla tagasi identiteedi protsessi juurde, siis Lada Timotijevici ja Glynis M. Breakwelli rajatud identiteedi protsessi teooria ehk Breakwelli teooria kohaselt on identiteedi struktuur järgmine: see on dünaamiline sotsiaalne produkt, mille loovad omavahel vastastikmõjus olevad mälu, teadvus ja tõlgendused. (Timotijevic ja Breakwell 2000, 355–372)

Toetudes viimasele, võib jõuda järeldusele, et rahvusriigi valitsev poliitiline eliit (kelle kontrolli all on tähtsad riiklikud institutsioonid, sealhulgas tihtipeale ka riigi haridussüsteem) võib ajalooõpetamise kaudu luua noorte seas just sellist identiteeti, mis on kasulik valitsevale poliitilisele režiimile. Teatud ajaloosündmuste ja faktide interpreteerimiseks kasutatakse erinevaid ajaloonarratiive. Need interpreteerimised on tingitud rahvusriigi poliitilisest kursist ja poliitilise eliidi huvidest. Selle argumendi tõestuseks on uurimistöös esitatud rahvusidentiteedi loomise ülevaade läbi ajalooõpetamise eri meetodite.

1.2.1. Näited erinevatest ajalooõpetamise meetoditest koolis

Haridus on alati olnud ühiskondliku elu üks tähtsamaid sfääre, mis mõjutab rahvusriigi arenemist tervikuna. Seejuures on ajalooharidusel õpilaste ajalooteadvuse kujundajana suur roll, sest just koolis omandatakse tähtsat ajaloolist materjali, mille abil peab välja kujunema inimese identiteedi- ja moraalteadvus. Siinkohal on ajalooharidusel eristatud seitse dimensiooni. Antud lõputöös on täpsema vaatluse all identiteediteadvuse dimensioon, mis tähistab võimet aktsepteerida ajalooliselt kujunenud kuuluvustunnet ja seda reflekteerida. Ajalooharidus on aegade vältel huvitanud erinevaid ühiskondi (sh. poliitilisi eliite), sest oma sotsiaalse funktsiooni tõttu on selle abil võimalik kujundada kollektiivset identiteeti. Seetõttu

ongi valitsevad poliitilised eliidid läbi aegade püüdnud määrata ajaloo õpetamist nii, et see oleks valitseva poliitilise režiimi kasuks. Ajalooõpetamine on olnud väga oluline peaaegu igas riigis. Õpik aga on kõige tõhusam ja ühtlasi ka põhiline ajalooõpetamise vahend. Õpik sisaldab sõnu, tingimuslikke märke ja kujusid, mis peaksid vastastikusel koostöös aitama õpilastel omandada ajalugu. Õpiku põhialuseks on autori tekst, mis määrab meetodika, mille abil teadmised õpilastele tuuakse. Olulist rolli mängivad ka illustatsioonid ja fotod. Õpik on tõhusaim õppevahend, sest selle abil on õpilasel võimalik töötada just niisuguses tempos, mis on talle jõukohane. Õpik on ideaalne vahend kollektiivseks (õpetaja seletused koolis tunni ajal) ja individuaalseks tööks (nt. kodutöö). Seega on õpik vahend, mille abil õpetaja saab õpilasi õpetada ja ka kasvatada. Ajalooõpetamise põhiprintsiip seisneb õpetamisprotsessi korraldamises ning sellised aspektid nagu teadmised, oskused, vilumused, veendumused, maailmavaade, huvid ja tunded on väljenduslikud regulatoorsed vormid, mis leiavad aset inimese psüühikas. Seega saavad needsamad psüühika väljenduslikud regulatoorsed vormid tekkida õpilase peas ainult tänu õppeprotsessile. Kuid need ei teki iseenesest, vaid ainult siis, kui õpilane saab infot väljastpoolt ning seejärel töötleb selle iseseisvalt oma taju, mõtlemise, ettekujutuse ja mälu abil läbi. Ainult see, mis on läbinud ülalmainitud etappe, jätab õpilase alateadvuses vastava jälje, seega on suuteline mõjutama tema teadvust ja isiksust. Ajalooõpetamise põhiülesandeks on õpetada teismelisi niimoodi, et nad oskaksid omandatud teadmisi rakendada hiljem ka igapäevases elus. Teismeliste koolilaste käitumine on tingitud enamjaolt nende ajendist. Aga vanemate õpilaste käitumist saab põhjendada nende moraalsete arusaamade ja eluvaadetega. (Raudsepp 2005) Seega on just vanematele klassidele ettenähtud õpikud tõhusad maailmavaate loomise vahendid. Veel nendib Raudsepp, et ajalooõpikus olevad fotod on tõhusateks visuaalseteks vahenditeks, mis on omaette „akendeks“ minevikku. Just nende „akende“ abil saab õpilane sukelduda minevikku. Illustatsioonide ja fotode juures olevad kommentaarid on omaette suunajad. Raudsepa sõnul suudavad fotod edastada infot mineviku kohta paremini kui teised pildiliigid. Ta nendib, et „fotod näitavad detaile, mida kirjalikud ajalooallikad enamasti edasi anda ei suuda: üksikasju pole võimalik nii hästi kirjeldada [...]“ (Raudsepp 2006, 24-25).

Jan Germen Janmaat kirjutab oma akadeemilises artiklis, et rahvusidentiteedi loojad esitavad riigi haridussüsteemi kaudu (nt. läbi ajalooõpikute) erinevaid ajaloolisi müüte ja narratiive. Needsamad ajaloolised mälestused on kasutatavad eri teemades ja aspektides. Ajalooliste mälestuste väljavalimine ja interpreteerimine on siinkohal väga oluline, nende

kasutamine koolides on suuteline mõjutama nii indiviidide kui ka kollektiivset eneseteadvust. Janmaat toob näite Ukrainast, kus haridusministeerium hoiab ajalooõpikute sisu kontrolli all ning ajalugu on jagatud kaheks aineks: „Maailma ajalugu“ ja „Ukraina ajalugu“. Ilma haridusministeeriumi heakskiiduta pole õpikute levitamine riigi koolides võimalik. Siinkohal nendib Janmaat: „1996. aastal andis Ukraina Vabariigi Haridusministeerium käsu õpetada õpilastele ajalugu niimoodi, et nad hakkaksid oma rahvust armastama“ (Janmaat 2005, 24). Eriti rõhutati seejuures rahvuse ühtsust, mis on tingitud ühisest kultuurist ja emakeelest.

Sama ajaloosündmuse erineva käsitlemise võimalikkusest eri riikide ajalooõpikutes kirjutavad oma raamatus „Majandusteemad ajalootunnis“ Anu Raudsepp, Ago Pajur ja Karin Hiimaa. Nad toovad välja Eesti Vabariigi 1930. aastate teise poole majanduse erineva käsitlemise Eesti NSV ajaloo 1959. aasta keskkooliõpikus ja 2004. aasta Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikus. Täpsemalt on teemaks „Väliskapital Eesti Vabariigis 1930. aastate teisel poolel“. Siinkohal kirjeldab nõukogudeaegne õpik Natsi-Saksamaa kapitali pidevat sissetungi Eestisse, mistõttu Eesti pidi minema Saksamaa poliitilise ja majandusliku mõjusfääri alla. Ja hoopis teistsugune käsitlemine on praegusaegses gümnaasiumiõpikus. Viimases kirjutatakse seda, et tänu Saksa, Briti ja Skandinaavia välisinvestoritele sai Eesti tööstuse nüüdisajastamine võimalikuks. Kui esimeses õpikus toonitati Eesti Vabariigi allumist Natsi-Saksamaale, siis teises õpikus rõhutati, et Eesti Vabariigi majandus oli edukas just tänu välisinvestoritele. (Raudsepp jt. 2009, 121)

Kui vaadelda ajaloohariduse esitamise viisi üldisemalt, siis selle õpetamise meetod sõltub paljus riigi poliitilise režiimi tüübist. Siinkohal võib need tinglikult jagada demokraatlikuks ja totalitaarseks režiimiks. Kui rahvusriigis valitseb demokraatlik poliitiline režiim, siis selle riigi valitsev poliitiline eliit lähtub ajaloo õpetamise meetodi käsitlemisel avatud mõtteviisi kujundamisest ehk poliitiline eliit tunnistab kollektiivse identiteedi kõrval ka teiste identiteetide võimalikkust ja vajalikkust (Raudsepp 2005, 7). Seega on ajalooõpikud demokraatlikes riikides objektiivsed identiteedi loojad (vähemalt ideaalis peaksid olema). Gümnaasiumiõpilasele esitatakse ajaloonarratiiv, mis aitaks tal aru saada, kuhu ta võiks ennast kategoriseerida, siinkohal ei tohi indiviidi mälu (ehk identiteedi minasus) olla konfliktis poliitilise mälega (ehk gümnaasiumi ajalooõpiku narratiiviga). Gümnaasist peab ise otsustama, kuhu ta ennast kategoriseerib ja miks.

Hoopis vastupidine vaatepilt avaneb totalitaarse poliitilise režiimiga riikide puhul. Totalitaarsetes riikides eelistatakse ajalooõpetamise kaudu inimese teadvust muuta kehtiva

poliitilise režiimi kasuks. Selleks püütakse kas osaliselt või täielikult hävitada rahva mälu. Selle asemele luuakse antud riigi süsteemi põhjendav ja õigustav ajaloo teooria. Sellise loodud ajaloo teooria abil püütakse kasvatada valitsevale võimule kuulekaid kodanikke, kes aitaksid säilitada olemasolevat poliitilist režiimi. (samamoodi) Seega ei saa ajalooõpikud totalitaarsetes riikides olla objektiivsed identiteedi loojad, sest identiteedi minasus ei ole teretulnud. Pigem vastupidi: seda surutakse igatepidi maha.

Edaspidi on uurimistöös keskendunud demokraatliku riigi ajalooõpetamise näitele (ehk konkreetselt Ukraina näitele), sest ka Eesti kuulub demokraatlike riikide sekka. Nagu eeltoodust välja tuli, seisneb erinevus demokraatliku ja totalitaarse riigi puhul selles, et demokraatliku riigisüsteemi puhul on pluralistlik sotsiaalne mälu osa avalikust diskursusest, totalitaarse riigisüsteemi puhul aga mitte. Seega, demokraatlikus riigis võivad ajalooõpikud käsitleda sama ajaloolist sündmust erinevalt, seevastu totalitaarses riigis on see välistatud (ja mõnikord isegi karistatav). Ehk demokraatlikus riigis võivad ajalooõpikud olla erineva maailmavaate loojad, totalitaarses riigis aga mitte.

1.3. Ukraina ajalooõpikud kui erineva maailmavaate loojad

Jan Germen Janmaat kirjutab oma töös, et alates 1991. aasta augustist, mil Ukraina sai suveräänseks, oli ajalooõpetamine poliitilise eliidi kontrolli all. Erinevate ajalooõpikute autorite tööde vahel toimusid küll konkursid, kuid iga autor pidi siiski olema akrediteeritud Ukraina Haridusministeeriumi poolt. Akrediteerimata autori õpik ei saanud riigikoolide raamatukogudes ilmuda. (Janmaat 2005, 23-24)

Kui analüüsida Ukraina ajalooõpetamist üldisemalt, siis võib täheldada peaaegu kõikides Ukraina ajaloo kooliõpikutes, mis nägid ilmavalgust aastatel 1994–2001, üht tendentsi – patriotilist kallakut, mis baseerub Ukraina riigi ja ukraina keele olemasolu tähtsustamisel läbi ajaloo. Seda, et Ukraina Vabariigi Haridusministeerium pöörab palju tähelepanu oma rahvusriigi ajaloo õpetamisele, tõestab fakt, et sealsetel koolilastel on 11. klassis Ukraina ajaloo tundide arv kaks korda suurem kui varem. (samamoodi, 23-28)

Ukraina ajaloo kooliõpikutes, mis nägid ilmavalgust aastatel 1994–2001, rõhutatakse seda, et Ukraina riik poleks praegu nii halvas olukorras, kui teda poleks ajaloo jooksul nii palju vallutatud ja kui ta oleks saanud areneda iseseisvalt. Teiste riikide vallutamised tuuakse õpikutes välja kui negatiivsed nähtused, mis polnud ukraina rahva huvides. Võõrvallutajatena

tuuakse välja enamasti Venemaa Keisririiki, kuid ka Austria-Ungari Impeeriumit ja Poolat. (samas, 28-32)

Kui arvestada seda, et Ukrainas elab palju vene keele kõnelejaid, siis Venemaa esiletoomine ajalooõpikutes võib osutada selle riigi ühiskonna lõhestumist soosivaks faktoriks. Riigi poliitiline eliit konstrueerib läbi ajalooõpikute sellist narratiivi, mis vastandab Ukrainat (kui ühiskonda ja kui rahvusriiki) oma naabrile Venemaale.

Antud aspekt on Ukraina ühiskonnas aktuaalne, eriti kui võtta arvesse seda, et Ukraina oli ajaloo jooksul lõhestunud kaheks osaks: Ida-Ukrainaks, mis oli enamjaolt seotud Venemaa Keisririigiga, ja Lääne-Ukrainaks, mis oli pikka aega Poola, Austria-Ungari Impeeriumi, Rumeenia ja Tšehhoslovakkia võimu all. Ida-Ukraina elanikkond suhtus nõukogude võimu kehtestamise algusest peale enamjaolt sallivalt, mida aga ei saa öelda Lääne-Ukraina elanikkonna kohta. Lääne-Ukrainas elavad peamiselt ukraina keele kõnelejad, Ida-Ukrainas aga vene keele kõnelejad. Siinkohal tõdeb Gridina, et selle riigi lõhestumine annab ka tänasel päeval endast märku, nt. integratsiooniprotsessis, erinevates maailmavaadetes ja poliitilistes aspektides ning isegi Ukraina suhetes Venemaaga (Гридина 2012, 36).

Tõestus sellele, et poliitiline eliit oli loonud nii-öelda Venemaad vastandava narratiivi, leidub Janmaati töös. Ta uuris Ukraina ajaloo 11. klassi õpikuid, mis ilmusid 1995. ja 2001. aastal ning mille autoriks on Turtšenko. Turtšenko on oma õpikutes kirjutanud, et Ukraina venekeelne elanikkond oli algusest peale nõukogude võimu poolt ehk Donbassi linna elanikud olid revolutsiooni ajal pooldanud enamlaste poliitikat. Samas rõhutab ta, et nõukogude võim oli tulnud Ukrainasse jõuga ehk terrori ja vägivalda abil ning see polnud sugugi ukraina rahva tahe. (Janmaat 2005, 27-28)

Ukraina ajaloo kooliõpikud, mis nägid ilmavalgust ajavahemikul 1994–2001, olid Ukraina rahvusliku stereotüübi loojad ehk Ukraina rahvuslikku identiteeti kujutati neis õpikutes kui eksklusiiivset. Seda eriti 9. klassi Ukraina ajaloo õpikutes, kus rõhutati võõrvõimude halba mõju ukraina keelele ja kultuurile. Näiteks kirjutatakse 9. klassi Ukraina ajaloo kooliõpikutes, mis ilmusid 1996. aastal (autoriks Sarbei) ja 2001. aastal (autoriteks Turtšenko ja Moroko), et võõrriikide režiimid püüdsid igatepidi suruda maha ukraina keele laiemat levitamist. Seejuures tuuakse esile Venemaa Keisririiki, mis olevat kõige suurem ukraina kultuurielu mahasuruja. (Janmaat 2005, 26-32)

Siin võib jälle näha seda, et Ukraina riigi valitsev poliitiline eliit loob oma nooremates põlvkondades sellist maailmavaadet, mis vastandub Idale ehk Venemaale. Seega saab pidada ka neid ajalooõpikuid antud riigi ühiskonna lõhestamise soosijateks.

Sama võib öelda ka 11. klassi Ukraina ajaloo kooliõpikute kohta, mis ilmusid 1995. ja 2001. aastal ning mille autoriteks olid Turtšenko, Pantšenko ja Tõmtšenko. Neis on kirjutatud, et nõukogude ajal, aastatel 1970–1980, toimus Ukrainas laiahaardeline venestamine ning see protsess oli mõeldud ühtse nõukogude rahva loomiseks. Seega, nõukogude võim oli ukraina rahvale hävitav nähtus. Nendes õpikutes toob autor Turtšenko negatiivses valguses esile nõukogude ajal Ukrainas elanud vene keele kõnelejaid. (samas)

Pidades silmas seda, et Ukraina Vabariigis ei ela ainult kaks põhilist etnilist gruppi ehk ukrainlased ja venelased, vaid ka juudid, armeenlased ja kreeklased, oleks vaja selgitada, kuidas selle rahvusriigi ajalooõpikud käsitlevad neid väikesearvulisi etnilisi gruppe.

Tuleb välja, et Sarbei 1996. aasta Ukraina ajaloo õpik 9. klassile on siin kõige halvem näide. Antud õpikus on kirjas, et 19. sajandi teisel poolel olid ülalnimetatud etniliste gruppide esindajad tihedalt seotud Ukraina kaubandusega. Kuid selles õpikus kirjeldatakse neid kui kavalaid, ebaausaid ja vääritud isikuid. (samas)

Lugedes seda õpikut, tekib kooliõpilasel tunne, et Ukrainas elavad väikesearvulised etnilised grupid on Ukraina riigi ajaloo vältel olnud ukraina rahvale koormaks. Neid inimesi on näidatud kui ukraina rahva õiguste ebaausaid ja vääritud piirajaid.

Seevastu 2001. aasta ajalooõpik kirjeldab ülalnimetatud etnilisi gruppe neutraalselt. Juute, armeenlasi ja kreeklasi käsitleva neutraalse kirjelduse leiab ka 2001. aastal ilmunud 9. klassi Ukraina ajaloo õpikus, mille autoriteks olid Turtšenko ja Moroko. Selles on lihtsalt mainitud, et juudid, armeenlased ja kreeklased olid 19. sajandi teise poole Ukraina kaubanduse edendajad. (samas)

Lugedes seda õpikut, ei teki Ukraina koolilapsel Ukrainas elavate väikesearvuliste etniliste gruppide suhtes ei halbu ega häid emotsioone. Positiivseks võib siin pidada seda, et need etnilised grupid on esitatud kui Ukraina juurde kuuluvad.

2003. aastal ilmunud 10. klassi Ukraina ajaloo õpiku autorid Kultšitski ja Šapoval pole oma õpikus kordagi maininud kodanike, parteieliidi, ametnike ega teiste Ukraina sotsiaalsete kihtide esindajate etnilist päritolu. (samas) Arvatavasti pidasid nad vajalikuks vältida teravate ühiskondlike probleemide puudutamist.

Tuginedes ülaltoodule võib jõuda järeldusele, et Ukraina ajaloo õpikud, mis ilmusid aastatel 1994–2001 ning mis olid ettenähtud 9., 10. ja 11. klassile, ei soosinud Ukraina Vabariigi elanikkonna noorema põlvkonna seas ühtse maailmavaate tekkimist, pigem vastupidi – olid erinevate maailmavaadete loojateks. Seega, Ukraina Haridusministeerium ei teinud aastatel 1994–2001 suurt midagi selleks, et luua niisugust ajalooõpet, mis oleks riigi noorema põlvkonna esindajatele ühtse maailmavaate kujundajaks.

Samal arvamusel on ka Andrei Portnov, kes uuris oma töös, kuidas on esitatud Venemaad Ukraina ajalooõpikutes, mis nägid ilmavalgust aastatel 1991–2013. Siinkohal tõdeb Portnov, et juba alates 5. klassist selgitatakse Ukraina koolilastele õpikutes olevate ajalooliste narratiivide abil, et nende esivanemad olid võõrvõimude all palju kannatama pidanud. Siinkohal tuuakse nii-öelda nähtavate vaenlastena välja Venemaa ja Poola, kusjuures esimesena nimetatud vaenlast on alati kirjeldatud jõhkrana. Venelased on alati olnud sõdurid, kes on soovinud vallutada õppija esivanemate maad. Nii-öelda mittenähtavate vaenlastena tuuakse Ukraina kooliõpikutes välja mongoleid, tatarlasi ja türklasi. (ПОРТНОВ 2013: <http://magazines.russ.ru/nz/2004/4/port12.html>)

Siinkohal tõdeb ka autor Sergei Smirnov, et Ukrainas on üles kasvanud juba terve põlvkond, kellele tehti koolis ajalooõpikute kaudu selgeks, et Venemaa on nende eluaegne vaenlane. Smirnovi väitel oli see teostatud selleks, et vaenlase loomise abil oleks võimalik konsolideerida kõiki Ukraina kodanikke ühtseks rahvuseks. Sellele on kaasa aidanud Ukraina poliitiline eliit ja haritlased. Samuti tõdeb ta, et Teise maailmasõja käsitlemine on olnud Ukrainas alates 1991. aastast küllaltki erinev. (СМИРНОВ 2010, 55)

Teise maailmasõja ehk Suure Isamaasõja erinev käsitlemine on omane paljudele postsovetlikele riikidele, Ukraina pole mingi erand. Seda võib pidada teiseks oluliseks ajaloojärguks Ukraina ajalooõpikutes, mida on käsitletud 1991. aastast erinevalt.

Vladislav Grinevitš kirjutab oma töös, et Teise maailmasõja erinev käsitlemine Ukrainas on selle riigi ühiskonnas tekitanud küllaltki suure lõhe. Eelnimetatud probleem muutus aktuaalseks juba 1980. aastate lõpus, mil Lääne-Ukrainas kerkis pinnale Ida-Ukrainale vastupidine Teise maailmasõja käsitus. Nimelt muutus Ukrainas aktuaalseks küsimus, kas Ukraina Vastupanuarmee tegevus oli kangelaslik või kuritegevuslik. Seega, kas Stepan Bandera ja Roman Šuhevits on kangelased või reeturid? Siinkohal nendib autor, et see Ukraina ühiskonna sotsiaalse mälu terav probleem ei kerkinud esile ainult riigi sise- ja välispoliitikas, vaid ka hariduses. See puudutas ka Ukraina ajaloo kooliõpikute kirjutamist.

Autori väitel olenes ajalooõpiku kirjutamine sellest, kes oli haridusministri ametis ja kes oli riigipea. Kord kirjutati, et Stepan Bandera ja Roman Šuhevitš võitlesid Ukraina sõltumatus eest, kord nimetati neid Hitleri käsilasteks. Kord kirjutati, et Suur Isamaasõda oli Ukrainale oluline ning ukraina rahva vastupanu fašismile oli suur, kord aga, et Teine maailmasõda polnud Ukraina riigi huvides ning oli kõige jõhkram nähtus kogu inimkonna ajaloo vältel. Kord trükiti ajalooõpikutesse Stepan Bandera ja Roman Šuhevitši portreed, kord mainiti neid kui roimareid. Kord kasutati Ukraina gümnaasiumi õpikutes ainult terminit „Teine maailmasõda“, kord kasutati paralleelselt terminiga „Suur Isamaasõda“. Kord mainiti kuupäevi, mis olid olulised kogu Teise maailmasõja kontekstis, kord mainiti kuupäevi, mis olid seotud üksnes Suure Isamaasõjaga. Nagu autor nendib, on Teise maailmasõja käsitlemine 1991. aastast kuni tänase päevani Ukraina ajaloo kooliõpikutes erinev. (Гриневич 2013: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gri24.html>)

Lähtudes eeltoodust, võib jõuda järeldusele, et Teise maailmasõja erinev käsitlemine ajalooõpikutes oli loonud Ukraina nooremates põlvkondades erineva maailmavaate. Seega, ka siinkohal polnud Ukraina haridusministeerium soosinud riigi nooremates põlvkondades ühtse maailmavaate loomist.

Objektiivselt on Teist maailmasõda käsitletud 2011/2012. õppeaastal ilmunud Ukraina ajaloo õpikus, mille autoriks on Šjupak. Õpiku autor nendib, et „antud ajalooõpik peab aitama õpilasel iseseisvalt hinnata ajaloolisi sündmusi ning siduma oma teadmised nüüdisaegsete ühiskondlike sündmuste ja moraalsete-eetiliste normidega“ (Ермаков 2012, 74-79). Tuleb tõdeda, et ka selle ajalooõpiku autor konstrueeris Teise maailmasõja patriootilist narratiivi, kuid seekord otsese suunamiseta. Kui näiteks eelmistes Ukraina ajalooõpikutes oli Teise maailmasõja puhkemise süüdlasteks peetud võrdselt Natsi-Saksamaad ja Nõukogude Liitu, siis selle õpiku autor väldib seda. Seevastu asetab ta rõhku Nõukogude-Saksa rindele ning nende lahingute olulisusele Ukraina jaoks. Siinses õpikus toob autor välja nii ukrainlasi, kes sõdisid Nõukogude Armees kui ka Ukraina Wehrmachi SS-divisjoni Galitšina. Šjupakov rõhutab antud ajalooõpikus ka seda, et Teine maailmasõda polnud ukraina rahva huvides ning selle käigus ei kannatanud mitte ainult ukrainlased, vaid ka teiste etniliste gruppide esindajad, sealhulgas venelased ja sakslased (siinkohal on esile toodud sõjajärgne orbude rohkus). Ukraina Vastupanuarmee on toodud eraldi välja, kuid mitte nagu kangelaste ja reeturite relvajõud, vaid nagu relvastatud rühmad, mille liikmetel oli oma maailmavaade 1939. aasta sündmustele. Selle ajalooõpiku juures on märkimisväärne ka see, et see on olnud seni esimene

Ukraina ajalooõpik (alates 1991. aasta sügisest, mil nägi ilmavalgust esimene Ukraina ajalooõpik), mis teeb selget vahet stalinistlikul režiimil ning Nõukogude Liidu rahvastel ja Nõukogude Armeel. Siin kirjutab õpiku autor, et Katõnis aset leidnud Poola Armees ohvitseride massimõrvad olid üksnes Stalini tahe. Pealegi on selles ajalooõpikus toodud välja kõik Teise maailmasõja tähtpäevad, mis on seotud Ukrainaga, seda ei saa öelda teiste Ukraina ajalooõpikute kohta (siinkohal seletab autor Suure Isamaasõja tähenduse eraldi lahti). Šjupakov toob välja nii natsirežiimi kui ka stalinistliku režiimi kuritegusid ning selgitab neid võrdväärselt. Erandiks võib selle ajalooõpiku juures pidada ka holokausti väljatoomist eraldi alapeatükis, seda polnud seni tehtud üheski Ukraina ajaloo kooliõpikus. (samas)

Lähtudes eeltoodust, võib näha, et Ukrainas kui demokraatlikus riigis on pluralistlik sotsiaalne mälu osa avalikust diskursusest. Seega sõltus antud ajalooõpikute koostamine (ehk ajaloonarratiivide esitamine) enamjaolt sellest, kes oli riigipea ja millise poliitilise suuna ta valis. Selle riigi näite puhul võib seda skemaatiliselt määratleda järgmiselt: riigipea otsustas, missuguses poliitilises suunas peab liikuma Ukraina – haridusminister allus riigipeale, järelkult pidi täitma riigipea kabineti käske – haridusministeerium allus haridusministrile, seega pidi järgima haridusministri määruseid ja kavasid – ja Ukraina koolid tohtisid kasutada ainult haridusministeeriumi poolt heaks kiidetud kooliõpikuid (seejuures pidid kooliõpikute autorid olema akrediteeritud riigi haridusministeeriumi poolt). Seega, 1991. aastast tänase päevani on Ukraina ajalooõpikud enamjaolt olnud erinevate maailmavaadete loojateks, sest selles ajavahemikus vahetus Ukrainas poliitiline eliit mitu korda ning igaüks neist lõi ajalooõpikutes ajaloonarratiivi vastavalt oma poliitilisele kursile.

Ukraina vanematele klassidele ettenähtud ajalooõpikutes oli erinevalt käsitletud järgmisi teemasid:

- 1) Venemaa – kas Ukraina sõber või vaenlane läbi ajaloo?
- 2) Teise maailmasõja erinev tõlgendus.
- 3) Nõukogude aeg Ukrainas.
- 4) Nõukogude Liidu lagunemisperioodi kirjeldamine õpikutes.
- 5) Stalinistliku režiimi jõhkruksed.

Antud probleemi uurijad tunnistasid, et 1991. aastast hiljutise ajani oli Ukrainas ülalnimetatud teemadel kirjutatud vastakaid vanematele klassidele ettenähtud Ukraina ajalooõpikuid, mis olid kooliõpilaste jaoks erinevate maailmavaadete loojad. Ehk selle demokraatliku riigi näite puhul mängis kool sotsialiseerimise institutsiooni ja õpik selle

sotsialiseerimise teostamisvahendi rolli. Kuid erinevus totalitaarse riigiga seisneb selles, et viimase puhul saab kehtida ainult üks konkreetne ajaloonarratiiv, mis tugineb üksnes antud riigi süsteemi põhjendavale ja õigustavale ajalooteoriale. Seega peab ajalookäsitlus olema ühesugune. Aga demokraatliku riigi näite puhul (nt. Ukraina puhul) saab ühes riigis olla mitu ajalookäsitlust, mis võivad jõuda ka ajalooõpikutesse. Seega, demokraatliku riigi puhul võivad ajalooõpikud olla erinevate ajaloonarratiividega, seega võivad olla erinevate maailmavaadete loojad, mida tõestas siinkohal veel kord Ukraina näide.

Lähtudes ülaltoodust, võib luua hüpoteesi, et kuna Eesti on nagu Ukrainagi ametlikult demokraatliku poliitilise režiimiga riik, siis võib ka Eesti ajaloo õpikutes olla lõputões vaadeldavate ajaloojärete käsitluses erinevusi ehk võib-olla on ka Eesti ajaloo õpikud erinevate maailmavaadete loojad.

Antud uurimistöös on esitatud veel ühe postsovetliku riigi – Läti – näide, sest üksnes Ukraina näitele tuginedes ei saa kindlalt väita, et vaadeldavad ajaloojärete võivad olla erinevalt käsitletud ka Eestis.

1.4. Erinevad sotsiaalsed mälu Läti ja võrdlus Ukraina näitega

Nagu Ukraina, nii on ka Läti postsovetlik riik, kus on erinev ajalookäsitlus samuti üsna aktuaalne.

Läti ühiskonna sotsiaalse elu aspektide muutumistest (seega ka kollektiivse ja individuaalse identiteedi loomisest) on kirjutanud Baiba Bela. Ta tõdeb, et 1990. aastate alguses toimusid Läti ühiskonnas suured muutused ning kujunesid uued identiteedid. Paljud ajalooündmused (nt. küüditamised, vastupanuliikumine, dissidentlus) kaotasid oma puutumatus ja muutusid marginaalsetest aktuaalseteks. Siinkohal nendib ülalnimetatud teadlane, et see aktuaalsus oli Läti ajaloo tingitud enamjaolt sellest, et seni oli nende ajalooündmused kohta vähe infot ehk need sündmused olid lünkadeks Läti ajaloo, mis tuli nüüd täita. Varem dominantsed olnud nõukogude režiimi poolt pakutud ajaloonarratiivid tunnustati Läti ajaloo moonutatud käsitlusteks. Riigis tekkis uus ametlik ajalookäsitlus, mis vastandus senisele aktuaalsele ajalootõlgendusele. Just sellepärast ongi Lätis 1990. aastate algusest alates tekkinud mitu sotsiaalset mälu. Mõned neist sotsiaalsetest mäludest jõudsid ka riigi haridusse. (Bela 2009, 159-160) Svetlana Rõžakova nendib, et peale 1991. aastat (mil oli likvideeritud ametlik nõukogude režiimi poolt pakutud Läti ajaloo käsitlus) tekkis Lätis mitu

sotsiaalsel mälu. Kusjuures kõik ajaloo sotsiaalsed mälu toimivad Lätis ka praegu, kuid juba ümberkujunenud moel. Needsamad erinevad sotsiaalsed mälu annavad endast märku riigi sotsiaalsetes ja kultuurilistes institutides ning elanikkonna maailmavaates (sealhulgas stereotüüpide, ideoloogiate ja poliitiliste positsioonide kujundamises). (Рыжакова 2011, 265)

Erinevatest sotsiaalsetest mäludest Lätis kirjutab ka teadlane Eva-Clarita Onken. Ta tõdeb, et Lätis on paralleelselt mitu Läti ajaloo seotud sotsiaalset mälu. Näiteks võib siin tuua Teise maailmasõja erineva käsitlemise. Kui nõukogudeaegses ajalookäsitluses kirjeldati Lätit Nõukogude Liidu territooriumi lahutamatu osana, siis praegune Läti ajalookäsitlus vaatab nõukogulasi kui okupante. Antud ajaloonarratiiv on jõudnud ka Läti ajalooõpikutesse, kus on kirjas, et viimastes ja eriti karmides läti rahva kannatustes on süüdi nõukogulased. Siinkohal ei jäänud antud riigi poliitiline eliit dominantse ajaloonarratiivi koostamises eemale. Kui näiteks Nõukogude Läti ajalooõpikutes oleval narratiivil käsitleti venelasi kui lätlaste sõpru, siis praegustes ajalooõpikutes seda enam kirjas pole. Seevastu võib sealt leida hulga mainimisi 1941. ja 1949. aasta küüditamistest. Samuti on Lätis erinev Wehrmachi Läti SS-leegioni käsitus. Kui nõukogudeaegsed õpikud käsitlesid SS-leegionis teeninuid kui roimareid ja Hitleri käsilasi, siis praegu peetakse neid tihtipeale hoopis kangelasteks, kes võitlesid Läti iseseisvuse eest. Nii tähistatakse näiteks igal aastal 16. märtsil Läti SS-leegioni mälestuspäeva. Kui varem olid SS-veteranid sunnitud vaikima, siis nüüd peavad nad kõnesid ning osalevad aktiivselt Läti ühiskonna arvamuse kujundamises. (Онкев 2013: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/on25.html>)

Kui tuua paralleel Ukraina ajalooõpikutega, siis eelmise peatüki autoritele tuginedes võib väita, et ka Ukraina kooliõpikutes on nõukogude režiimi kui kuritegelikku käsitlev ajaloonarratiiv olemas. Nimelt 1932.-1933. aasta näljahäda ehk golodomori narratiivil on Ukraina ajalooõpikutes tähtis koht. Ukrainas on loodud isegi vastavad muuseumid ehk golodomor on Ukrainas institutsionaliseeritud (Ukraina valitsev poliitiline eliit on mitu korda pöördunud ÜRO poole, et viimane tunnistas, et golodomor oli ukraina rahva genotsiid). Lätis aga institutsionaliseeritakse 1941. ja 1949. aasta küüditamisi (nt. avalikud mälestusmärgid, mille taustaks on kasutatud ehtsat loomavagunit, milles küüditati inimesi). (Онкев 2013: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/on25.html>; Орлова 2009, 127-128)

Oma rahvast (Ukraina ajalooõpikute puhul ukrainlasi, Läti ajalooõpikute puhul lätlasi) peetakse aga mõlema riigi ajalooõpikutes ajalooliselt antud maa õigusjärglasteks ehk omanikeks, keda on kogu ajaloo vältel soovitud vallutada (kõige rohkem rõhutatakse

Venemaa-poolset vallutamist). Orlova sõnul on nii Läti kui Ukraina ajalooõpikutes väidetud, et käsitletava riigi dominantse etnilise grupi juured ulatuvad sügavasse muinasaega ning see grupp on kogu aeg olnud selle maaga seotud. (Понырко 2011: <http://io2.nios.ru/index.php?rel=34&point=23&art=1205>; Орлова 2009, 127-128) Esimese selletaolise ajaloonarratiivi võib leida juba 1992. aasta Läti ajalooõpikust, mille alguses on peatükk, kus on kirjeldatud muinaslätlaste eluolu, usundeid, kombeid, teistest etnilistest gruppidest tulenevaid ohte jms. (Рыжакова 2011, 227-229)

AJALOOLINE ASPEKT	UKRAINA AJALOOÕPIK	LÄTI AJALOOÕPIK
Kas Venemaa on olnud vaenlane läbi ajaloo?	JAH	JAH
Holokausti käsitlemine õpikutes	PEALISKAUDNE	PEALISKAUDNE
Kas Natsi-Saksamaa oli meie kaitsja?	EI	JAH
Kas kohalikes SS-salkades teeninud olid kangelased?	JAH/EI	JAH
Näide Nõukogude režiimi kuritegevusest	golodomor	„Õudusaasta“
Oma dominantse etnilise grupi käsitlemine ajalooliselt antud maa seadusjärgse omanikuna	JAH	JAH
Oma rahva juurte sügava muinaspäritolu ajaloolise müüdi kasutamine	JAH	JAH
Müüt oma rahva pidevatest kannatustest	JAH	JAH

Tabel 1. Ukraina ja Läti ajalooõpikute omavaheline võrdlus

Lätis nagu Ukrainaski pole tänase päevani ühtset ajalooõpetamist. Sealjuures pole ka ühtset üleriigilist Läti ajaloo õpikut. Tavaliselt võib Läti ajaloo õpetaja lähtuda õpetamisel

neljast-viiest õppeväljaandest või luua hoopis autorikursuse (Рыжакова 2011, 239). Ukrainas ei tohi ajalooõpetaja omapäi autorikursust koostada, vaid peab lähtuma haridusministri määrusest (vt. eelmist peatükki).

Eeltoodud tabelis on esitatud põhilised kontseptsioonid, mille abil Ukraina ja Läti poliitilised eliidid olid kaasanud ajalooõpetuse kaudu oma nooremate põlvkondade esindajaid (vt. tabel 1).

Kui võrrelda neid kahte postsovetlikku riiki ehk Ukrainat ja Lätit, siis eelmise peatüki lõpus välja toodud ajaloojärelduste erinev käsitlus kehtib ka Läti juhtumi puhul.

Sellest tulenevalt tekib küsimus, kas ka Eestis 1991. aastast tänase päevani ilmunud Eesti ajaloo õpikud on olnud gümnaasiumiõpilastele erinevate maailmavaadete loojateks?

Nagu näitasid Ukraina ja Läti näide, oli nende riikide ajaloo õpetamine soosinud noorte põlvkondade seas erinevate maailmavaadete tekkimist.

1.5. Uurimistöö metodoloogiline osa ja võrdlev tekstianalüüs

Diskursus, keelekasutus ja kommunikatsioon mängivad ideoloogia taastootmisprotsessis väga olulist rolli. Katrin Aava kirjutab, et ideoloogia väljendub või jõustub sümbolite, rituaalide, diskursuste, tekstide või muude sotsiaalsete ja kultuuriliste praktikate abil. Ideoloogia kontrollib grupi arvamusi, hoiakuid ja teadmisi. Ideoloogia on üldiste sotsiaalsete uskumuste kogum, mis on samas grupi uskumuste aluseks. Kool ja haridussüsteem kuuluvad tervikuna kõige keerukamate ja tõhusamate ideoloogiliste institutsioonide hulka, sest haridussüsteem tervikuna suudab igapäevaselt intensiivselt hõlmata paljusid ühiskonnaliikmeid. Seetõttu toimib haridussüsteem kui domineerivate ideede ning ideoloogiate taastootmise põhivahend üsna tõhusalt. (Aava 2009, 7-8)

Reet Kasik nendib, et autori poolt kirjutatud valikutega tekst loob tähendusi ja kujundab selle kaudu ise tegelikkust (2002, 8).

1979. aastal ilmusid esimesed raamatud niinimetatud kriitilistelt lingvistidelt. Toetudes Michael Hallidaylt pärit keeleliste valikute ja kolme metafunktsiooni ideele, püüdis kriitiliste lingvistide koolkond näidata, et keelekasutus võib olla tekstis ideoloogiline [...] (samas).

J. E. Prohorov kirjutab, et paljud lingvistid on tunnistanud, et tekst on kommunikatsiooni põhiline allüksus. Nagu olid märkinud paljud uurijad, kujutab tekst endast

keerulist fenomeni, mis peab täitma erinevaid funktsioone. Näiteks on see kommunikatsioonivahend ning meetod, mille abil on võimalik säilitada ja anda edasi informatsiooni, see on ka vahend, mis on suuteline mõjutama indiviidi psüühilist tajumust. (Прохоров 2009, 11-12) Siinkohal kirjutab Matvejeva, et teksti abil saadetud informatsiooni sisu vastuvõtmine toimib tänu võtmesõnadele, mis figureerivad tekstis. Need võivad olla mõnikord domineeriva faktori rollis. Võtmesõnad aitavad koondada tekstisisu, rekonstrueerida teksti, seega loovad nad tekstilugejal vastava kujutuse. Teksti sisualused kajastavad tavaliselt autori seisukohta. Autori positsioon oleneb sellest, kuidas autor on hinnanud tekstis olevat. Võtmesõnad mängivad tihtipeale teksti interpreteerimise rolli. Matvejeva liigitab teksti uurimise aspekti kaheks: tekstisisu ja teksti juhtmõte. Kõik, mis käib emotsionaalse sfääri alla, käib teksti juhtmõtte juurde. Ehk teksti juhtmõte on subjektiivne. Teksti juhtmõte leiab enda väljendamiseks võimaluse kontakteerudes lugejaga. (Проблемы лингвистического образования 2003, 130-131)

Tuginedes ülaltoodule, võib teha järelduse, et tekstil on ajalooõpikus väga oluline roll.

1.5.1. Võrdlev tekstianalüüs kui antud uurimistöo metodoloogia alus

Võrdlevast tekstianalüüsist kui teaduslikust meetodist kirjutavad oma raamatus „Methods of Text and Discourse Analysis“ Stefan Titscher, Michael Meyer, Ruth Wodak ja Eva Vetter. Nende sõnul ei pea fookus olema suunatud mitte objektiivsele tekstisisule, vaid valikutele, mida suhtluse käigus tehakse (suhtluse all peetakse silmas info edastamist autorilt lugejale). Info edastamist käsitletakse siin kolmeosalise valikuprotsessina, mille komponendid on (Titscher jt. 2000, 185):

- 1) teksti objektiivne infosisu;
- 2) autori valitud edastamisviis;
- 3) lugeja oma kontekstisisene saadud info käsitlemine ehk lugeja subjektiivne arusaam, mis sõltub ta kultuurilisest taustast.

Tekstis olev kommunikeeriv sisu võib olla pühendatud nii ühele kui ka teisele teemale. Kommunikeeriv tekstisisu võib olla edasi antud (konkreetsel viisil), aga võib ka mitte olla edasi antud. Edasiantud tekstisisust võib lugeja aru saada, aga võib ka mitte. Siinkohal võidakse mõnikord ignoreerida või mitte märgata tekstisisu edasiandmist. Kommunikatsioon on edukas siis, kui selle valikuline sisu ehk info loetakse järgmiste valikute tegemise aluseks.

Ehk kui luuakse seost, tugevdatakse seega valikulisust. Siinkohal on ülnimetatud autorite tsitaat järgmine: „Kommunikatsioon loob iseenesest kõik tähendused, mis tekitavad kommunikatsiooni resonantsi, seega saavad kommunikeeritud“ (sammas, 186).

Selles uurimistöös võimaldab võrdlev tekstianalüüs selgitada, mis efekti tekitab tekst lugejale (sammas, 125). Võrdlevat tekstianalüüsi on kasutatud antud lõputöös vaadeldavas ajavahemikus ilmunud Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikute ajaloonarratiivides, mis hõlmavad antud lõputöös uuritavaid ajaloojärke. Eesti ajaloo õpikute võrdlemisel on püütud välja selgitada, missuguseid arusaamu tekitab Eesti ajaloo õpik ühele ja missuguseid teisele keelekogukonnale ehk missuguseid arusaamu tekitab Eesti ajaloo õpik eestikeelsele ja missuguseid venekeelsele gümnaasistile. Samuti on võrreldud Eesti ajaloo õpikuid kultuurisiseselt ehk missuguseid arusaamu võib luua üks ja missuguseid arusaamu võib luua teine eestikeelne Eesti ajaloo gümnaasiumiõpik.

Kuna võrdlev tekstianalüüs pelgab ettenähtud reegleid ning püüdleb kahe olemasoleva teksti võrdlemisega jõuda mingite järeldusteni, siis peab selles töös tehtud ajaloonarratiivide analüüs olema induktiivne, mitte deduktiivne (induktiivsuse all peetakse antud kontekstis silmas seda, kuidas kooliõpikus olev ajaloonarratiiv mõjub õpilaste maailmavaate kujunemisele). Lõputöö eesmärgist lähtuvalt püüab induktiivne variant leida tekstist kontekstipõhiseid ühikuid (nt. võtmesõnad, tähendusühikud jms.) ning rekonstrueerib nii loo struktuuri kui ka selle tekitatud efekti lugejale.

2. PRAKTILINE OSA

2.1. Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikud aastatel 1991–2012

Antud lõputöö praktilises osas on uuritud Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikuid, mis nägid ilmavalgust ning olid Eesti koolides kasutusel aastatel 1991–2012. Õpikutes on vaadeldud neid osi, mis käsitlevad järgmisi ajaloojärke: Teine maailmasõda, stalinistlikud repressioonid, nõukogude aeg Eestis, Nõukogude Liidu lagunemine ja sellega kaasnenud Eesti suveräänsus. Uurimise all on nii eesti- kui venekeelsed Eesti ajaloo õpikud.

Tuleb tõdeda, et Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikuid, millel on identne venekeelne vaste, polegi nii palju. Identne venekeelne vaste tähendab, et venekeelne õpik on eestikeelse õpikuga samal aastal ilmunud, samade autorite kirjutatud ning samas kirjastuses välja antud. Selliseid on 1991. aastast ilmunud vaid kaks paari ehk neli õpikut, mida saab omavahel detailsemalt ehk nii paarisiseselt kui paaride vaheliselt võrrelda.

2.1.1. Õpikute „Eesti ajalugu II“ ja „История Эстонии II“ omavaheline detailne võrdlus

Ülalnimetatud Eesti ajaloo õpikud ilmusid 1997. aastal kirjastuses Avita. Mõlema autorid on Mati Laur, Ago Pajur ja Tõnu Tannberg.

Loogiliselt võttes peaksid need Eesti ajaloo õpikud olema identsed, kuid seda nad siiski pole. Alustada tuleb siin pisidetailidest. Nimelt on venekeelses õpikus paljud nimetused ja kuupäevad toodud välja paksult mustas, seevastu eestikeelses õpikus ei ole nii palju kuupäevi, nimetusi ega nimesid esile toodud. Kui eestikeelses õpikus on numbrid kirjutatud eraldi (nt. 25 000), siis venekeelses õpikus on need kirjutatud kokku (vastavalt 25000).

Märkimisväärseks võib mõlema õpiku puhul pidada 20. peatüki algust. See algab Molotovi-Ribbentropi pakti käsitlemisega. Eestikeelses õpikus on kirjutatud, et selle pakti üheks osaks oli Poola, Soome, Eesti, Läti ja Bessaraabia (hilisema täienduslepinguga ka Leedu) territooriumite omavaheline jagamine ehk antud riigid tunnistati Nõukogude Liidu huvisfääri kuuluvaiks. Venekeelses õpikus on kirjas sama asi, kuid sõnad „**Poola jagamine**“

ja „**huvisfäär**“ on paksus kirjas esile tõstetud (mõlema õpiku puhul lk. 91). Siinkohal võib eesti õppekeelega kooli õpilane saada aru, et see pakt oli kahe suure riigi omavaheline teiste riikide (sh. ka Eesti) maade jagamine. Vene õppekeelega kooli õpilane võib seda aga mõista kui kahe suure riigi huvisfääride teostamise viisi, mille keskel oli Poola riik.

Järgmises ehk 21. peatükis on taas mõningaid erinevusi, mis pole tekkinud tõlkimise tõttu. Juunipööret käsitlevas alapeatükis on eestikeelses õpikus kirjas: „Vabaduse väljakult suundusid demonstrandid Toompeale ja seejärel Kadrioru lossi ette, kus rahvale esinema tulnud president sunniti käratsemise ja vilistamisega vaikima. Meeleavaldajate esindajad nõudsid presidendilt taas valitsuse asendamist.“ Venekeelses õpikus on samas kohas nenditud: „[...] Meeleavaldajate esindajad nõudsid presidendilt valitsuse asendamist“ (mõlema õpiku puhul lk. 96). Seega saab eestikeelse õpiku järgi õppija siin aru, et meeleavaldajad nõudsid taas valitsuse asendamist ehk seda oli nõutud ka varem. Venekeelse õpiku järgi õppija saab siin aru, et presidendilt nõuti lihtsalt valitsuse asendamist.

Erinevusi on ka 22. ja 23. peatükis. Esimene neist seisneb selles, et fotol on erinev kirjeldus. Kui eestikeelses õpikus on foto kommentaariks „Karl Sigismund Litzmann“, siis venekeelses õpikus on selgituseks „Генерал-комиссар Эстонии Карл Сигизмунд Литцманн“ (samas). Seega ei ole eestikeelses õpikus seostatud ülalnimetatud isikut, kes seisab tribüünil haakristiga lipu taustal, Eestiga. Venekeelses õpikus on seevastu toodud välja Litzmanni selge seos just Eestiga.

Järgmised erinevused pärinevad Saksa okupatsiooni käsitlevast alapeatükist. Nimelt räägib selle alapeatüki lõik Saksa okupatsiooni aastail koonduslaagrites hukkunute arvust ja inimestest. See lõik lõpeb eestikeelses õpikus lausega: „*Seejuures olid represseerijateks enamasti eestlased*“ (lk. 102). Seevastu venekeelses õpikus on kirjas: „*При этом осуществляли репрессии главным образом именно эстонцы*“ (lk. 102). Seega jääb eestikeelse õpiku järgi õppijale mulje, et represseerimistes osalesid enamjaolt eestlased, kuid oli ka teiste etniliste gruppide esindajaid. Seevastu venekeelses õpikus on väidetud, et ainult eestlased olid represseerimiste teostajad ehk süüdlased.

Selles alapeatükis on taas samasuguse foto juures erinev kommentaar. Nimelt on eestikeelses õpikus foto all kirjelduseks: „*Tartu linnapea K. Keerdoja tervitab veebruaris 1944 esimesena kodumaale jõudnud Eesti Leegioni pataljoni ülemat Harald Riipalu*“ (lk. 103). Seevastu venekeelses õpikus on pildi kommentaariks: „*Мэр Тарту К. Кээрдоя приветствует командира Эстонского легиона Харальда Риипалу (февраль 1944)*“ (lk.

102). Lugesid neid kirjeldusi, võib selgelt näha, et eestikeelses õpikus on heroiseeritud Wehrmachti koosseisu kuulunud Eesti Leegioni. Seda võib järeldada ka sellest, et eestikeelses õpikus algavad mõlemad sõnad suure tähega ning seostamine kodumaaga on ilmselge.

Erinevalt käsitletakse ka Nõukogude Armeed kaotusi Sinimägedes. Kui eestikeelses õpikus on kirjas: „*Ründavad Nõukogude väekoondised jooksid edu saavutamata verest tühjaks*“ (lk. 106-107), siis venekeelses õpikus on nenditud, et ründavad Nõukogude väed ei saavutanud edu ehk „*Атаковавшие немецкие позиции советские войска никак не могли добиться успеха*“ (lk. 106), kuid verest tühjaks jooksmist kui lahingu kaotust pole venekeelses õpikus mainitud.

Ka taasiseseisvumiskatset käsitlevas alapeatükis on üks erinevus. Eestikeelses õpikus on kirjutatud: „*Loodeti 1918. a. 24. veebruari kordumisele, et sakslaste lahkumise ja Punaarmee saabumise vaheajal kuulutada välja Eesti taasiseseisvumine ja moodustada ajutine valitsus*“ (lk. 107). Venekeelses õpikus on väidetud: „*В Эстонии рассчитывали на то, что удастся повторить 24 февраля 1918 года и в промежутке между уходом немцев и приходом русских провозгласить восстановление независимости Эстонии и образовать Временное правительство*“ (lk. 107). Esiialgu võib tunduda, et tegemist on samasuguse ajaloonarratiiviga. Kuid detailsemalt vaadates selgub, et eestikeelses õpikus on rõhk asetatud Punaarmeele kui relvajõududele, seevastu venekeelses õpikus just venelastele kui tulevastele potentsiaalsetele Eestimaa vallutajatele.

Järgmised kahest õpikust tulenevad tähtsad erinevused pärinevad 24. peatükist, mis käsitleb Eesti NSV sõjajärgseid aastaid ehk poliitilisi olusid ja massirepressioone. Kohe peatüki alguses sissejuhatavas tekstis leidub erinevusi. Nimelt on eestikeelses õpikus kirjas: „*1944. aastal inkorporeeriti Eesti taas NSV Liidu koosseisu. Eestist sai jällegi impeeriumi keskvoimust täielikult sõltuv liiduvabariik – ametliku nimega Eesti Nõukogude Sotsialistlik vabariik*“ (lk. 111). Seevastu venekeelses õpikus on kirjutatud: „*В 1944 году Эстония была вновь включена в состав Советского Союза. Она опять стала союзной республикой, полностью зависимой от центральной власти*“ (lk. 111). Kui võrrelda neid ajaloonarratiive, siis võib jõuda järeldusele, et eestikeelse ja venekeelse õpiku lugeja võib antud tekstist erinevalt aru saada. Kui eestikeelses õpikus rõhutatakse Eesti inkorporeerimist Nõukogude Liidu koosseisu, kus viimast nimetatakse impeeriumiks, siis venekeelses õpikus ei käsitleta Nõukogude Liitu impeeriumina. Venekeelses õpikus on väidetud, et Eestist sai

lihtsalt tavaline Nõukogude Liidu osa ehk liiduvabariik, mis loogiliselt pidigi alluma keskvõimule.

Ülalmainitud peatükk sisaldab veel mõningaid huvitavaid erinevusi. Näiteks on eestikeelses õpikus kirjutatud: „*Eesti NSV sõjajärgne partei- ja valitsuskaader koosnes peamiselt „juunikommunistidest“, korpusest tulnud eestlastest, Venemaa eestlastest ning muulastest*“ (lk. 112). Seevastu venekeelses õpikus ei käsitleta viimaseid kui muulasi, vaid lause lõpus on nenditud: „*и кадров, прибывших из Союза*“ (lk. 112). Kui eesti õppekeelega kooli gümnasist saab sellest tekstist aru, et isikud, kes ei käinud algul mainitud gruppide alla, on Eesti jaoks muulased, siis vene õppekeelega kooli õpilasel tekib arusaam, et jutt käib spetsialiseeritud kaadrist, keda kutsuti Nõukogude Liidu erinevatest paikadest Eestisse tööle asuma.

Järgmine erinevuse näide pärineb antud õpikute relvastatud vastupanuliikumist käsitlevast alapeatükist. Kui eestikeelses õpikus on väidetud, et erinevatel aegadel võis metsavendi olla Eestimaal ligikaudu 30 000 (lk. 112), siis venekeelse õpiku järgi võis neid olla ligikaudu 70 000 (lk. 114). Kumb esitatud andmetest on õige, jääb arusaamatuks. Kui eestikeelses õpikus on metsavendi käsitlevates tekstides kasutatud sõna „mehed“, siis venekeelses õpikus on kasutusel neutraalsemad terminid, nt „isikud“, „liikmed“, „inimesed“.

Järgmine peatükk käsitleb mõlemas õpikus Eesti NSV sõjajärgseid aastaid. Kui näiteks eestikeelses õpikus käsitletakse mujalt Nõukogude Liidust tulnud töölisi kui „võõrtöölisi“ ehk Eesti juurde mittekuuluvaid, siis venekeelne õpik on neutraalsem ehk seal kasutatakse väljendit „Nõukogude Liidu erinevatest paikadest tulnud töölised oma peredega“ (mõlema õpiku puhul lk. 118).

Samas on eestikeelses õpikus seoses ülalnimetatud protsessiga nenditud: „*Sillamäest (nii nagu ka Paldiskist) sai kinnine linn, kuhu „võõrastel“ asja ei olnud*“ (lk. 118). Venekeelses õpikus on aga kirjutatud: „*Силламяэ (так же, как и Палдиски) превратился в „закрытый“ город*“ (lk. 118). Siinkohal tekib õpilastel jälle erinev arusaam. Eesti õppekeelega kooli õpilane saab aru, et seoses võõrtööliste tulekuga Eestisse said Sillamäest ja Paldiskist kinnised linnad, kuhu kohalikel elanikel, kes olid juba osutunud „võõrasteks“, sissepääsu polnud. Seevastu vene õppekeelega kooli õpilane mõistab antud tekstisisu järgmiselt: mujalt Nõukogude Liidust tulnud töölised ja nende perekonnad koondusid Sillamäele ja Paldiskisse ning neist said nii-öelda kinnised linnad.

Peatükis „Eesti NSV kui näidisliiduvabariik“ asuv alapeatükk, mis käsitleb noorte salaorganisatsioonide tegevust Eesti NSV-s, on venekeelses õpikus kärbitud kujul. Mõlema õpiku tekstid on küll sõna-sõnalt samad, kuid ühe väga olulise erinevusega. Venekeelses õpikus lõpeb see alapeatükk lausega, mis räägib salaorganisatsioonide lämmatamisest valitseva režiimi poolt 1960. aastate alguses. Seevastu eestikeelses õpikus jätkub tekst järgmiselt: „*Sama aastakümneni lõpus põrandaalune noorsooprotest elavnes taas mõnevõrra. Loodi mõned rühmitused, mis ei võtnud enam eeskujut iseseisvusajast, vaid lähtusid põhimõttest – minu vaenlase vaenlane on minu sõber. Tegemist oli profašistlike rühmitustega, kelle liikmed idealiseerisid fašistlikku ideoloogiat, riigikorda ja selle välist atribuutikat. Julgeolekuorganitel oli kerge ja ka propagandistlikult lihtne selliste üksikute organisatsioonikeste purustamine. Nende profašistlike grupikeste likvideerimisega lõppes ka põrandaalune noorsooliikumine Eesti NSV-s*“ (lk. 125).

Järgmised ja üsna olulised erinevused pärinevad peatükist, mis käsitleb Eesti NSV-d uuel venestusajal. Siin on venekeelses õpikus taas osa tekstist välja jäetud. Nimelt pole venekeelses õpikus (mis on eestikeelses õpikus olemas) järgmist: „*Pealegi kätkeb kontrollimatu kakskeelsuse juurutamine (eriti alates varasest lapsepõlvest) ohtu muutuda poolkeelseks: näiliselt kaht keelt oskav inimene ei oska tegelikult korralikult kumbagi. Vene keele mõõdutundetu ülistamine saavutas haripunkti 1980. aastal, mil „rahvastevahelise suhtlemise“ keelt hakati õpetama juba lasteaedades ja üldhariduskooli esimeses klassis ning oluliselt suurendati ka kõrgkoolides vastuvõttu nendele erialadele, milles õppetöö toimus vene keeles*“ (lk. 130). Eestikeelses õpikus on osutatud eesti keele hääbumise ohule ning vene keele dominantsusele, seevastu venekeelses õpikus sellist arusaama ei looda. Seda, et nõukogude võim oli eesti keelele ja seega kogu eesti rahva olemasolule ohtlik, saab välja lugeda ainult eestikeelse õpiku järgi õppija, venekeelse õpiku järgi õppija aga mitte.

Järgmise erinevuse võib leida sotsiaalsete probleemide kujunemist käsitlevast alapeatükist (mõlema õpiku puhul lk. 133), kus eestikeelses õpikus on Eestisse mujalt NSV Liidust elama tulnud inimeste kohta kasutatud sõna „*muulased*“, aga venekeelses õpikus hoopis sõna „*инородцы*“. Viimane termin oli kasutusel Venemaa Keisririigis ja nii nimetati isikuid, kes polnud slaavi päritolu. Tihtipeale kandis see termin solvavat ja pahatahtlikku tähendust. Ka sellel leheküljel võib leida juba varem mainitud erinevuse ehk et eestikeelses õpikus on Nõukogude Liitu nimetatud impeeriumiks, venekeelses õpikus aga mitte. Erinev on ka mujalt Nõukogude Liidust siia elama tulnud isikute kirjeldamine. Eestikeelses õpikus on

rõhutatud, et nõukogude intensiivse ümberrahvastamispoliitika tõttu oli kohalikul elanikkonnal oht seguneda sisserännanutega. Venekeelses õpikus sellist rõhku ei asetata (mõlema õpiku puhul lk. 133).

Järgmine erinevus pärineb Eesti Vabariigi taasiseseisvumist käsitlevast peatükist ja seisneb kodanike komiteede liikumise takistuste kirjeldamises. Nimelt on mõlema õpiku 141. leheküljel kirjutatud, et „*impeeriumimeelsed jõud hakkasid nõudma Kirde-Eesti muutmist autonoomseks oblastiks, selleks moodustasid nad streigikomiteed*“. Aga seda, et „*nad laiendasid Moskva-meelset propagandat muulaste hulgas*“, ei ole venekeelses õpikus välja toodud, see lõik on venekeelsest õpikust eemaldatud. Eestikeelses õpikus see aga eksisteerib.

Mis puudutab Eesti-Venemaa vahelisi suhteid, siis on ka siin õpikutevahelisi lahkelsid. Mõlema õpiku 149. leheküljel ehk eelnimetatud peatüki lõpus on käsitletud Eesti ja Venemaa vahelisi suhteid. Eestikeelses õpikus on nenditud: „*Suhted Venemaaga on seevastu arenenud mõlema poole vastasseisu tingimustes. Venemaa välispoliitika nn. lähisvälismaa- ja kaitsekontseptsioon on Eestile vaenulikud.*“ Venekeelses õpikus seisab, et ülalnimetatud kontseptsioon on Eesti jaoks vastuvõtmatu. Eestikeelse õpiku tekst jätkub: „*Venemaa on poliitilistel põhjustel loobunud ka majandusalasest koostööst. Mitmed poliitilised jõud Venemaal ei ole kaotanud lootust taastada endine impeerium.*“ Viimast lauset venekeelses õpikus pole ja ka eestikeelse teksti puhul pole arusaadav, mis impeeriumist jutt käib. Siinkohal võib täheldada, et eestikeelses õpikus on Venemaad kujutatud kui potentsiaalset ohuallikat ja vaenlast Eesti Vabariigile. Seevastu venekeelses õpikus on Venemaa toodud välja riigina, kellega Eestil pole võimalik määratud põhjustel tihedalt koostööd teha.

Alapeatüki kokkuvõte

Nagu näitas kahe ülaltoodud Eesti ajaloo gümnaasiumiõpiku detailne võrdlusanalüüs, erinevad need selles uurimistöös vaadeldavate ajaloojärete kirjelduse poolest. Võrdlev detailne analüüs näitas, et nende õpikute vahel oli erinevusi peatükkide ja alapeatükkide nimetustes, tekstisisus, võtmesõnades, fotode juures olevates selgitustes, mõnes tekstilõigis (mida näiteks pole venekeelses õpikus üldse olemas), rõhu asetamises (nt. sõna või/ja nime või/ja nimetuse või/ja aasta väljatoomine paksus kirjas) ning keelekasutuse spetsiifikas ehk

selles, kuidas suudab kirjutatut mõista eesti õppekeelega kooli õpilane ja kuidas vene õppekeelega kooli õpilane.

2.1.2. Õpikute “Eesti ajalugu“ ja „История Эстонии“ omavaheline võrdlus ja võrdlus eelneva õpikupaariga

Ülalnimetatud õpikupaar ilmus kirjastuses Koolibri, eestikeelne õpik 1999. aastal ja venekeelne variant 2000. aastal. Mõlema autorid on Andres Adamson ja Sulev Valdmaa.

Ülaltoodud õpikute detailselt võrdlusest tuli välja, et need erinevad üksteisest märksa vähem kui eeltoodud õpikupaar omavahel. Samas on selle ja eelmise õpikupaari vahel päris palju lahknevusi. Kuna tegemist on samas riigis kasutatavate õpikutega ehk ajalooõpetamisega üldisemalt, siis on lõputöö selles alapeatükis võrreldud ka ülalnimetatud õpikupaari eelnimetatud õpikupaariga.

Esmalt tuleb nentida, et Andres Adamsoni ja Sulev Valdmaa õpikupaaris on antud lõputöös vaadeldavaid ajaloojärke kirjeldatud detailselt kui 1997. aasta Mati Lauri, Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi õpikupaaris.

Esimesed märkimisväärsed erinevused, mis võivad Eesti koolide gümnasistidel luua erinevat maailmavaadet, pärinevad antud õpikupaari baaside ajastut käsitlevast alapeatükist. Nimelt on eestikeelses õpikus nenditud, et kui Punaarmee üksused hakkasid saabuma Eestisse, oli kõik enam-vähem rahulik ehk sõjaväelased püsisid oma baasides ning venelased hoidusid veel kohalikesse asjadesse sekkumast (lk. 186). Seda, et „kohalikesse asjadesse sekkumisest venelased veel hoidusid“, ei ole venekeelses õpikus mainitud (lk. 205). Kui võrrelda seda õpikupaari eelmisega, siis antud õpikupaaris on nenditud järgmist: „*Baaside leping isegi kergendas Eesti sõja tõttu halvenenud majandusolukorda: hulk töötuid sai tööd baaside ehitamisel, ettevõtted said NSV Liidult tellimusi, idast hangiti tarbekaupu, mida läänest polnud enam võimalik tuua*“ (eestikeelne õpik lk. 186; venekeelne õpik lk. 205). Seega, antud õpikupaari järgi õppival õpilasel tekib tunne, et Nõukogude sõjaväe baasid olid Eestile mõnes mõttes isegi kasulikud. Eelmisest õpikupaarist ei anna seda välja lugeda (eelmise õpikupaari puhul mõlemas õpikus lk. 93).

Ka anneksiooni käsitlevas alapeatükis on õpikupaaride vahel erinevusi. Nimelt on antud õpikupaaris mainitud, et Eesti Vabariigi president Konstantin Päts oli teinud koostööd Johannes Varese valitsusega (kirjutades alla paljudele uutele seadustele, käskkirjadele jne.),

aidates nõnda hävitada Eesti Vabariigi suveräänsust (eestikeelne õpik lk. 190; venekeelne õpik lk. 209). Eelmises õpikupaaris seda pole ning selle järgi õppivad gümnasistid ei saa jõuda järeldusele, et Eesti Vabariigi suveräänsuse kaotus on ka Konstantin Pätsi süü, sest ta tegi Varesse valitsusega koostööd.

Kui eelmises õpikupaaris on mainitud, et 14. juunil 1941 küüditati Eestist üle 10 000 inimese (eestikeelne õpik lk. 100; venekeelne õpik lk. 99), siis antud õpikupaaris on kirjas, et küüditamise ohvriks langes 10 205 naist, last, vanurit ja meest (eestikeelne õpik lk. 192; venekeelne õpik lk. 211). Ehk antud õpikupaaris on rõhk asetatud lastele, naistele ja vanuritele, mida pole aga tehtud eelmises õpikupaaris. Seega kannab antud õpikupaar rohkem emotsionaalset tausta.

Uut okupatsiooni käsitlevas alapeatükis leidub veel märkimisväärseid erinevusi. Antud õpikupaaris on nenditud: „*Natside kaugemates plaanides oli eesti rahvale ette nähtud „au“ saada suuremalt osalt saksastatud, väiksem osa eestlasi tuli asutada ümber Peipsi taha või füüsiliselt hävitada*“ (eestikeelne õpik lk. 196; venekeelne õpik lk. 216). Eelmise õpikupaari järgi õppijad ei saa teada natside kaugematest plaanidest, mis polnud sugugi eestluse huvides. See info oleks aga võinud osutada tähtsaks faktoriks kooliõpilase arvamusele natsirežiimist.

Selles alapeatükis on eestikeelses õpikus eraldi lõiguna välja toodud Sinimägede kaitseliinil toimunud sündmused. Selles õpikus kasutatav narratiiv vastandab eestlasi ja punaväelasi (lk. 200). Samas ei ole venekeelses õpikus esitatud Sinimägede sündmusi eraldi lõiguna välja ega toonitatud vastandust (lk. 219-220).

Selle peatüki lõpus on ka õpikupaaridevaheline arvuline erinevus. Nimelt kui eelmises õpikupaaris on nenditud, et Teise maailmasõja järel kaotas Eesti oma rahvaarvust 200 000 inimest (eestikeelne õpik lk. 108, venekeelne õpik lk. 107), siis antud õpikupaaris on öeldud, et Eesti kaotas tervelt veerandi oma elanikkonnast ehk 282 000 inimest (eestikeelne õpik lk. 201; venekeelne õpik lk. 221). Kumb neist arvudest on õige, jääb arusaamatuks.

Järgmine peatükk käsitleb mõlemas õpikupaaris nõukogude aega Eestis. Esimene õpikupaaridevaheline erinevus seisneb selles, et siin mainitakse, et Eesti NSV Ülemnõukogu esimees Johannes Vares oli ilmselt südametunnistuspiinade tõttu sooritanud enesetapu (eestikeelne õpik lk. 203; venekeelne õpik lk. 223). Eelmises õpikupaaris pole kordagi mainitud, et Johannes Vares oleks milleski süüdi ning et viimane oleks 1946. aastal sooritanud südametunnistuspiinade tõttu enesetappu.

Edasi tuleb antud õpikupaaris tekst, mis pole Eesti ajaloo õpiku kohaselt sugugi objektiivne, vaid väljenab autori isiklikku seisukohta ja veendumusi. Nimelt on selles sõjajärgsest migratsioonist kirjutatud järgmist: „*Eestissegi ümberasunud muulaste seas oli ja on arvukalt oma rahvuse, keele ja juured minetanud, kodumaatuid nomaade, kes on kõige selle üle tagatipuks veel uhkedki. Säärased inimesed, oma esiisade mälestuste mõrtsukad, on väärt põlgust, aga ka kaastunnet. Ärgem siis unustagem seda nüüd, mil päevakorras on meie – seekord priitahtlik – integreerumine Euroopa Liitu, meie enda keele ja kultuuri tulevik pealetungiva peamiselt ingliskeelse massikultuuri taustal*“ (eestikeelne õpik lk. 205; venekeelne õpik lk. 225). Siinkohal on venekeelses õpikus kasutatud muulaste tõlkimisel sõna «*инородцы*». See võib olla aga solvava alatooniga. Kui analüüsida ülaltoodud teksti, siis võib jõuda järgmisele järeldusele: eesti õppekeele kooli gümnasist mõistab seda, et siin elav venekeelne elanikkond on nõukogude ajal siia tulnud nomaadide järglased, kes on iseenesest madala grupi esindajad ehk otseses mõttes marginaalid, kellest on isegi kahju. Vene õppekeele kooli gümnasistis tekitab aga see tekst suurt sisekonflikti, sest käsitletavad *nomaadid*, kellel pole ei minevikku ega ka tulevikku, ongi enamjaolt tema „haledad“ esivanemad. Vene õppekeele kooli gümnasistis võib see tekitada ärevust ja põlgust Eesti ajaloo õpetamise vastu üldisemalt. Seevastu eesti õppekeele kooli gümnasist võib hakata põlgama siinseid vene keelt kõnelejaid üldiselt.

Järgmine alapeatükk käsitleb sõjajärgset metsavendlust. Antud õpikupaaris on paksus kirjas toodud esile lause: „**See oli osa kogu Ida-Euroopas toimunud tosina-aastasest (1944–1956) Nõukogude Liidu vastasest partisanisõjast**“ (eestikeelne õpik lk. 206; venekeelne õpik lk. 226). Eelmises õpikupaaris ei ole metsavendlust seostatud Ida-Euroopas (ehk Lääne-Ukrainas, Leedus ja Poolas) aset leidnud nõukogudevastase partisanisõjaga, samuti ei ole eelmises õpikupaaris öeldud, et Leedus osales partisanisõjas 100 000 meest (eelmise õpikupaari mõlema õpiku puhul lk. 112). Antud õpikupaaris on kirjas, et erinevatel aegadel oli Eestis 14 000 – 15 000 metsavenda (eestikeelne õpik lk. 206; venekeelne õpik lk. 226), kuid eelmise õpikupaari järgi olevat Eesti metsades erinevatel aegadel metsavendi olnud kaks korda rohkem ehk 30 000 (eelmise õpikupaari mõlema õpiku puhul lk. 112).

Samas alapeatükis leidub veel üks õpikupaaridevaheline erinevus. Nimelt on antud õpikupaaris nenditud, et „*Lääneriikide massiteabekanalites vaikiti Baltikumis toimuv valdavalt maha*“ (eestikeelne õpik lk. 206; venekeelne õpik lk. 227). Eelmisest õpikupaarist ei leia midagi taolist. Seega tekib antud õpikupaari järgi õppijal arusaam, et Lääneriigid olid

nii-öelda reetnud Eesti Nõukogude Liidu kasuks. Eelmisest õpikupaarist ei anna seda aga välja lugeda.

Järgmine, hilisstalinismi käsitlev peatükk sisaldab paar õpikupaaridevahelist erinevust. Nimelt, kui eelmises õpikupaaris on 1949. aastal Eestis toime pandud küüditamisest antud kronoloogiline ülevaade – seega erilist rõhku sellele ei ole asetatud (mõlemas õpikus lk. 115), siis antud õpikupaaris on kirjas, et 1949. aasta küüditamises hukkus 20 722 inimest, mis on ühtlasi 2,5% kogu eestlaste arvust (eestikeelne õpik lk. 208; venekeelne õpik lk. 229). Ehk antud õpikupaaris on 1949. aasta küüditamist mõnes mõttes samastatud Balti riikide rahvaste genotsiidiga, sest paralleelselt on mainitud ka samasuguseid juhtumeid Lätis ja Leedus. Ning veel üks märkimisväärne õpikupaaridevaheline erinevus seisneb selles, et eelmises õpikupaaris on siinkohal mainitud ka 1950. aastal Pihkvamaal (nendel aladel, mis kuulusid kunagi Eesti ja Läti koosseisu) toime pandud massiküüditamisi, mille tõttu kannatas ligikaudu 1400 inimest, valdavalt eestlased ja lätlased (mõlema õpiku puhul lk. 115).

Ka järgmine erinevus on õpikupaaridevaheline. Antud õpikupaaris on nenditud, et 1944. aastal Eestist lahkunud ehk pagulased ja siiajäänud inimesed hakkasid ettevaatlikult kirjavahetust pidama ja juba kuuekümnendate aastate alguses said pagulased tulla oma kodumaad külastama (eestikeelne õpik lk. 211; venekeelne õpik lk. 232). Antud õpikupaari järgi õppija mõistab seda järgmiselt: järelikult Nõukogude Liit polnudki lõpuni suletud riik, kui seda sai isegi külastada. Eelmises õpikupaaris midagi sellist kirjas pole ja NSV Liitu on kirjeldatud pigem kui „raudse eesriidega“ täielikult suletud süsteemi.

Järgmine, tööstust ja migratsiooni käsitlev alapeatükk ei sisalda eriti asjakohast ja soovitatavat narratiivi (see on minu isiklik seisukoht). Nimelt on antud õpikupaaris kirjutatud, et Eesti loodust, territooriumi ja üldse elukeskkonda ei kasutatud nõukogude ajal mitte kohalike elanike huvides, vaid teiste piirkondade ja muulaste huvidest lähtuvalt ehk tegemist oli parasiitliku nähtusega (eestikeelne õpik lk. 212; venekeelne õpik lk. 233). Eesti õppekeelega kooli õpilane mõistab seda järgmiselt: nõukogude võim oli Eestile üldiselt parasiitlik nähtus ning siinsed venekeelsed elanikud (kes on enamjaolt nõukogulaste järeltulijad) on Eestile olnud läbi ajaloo ainult koormaks, mida polnud Eestile üldse vaja. Seevastu vene õppekeelega kooli õpilane saab siin aru, et tema esivanemad, kes tulid peale Teist maailmasõda Eestisse, polnud siin teretulnud, sest nad ei töötanud Eesti kasuks.

Järgmine erinevus samast peatükist on taas õpikupaaridevaheline. Nimelt on antud õpikupaaris nenditud, et mujalt tulnud inimestele ehk uustulnukatele anti nõukogude ajal

elamispindasid tavaliselt eelisjärjekorras, samas kui Eesti põliselanikud pidid leppima aastakümnete vältel keldris asuvate elamispindade ja puuagulitega. Sellest hakkas seitsmekümnendail jõudma Eestist läände muud maailma informeerivaid märgukirju (eestikeelne õpik lk. 216; venekeelne õpik lk. 238). Neist Eesti põliselanike halbade elutingimustest, mille oli loonud nõukogude võim, ei saa eelmise õpikupaari järgi õppijad teada.

Antud õpikupaari sisene erinevus pärineb peatükist, mis käsitleb Välis-Eesti ja Balti küsimust rahvusvahelisel areenil. Nimelt sisaldab eestikeelne õpik järgmist: „*Eestlased läksid võõrsile praktiliselt paljakäsi. Ei tahetud uskuda, et Nõukogude anneksioon võib kodumaal aastakümneteks kestma jääda, vaid arvati, et lääneriikide abiga taastatakse ka Eesti ja teiste Baltimaade iseseisvus*“ (lk. 222). Seega saab eesti õppekeele kooli õpilane aru, et pagulased lootsid siiski koju naasta ja *Nõukogude anneksioon* oli selleks põhiline takistus. Pagulaste lootustest ja rasketest oludest ning *aastakümneteks kestma jäänud anneksioonist* ei saa venekeelse õpiku lugeja teada, sest venekeelses õpikus ei ole seda kajastatud.

Ka selles ehk viimases peatükis on antud õpikupaari eestikeelses õpikus mitte-eestlasi nimetatud *muulasteks*, seevastu venekeelses õpikus on kasutatud kord neutraalsemat terminit „mitte-eestlane“ („неэстонец“), kord pisut „teravamalt“ terminit „иноподеч“.

Viimane antud õpikupaari erinevus seisneb selles, et eestikeelses õpikus on mainitud, et augustiputšil polnud Gorbatšovi kohal (lk. 232). Venekeelses õpikus on aga öeldud, et Gorbatšovi polnud augustiputšil kohal, sest ta lahkus sündmuse eel puhkusele Krimmi (lk. 256). Seega võib venekeelse õpiku järgi õppijal jääda mulje, et Gorbatšov oli nigelavõitu riigipea, sest ei tundnud oma riigi tähtsate ja otsustavate sündmuste vastu piisavalt huvi.

Alapeatüki kokkuvõte

Nagu antud õpikupaari detailne võrdlusanalüüs näitas, on nende õpikute vahel märksa vähem erinevusi kui eelmise õpikupaari puhul.

Võrdlus tuvastas, et antud õpikupaari peatükkide nimetustes ei olnud ühtegi märkimisväärset erinevust. Alapeatükkide nimetustest tulenevaid erinevusi oli väga vähe ning need ei mänginud õpilaste arusaamade kujundamisel mingit rolli. Fotode juures olevad kommentaarid olid eesti- ja venekeelses õpikus igal pool identsed (välja arvatud ühe juhtumi puhul).

Põhilisteks erinevate arusaamade kujundajateks olid võtmesõnad, tekstisisu ja rõhuasetused. Suurt rolli mängis ka keelekasutuse spetsiifika ehk kuidas suudab Eesti ajaloo õpikus olevat narratiivi mõista eesti õppekeelega kooli õpilane ja kuidas vene õppekeelega kooli õpilane. Antud õpikupaaris oli märgata autorite vaatevinklist lähtuvaid rõhuasetusi, mis võisid muuta kogu konteksti. Eriti oli seda märgata Teist maailmasõda ja nõukogude aja migratsiooni käsitlevates tekstides.

Positiivseks võib antud õpikupaari puhul pidada seda, et siin on püütud seletada, et Teine maailmasõda polnud eesti rahva huvides, ja toodud esile, et Eesti edaspidine saatus ei huvitanud läänes eriti kedagi.

Negatiivseks võib pidada aga fakti, et peale Teist maailmasõda siia tulnuid on kirjeldatud üsna halvustavas toonis. Kui eelmises õpikupaaris on nenditud, et vene keel kujutas venestamise ajal eesti keelele suurt ohtu, siis antud õpikupaaris on öeldud, et ka tänasel päeval on eesti keel ja kultuur suures ohus, kuid seekord juba inglise keele mõju ja Euroopa Liitu kuulumise tõttu.

Mõlemas õpikupaaris on nõukogude ajal Eestisse rajatud rasketööstusest räägitud kui Eestile mittekasulikust nähtusest, kuid antud õpikupaaris on sellele nähtusele ja sellega tihedalt seotud venekeelsele elanikkonnale asetatud väga negatiivset rõhku.

Nagu eelmise õpikupaari eestikeelses õpikus, nii on ka selle paari eestikeelses õpikus käsitletud Nõukogude Liitu kui *rahvaste impeeriumit* ja siinseid venekeelseid elanikke kui *muulasi*. Selle õpikupaari venekeelses õpikus on tihti kasutatud ka solvava alatooniga terminit „*инородцы*“, kusjuures mõnikord on see pandud jutumärkidesse (viidates autori isiklikule seisukohale), mõnikord mitte.

2.2. Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikute omavaheline üldvõrdlus

Lõputöö selles osas on analüüsitud ja omavahel võrreldud ülejäänud eesti- ja venekeelseid Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikuid.

Identseid Eesti ajaloo gümnaasiumiõpiku vasteid (nii eesti kui vene keeles) oli antud uurimustöö käigus tuvastatud kaks paari ehk neli õpikut, mida sai detailselt ehk sõna-sõnalt uurida ja ka omavahel võrrelda (uurimistöö kaks eelnevat peatükki). Seega kuuluvad ülejäänud kooliõpikud enamjaolt üldise võrdlemise alla, sest neil pole teises keeles vastet.

2.2.1. Õpikute „Eesti ajalugu II“ (1997) ja „Eesti ajalugu“ (2001) omavaheline võrdlus

Seda uurimistöö alapeatüki on paslik alustada 1997. aasta eestikeelse Eesti ajaloo õpiku (autorid Mati Laur, Ago Pajur ja Tõnu Tannberg) ja 2001. aasta Eesti ajaloo õpiku (autorid Tõnu Tannberg, Ain Mäesalu, Tõnis Lukas, Mati Laur ja Ago Pajur) omavahelise võrdlusega. Mõlemad õpikud on väljaantud kirjastuses Avita, kuid kaantel on erinev taustapilt.

Üldine (ja mõnes kohas ka detailne) võrdlusanalüüs tuvastas, et nende õpikute peatükid (alates peatükist, mis käsitleb Eestit Teises maailmasõjas, kuni õpiku lõpuni välja) on kõikides kohtades (välja arvatud eelviimane peatükk) identsed. Ehk nad on sõna-sõnalt täpselt samasugused, ka samasuguste fotode ja nende juures olevate kirjelduste, skaalade, skeemide jms. Isegi viimane peatükk, mis räägib eestlastest maailmas, on mõlemas identne.

Esimesed erinevused on peatükis „Eesti Vabariik aastatel 1991–2001“. 1997. aasta õpikus on poliitilised protsessid ja kuupäevad detailselt välja toodud, 2001. aasta õpikus on aga asetatud rohkem rõhku nende protsesside lõpptulemustele. 2001. aasta õpikus on kirjutatud, et „põhiseadusliku riigivõimuaparaadi ülesehitamise algetapil pöörati suurt tähelepanu kaitsejõudude, piirikaitse ja politsei loomisele“ (lk. 304), kuid 1997. aasta õpikus seda ei ole.

Mõningaid märkimisväärseid erinevusi leidub ka alapeatükis, mis käsitleb Venemaa Armeed lahkumist Eestist. Alljärgnevalt on toodud välja need tekstiosad, mis 1997. aasta õpikus on olemas, kuid 2001. aasta õpikus pole. Näiteks on 1997. aasta õpikus kirjutatud, et „1992. aasta novembris võttis ÜRO Peaassamblee vastu eraldi resolutsiooni võõrvägede väljaviimisest Balti riikidest“ (lk. 147). 2001. aasta õpikus seda pole, nagu ka seda, et „Eesti-Venemaa vahelised vastavateemalised läbirääkimised ei andnud mingeid tulemusi, sest Venemaa viivitas oma vägede väljaviimisega. Viimane oli tingitud sellest, et Venemaa pool püüdis siduda vägede väljaviimist nõudega muuta Eesti seadusandlust ehk kodakondsusseadust. Pealegi soovis Venemaa pool saada hiljem kompensatsiooni“ (lk. 147). 2001. aasta õpikus ei ole kirjutatud ka sellest, et 1994. aastal sõlmitud Eesti-Venemaa vägede väljaviimise lepingus oli tingimuseks see, et Eesti pool kohustub Venemaa Armeed erukaadrisõjaväelastele andma sotsiaalseid tagatisi. Samuti pole 2001. aasta õpikus mainitud Eesti-Venemaa eraldi lepingu olemasolu, 1997. aasta õpikus aga seisab: „eraldi leping sõlmiti Paldiski õppekeskuse likvideerimise ja tuumareaktorite demonteerimise kohta. Need tööd lõpetati vastavalt lepingule 31. septembril 1995. aastal“ (lk. 147). Seega võib 2001. aasta

õpiku järgi aru saada, et kogu Venemaa Armeed vägede lahkumisega seotud protsessid lõppesid 1994. aastal, seevastu 1997. aasta õpiku järgi lõppesid need aastal 1995.

Nende kahe õpiku võrdlusest tuli välja, et ka neis on identsetest ajaloonarratiividest hoolimata mõningaid erinevusi, mis on suutelised mõjuma õpilase tajule.

2.2.2. Lauri Vahtre 2004. aasta Eesti ajaloo kooliõpiku eripära ja selle võrdlus eelnevate õpikutega

Ülaltoodud Eesti gümnaasiumitele ettenähtud ajaloo õpik ilmus 2004. aastal Ilo kirjastuses. Autoriks on Lauri Vahtre.

Uurides antud õpiku peatükke Teise maailmasõja algusest Eesti Vabariigi tänase päevani, tuli välja, et autor püüab tihtipeale oma seisukohti peale suruda.

Näiteks on antud õpikus käsitletud peale Teist maailmasõda siia tulnuid kui *immigrante* (viimane sõna on peaaegu igal pool paksult mustas kirjas). Siinkohal on nenditud ka seda, et 1960. aastatel muutus Eesti Nõukogude Liidu sigalaks ja piimafarmiks, mille valmistoodang saadeti Eestist välja ja seetõttu ei jäänud kohalikele elanikele toodetud produktidest suurt midagi. Majanduslikust aspektist on toodud 1980. aastate näide. Niisiis on õpikus kirjutatud, et Eestis kasvatatud sigadest jäid eestlastele ainult kõrvad ja sõrad, lisaks rändpunalipud ja reostus (lk. 270, 296).

Märkimisväärne on ka see, et erinevalt eeltoodud õpikutest on selles mainitud, et 1940. aastal maksti siin teenivatele Nõukogude ohvitseridele palka Eesti kroonides ning nad said käia Eesti poodides oste tegemas, mis pani eestlasi tihtipeale muigama (samas). Seda võib mõista järgmiselt: järelikult oli Eesti huvitatud Nõukogude vägede olemasolust Eestis, sest maksis siinsetele Nõukogude ohvitseridele palka oma valuutas ehk oma riigi eelarvest. Vastasel juhul oleks pidanud neile palka maksma Nõukogude Liit, seega oleksid nad pidanud saama palka rublades. Huvitav on seegi, et antud õpik on ainuke, kus on nenditud, et Nõukogude laeva „Metallist“, mis olevat nõukogude propaganda järgi Eesti „lohakuse“ tõttu Soome lahes uppunud, nähti peagi taas merd kündmas (lk. 240). Eeltoodud viis õpikut ei ole sellest midagi kirjutanud.

Antud õpikus on kirjas, et „Rahvusvahelise õiguse kohaselt oli ultimaatumi näol tegemist agressiooniaktiga“ (lk. 242). Ning nenditud, et Nõukogude Liidu valitsus süüdistas

Balti riike vastastikuse abistamise lepingu rikkumises – see oli autori arvates vale (samas). Midagi sellist eeltoodud viies õpikus ei ole.

Erinevalt teistest vaadeldud õpikutest on selles öeldud, et juunikommunistid (nt. Hans Kruus) uskusid ka ise mingisse „Mongoolia varianti“, mille järgi oleks Eesti säilitanud vähemalt vormilise iseseisvuse (lk. 244). Siinkohal vihjab autor ilmselt sellele, et eesti rahvast kui etnilist gruppi ootab segunemine teiste Nõukogude Liidus elavate etnostega. Midagi sellist ei ole mainitud üheski eeltoodud Eesti ajaloo õpikus.

Teise maailmasõja ajal aset leidnud sündmusi on samuti kirjeldatud ja käsitletud autori eripärasest seisukohast. Näiteks ei ole sõjaajal tegutsenud hävituspataljone käsitletud kui lätlastega moodustatud salku ning sõjaajal tegutsenud Omakaitset on seostatud Eesti Kaitseliidu-taolise salgaga (lk. 247).

Teise maailmasõja aegsete sündmuste käsitluses on antud õpikus väidetud: „Kahjuks ei koondanud Saksa väejuhatus eestlaste pataljone kokku mõneks suuremaks üksuseks“ (lk. 250-251). Ja samas kohas on nenditud, et peale Teist maailmasõda kuulutati SS tervikuna kuritegelikuks, välja arvatud Relva-SS, millega autor tahab ilmselt õigustada Wehrmachi 20. SS-diviisi tegevust. Sõjatallermaa alapeatükis on nenditud, et soomepoisid „sõdisid Soome vabaduse ja Eesti au eest“ (lk. 250-251). Selliseid argumente pole võimalik leida eeltoodud õpikutest. Kui 1997. aasta õpikupaaris on kirjutatud, et Wehrmachi poolt oli moodustatud kuus Eesti piirikaitserügementi, siis antud õpikus on toodud (nagu ka 1999/2000. aasta õpikupaaris) selleks arvaks hoopis seitse (lk. 252). Kui näiteks 1999/2000. aasta õpikupaaris on kirjutatud, et Nõukogude Armee Eesti Laskurkorpuses teeninud eesti mehed lootsid lõppkokkuvõttes siiski taastada Eesti suveräänsust, siis antud õpikus on nenditud, et inimesed uskusid, et toovad Eestile vabaduse (lk. 252). Siinkohal tuleb tõdeda, et viimati mainitud õpikute puhul on kohe mõistetav, et nende autorite vaated ajaloole on erinevad ning see kajastub ka õpikute ajaloonarratiivides.

Kui eeltoodud õpikutes on väidetud, et natsirežiimi ajal Eestis toime pandud kuritegudes on enamasti eestlased ise süüdi, siis antud õpikus on nenditud järgmist: „Juutide hävitamisest võttis osa vaid väike osa eestlastest, kellele selle võimaluse oli andnud võõras võim“ (lk. 259). Samuti on selles kirjutatud, et nii nõukogude kui ka natsirežiimi ajal leidis probleemse psüühikaga isikuid, kes soovisid oma vägivaldset võimu näidates isiklikke komplekse välja elada (samas). Midagi sellist ei ole mainitud üheski eeltoodud õpikus.

Järgmises, 8. jaos, mis kannab pealkirja „*Nõukogude okupatsioon*“, võib samuti leida palju märkimisväärseid erinevusi, mis on ainult antud õpikule eripärased, sest eelnevas viies õpikus neid pole. Kui 1999/2000. aasta õpikupaaris on väidetud, et metsavendi oli Eesti metsades kogu aja vältel umbes 30 000, siis antud õpiku järgi oli neid 40 000 ning vaid 10 000 neist olid aktiivsed. Samuti on antud õpikus väidetud, et ka Lätis ja Leedus olid metsavennad, kuid neid oli kaks korda rohkem (lk. 263). Siinkohal on peale arvude väljatoomist esitatud ka võrdlus Läti ja Leeduga, mida ei olnud eelnevalt vaadeldud õpikutes. Kui 1999/2000. aasta õpikupaaris on väidetud, et viimane metsavend tabati 1978. aastal ning selleks oli August Sabbe, siis antud õpikus on nenditud, et viimaseks eesti metsavennaks oli hoopis Johannes Lindemann, kes suri 1980. aastal Läänemaal (lk. 264).

Nagu juba varem öeldud, on antud õpikus rõhutatud immigrantide ohtu eesti rahvale, keelele ja kultuurile. Näiteks on selles mainitud, et aastatel 1945–1950 asus Eestisse 170 000 immigranti (lk. 266), kuid hiljem nenditud, et „iga aasta tuli Eestisse 10 000 teistkeelset ja teistmeelset migranti ning sellega kaasnes oht jääda eestlastel vähemusrahvuseks omaenda maal“ (lk. 278).

Järgmine jagu, mille pealkirjaks oli eelmistes õpikutes „*Taasiseseisvumine*“ või „*Iseseisvuse taastamine*“, kannab selles õpikus hoopis pealkirja „*Taasvabanemine*“. Ka selles on omajagu märkimisväärseid aspekte. Näiteks on 58. peatükis muinsuskaitseameti tekkimist 1987. aastal seletatud eesti rahva tahtega ning nenditud, et eesti rahvas ei soovinud enam kuulda ega lugeda oma ajaloo moonutatud varianti, vaid soovis saada oma äravõetud ajaloo tagasi, et leida sellest tuge. Autori väitel oli paljusid fakte aastakümneid maha saladud ja need tekkinud nii-öelda valged laigud tuligi nüüd täita (lk. 298). Muinsuskaitseameti tekkimist ei ole sellisel viisil seletatud üheski eeltoodud Eesti ajaloo õpikus.

Ka selles jaos toob Vahtre välja oma isiklike seisukohti. Õpikus on kirjutatud, et Interliikumine ehk Interrinne oli tekkinud 1988. aastal venelaste kartusest, et seoses Vaino Väljase võimule tulekuga EKP-s hakatakse neid jõhkralt taga kiusama ning keegi ei suuda neid enam Rahvarinde eest kaitsta. Samuti on nenditud, et interliikujad olid eestlaste taotluste vastu üsna vaenlikult meelestatud ning eestlaste arvamus neid ei huvitanud. Mainitud on ka seda, et Interrinne seisis jagamatu Nõukogude Liidu poolt ning selle liikmed ei soovinud midagi kuulda eesti keele õigustest ega Eesti Vabariigi jõhkrast annekteerimisest 1940. aastal (lk. 306). Mitte üheski eelnimetatud Eesti ajaloo õpikus ei ole Interrinnet niimoodi käsitletud. Pealegi oli Interliikumise ridades ka palju eestlasi, mida antud õpikus ei ole mainitud. Samuti

pole täpselt välja toodud Interliikumise eesmärke. Nimelt oli Interrinne oma eesmärgiks seadnud Eesti NSV muutmise autonoomseks liiduvabariigiks Nõukogude Liidu koosseisus, samuti olid interliikujad uutmise ja demokratiseerimise poliitika poolt, mida antud õpikus pole mainitud.

Selles jaos on veel öeldud, et „1992. aastal lähtuti 1918. aastal väljakuulutatud riigi põhimõttest, sest vastasel juhul oleks tulnud kehtestada kodakondsuse nullvariant ehk tuua oma kodakondsusesse tuhandeid inimesi, kes suhtuvad Eesti iseseisvusesse vaenulikult“ (lk. 312). Õpikus on väidetud, et uue riigi tekkimise tunnistamise korral oleks pidanud olema sama olukord, nagu oli Eesti Vabariigil Tsaari-Venemaa puhul, kus esimene oli viimase järglasriik ehk oleks pidanud kehtestama kaks riigikeelt (lk. 312, 315). Siinkohal tuleb tõdeda, et Eesti Vabariigi ajal aastatel 1920–1940 oli riigikeeleks vaid üks keel – eesti keel. Pealegi ei ole üheski eeltoodud õpikus mainitud seda, et 1918. aastal väljakuulutatud Eesti Vabariik oli Tsaari-Venemaa järglasriik.

Nagu eeltoodust näha võib, on mõningaid ajaloofakte antud edasi eripäraselt, sest autor kirjeldab ajaloosündmusi oma seisukohast lähtudes. Lugeses lõputöös vaadeldavat ajavahemikku käsitlevaid jagusid (7., 8. ja 9. jagu), tekib õpilastel (erinevalt teistest õpikutest) toimuvast hoopis teine arusaam. Viimane ongi tingitud õpiku autori isikliku seisukoha väljendamisest.

2.2.3. Andres Adamsoni ja Sulev Valdmaa 1999. aasta ning Andres Adamsoni ja Toomas Karjahärmi 2004. aasta Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikute omavaheline võrdlus

Andres Adamsoni ja Sulev Valdmaa kirjutatud Eesti ajaloo õpik ilmus 1999. aastal kirjastuses Koolibri ning Andres Adamsoni ja Toomas Karjahärmi kirjutatud õpik 2004. aastal kirjastuses Argo.

Kohe alguses tuleb tõdeda, et 2004. aasta õpik on 1999. aasta õpiku peaaegu identne koopia, välja arvatud kolm peatükki, mis käsitlevad sulaaega, stagnatsiooni ning Välis-Eesti ja Balti küsimust rahvusvahelisel areenil. Mõningaid erinevusi on ka teistes lõputöös vaadeldavates ajaloojärkudes. Ka on vanas õpikus eraldi peatükk „Eesti areng aastail 1991–1994“, aga uues õpikus sellist peatükki ei ole. Seal on seda perioodi käsitletud peatükis „Uus algus“.

Kui näiteks uues õpikus on kasutatud rohkem fotopilte, siis vanas õpikus on rohkem lahingu- ja rindejoonekaarte. Kui vanas õpikus on kirjutatud, et paralleelselt Nõukogude sõjaväebaasidega teenis Eesti Kaitseväes 1939. aastal 15 000 meest (lk. 186), siis uues õpikus on toodud selleks arvuks hoopis 16 500 (lk. 228).

Ka järgnevas ajaloonarratiivis on mõningaid märkimisväärseid erinevusi. Näiteks on uues õpikus kirjutatud, et „17. juunil 1940 okupeeriti kogu Eesti kuni 100 000 üle piiri tulnud punaarmeele poolt“ (lk. 231), kuid vanas õpikus on relvajõudude arvuks toodud hoopis 80 000 (lk. 188).

Vanas õpikus on kirjutatud, et esimese nõukogude aasta jooksul oli arreteeritud 7700 inimest (lk. 192). Seevastu uue õpiku andmete järgi arreteeriti hoopis 7000 inimest, kellest umbes 1850 hukati ja 4500 suri vanglas (lk. 234). Uues õpikus pole täpsustatud, kui palju neist hukkus Venemaal, mida on näiteks tehtud vanas õpikus.

Teise maailmasõja aastaid käsitlevad ajaloonarratiivid sisaldavad samuti mõningaid märkimisväärseid erinevusi. Näiteks ei ole vanas õpikus kirjutatud, et 1941. aasta juunist augustini kestis Eestis metsavendade vastupanu, mis sai nimeks Suvesõda (2004. a. õpikus lk. 235). Vanas õpikus on kirjas, et vabatahtlikke eesti mehi, keda saadeti Venemaale tööpataljonidesse, oli 32 000 (lk. 195). Uue õpiku järgi oli neid 33 000 (lk. 236). Kui näiteks uues õpikus on kirjeldatud ka 1944. aasta 9. märtsi ööl Nõukogude Lennuväe poolt aset leidnud Tallinna pommitamist (lk. 242), siis vanas õpikus ei mainita seda üldse. Vanas õpikus on kirjas, et Sinimägedes langes 60 000 Nõukogude Armeesõdurit (lk. 200), kuid uues õpikus pole hukkunute arvu kohta mitte midagi kirjutatud. Samuti on erinevusi alapeatükis, mis kirjeldab Teise maailmasõja tagajärgi Eestile. Kui vanas õpikus on kirjutatud, et kokkuvõttes kaotas Eesti 282 000 inimest (neist rindekaotusi oli 30 000) (lk. 201), siis uue õpiku järgi kaotas Eesti 280 000 inimest (neist rindekaotusi oli 40 000) (lk. 243).

2004. aasta õpikus järgneb nõukogude aega käsitlev jagu, mis sisaldab 1999. aasta õpikuga võrreldes samuti märkimisväärseid erinevusi. Kui vanas õpikus on kirjas, et langenud metsavendade arv on teadmata (lk. 207), siis uus õpik on täpsem: „Pakutud on, et lahinguis langes kuni 4000 metsavenda, veel 2700 meest hukkus võimude kätte langenuna“ (lk. 250). Kui vanas õpikus on kirjutatud, et küüditamine leidis aset 25. märtsil 1949 (lk. 208), siis uues õpikus on nendeks kuupäevadeks 25.–29. märts (lk. 251). Samuti ei ole vanas õpikus mainitud seda, et „3000 küüditatut suri enne, kui tekkis võimalus kodumaale naaseda“ (uues õpikus lk. 252).

Järgmist kolme peatükki ei saa kahe õpiku vahel detailselt võrrelda, sest need eristuvad selgelt üksteisest, seega kuuluvad nad antud uurimistöös üldvõrdluse alla.

Näiteks on vanas õpikus kirjeldatud Lavrenti Beriat kui „veriste kätega timukat, kes oskas hinnata sõjajärgset olukorda teistest Kremli valitsejatest paremini“ (lk. 211). Seevastu uues õpikus on kirjutatud, et „Beria oli valitud mõneks kuuks Nõukogude Liidu riigijuhiks, sest ta oskas arvestada olukorda liiduvabariikides ratsionaalselt“ (lk. 254). Uue õpiku järgi õppija ei saagi teada, et Beria oli süüdi paljudes kuritegudes, seevastu saab ta aru, et viimane oli üsna taibukas inimene.

Uues õpikus on ka Nikita Hruštšovi kujutatud positiivse isikuna (mida ei saa öelda näiteks Lauri Vahtre õpiku kohta). Pealegi pole uue õpiku „Sulaaja“ peatükis erinevalt vanast õpikust rõhutatud nn. immigrandide probleemi Eesti kultuurile, rahvale ja keelele.

Neis kahes õpikus on ka „Stagnatsiooni“ peatükki käsitletud erinevalt. Kui vana õpiku määratluse järgi oli stagnatsioon poliitiline, majanduslik ja kultuuriline seisakuaeg, mil impeerium (õpikus ei käsitleta Nõukogude Liitu mitte riigina, vaid pigem impeeriumina) vananes koos oma juhtidega (lk. 214), siis uues õpikus on öeldud, et stagnatsiooniga algas hoopis stalinismi vaikne rehabiliteerimine (lk. 259). Vanas õpikus on siinkohal asetatud rohkem rõhku majanduse uuele korraldamisele, uues õpikus aga valgustatud Tšehhoslovakkia sündmusi ja sellega kaasnenud protsesse Eesti NSV-s (nt. on toodud siin Tartus aset leidnud tudengiproteste) (lk. 261).

Järgmist peatükki, mis kannab nimetust „Uus ärkamisaeg ja taasiseseisvumine“, saab neis õpikutes detailselt võrrelda, sest see on mõlema õpiku puhul peaaegu identne. Mõningaid erinevusi siiski oli. Neist kõige olulisem erinevus seisneb selles, et vana õpiku järgi võttis 1990. aasta 24. veebruari valimistest osa 520 000 Eesti kodanikku ja 34 000 kodakondsuse taotlejat (lk. 230), seevastu uue õpiku järgi osales neil valimistel 557 000 Eesti kodanikku ja 34 000 kodakondsuse taotlejat (lk. 278).

Sellele järgneb (ainult uues õpikus) peatükk „Uus algus“. Nendel viimastel lehekülgedel on samuti mõningaid aspekte, mida eelmises kuues õpikus pole valgustatud. Näiteks on uues õpikus kirjutatud, et Eesti-Venemaa suhteid raskendab fakt, et Venemaa Föderatsioon, olles Nõukogude Liidu õigusjärglane, ei soovi midagi kuulda (autori seiskohalt) ajaloolise ülekohtu heastamisest, okupatsioonist, genotsiidist, tekitatud kahju hüvitamisest, Eestilt röövitud varade tagastamisest ja Tartu rahu tunnistamisest (lk. 286). Samuti on selles õpikus tõstetud esile nn. rahvussuhete probleemi tänapäeva Eestis. Niisiis on õpikus kirjutatud

venekeelsest elanikkonnast, keda on selle õpiku järgi 40% kogu Eestimaa elanikest ehk 600 000 inimest, järgmist: „Valdav osa neist olid uuskolonialistid, peamiselt venelased, kes polnud varem tundnud mingit huvi eestlaste seisundi, nende keele ja kultuuri vastu“ (lk. 286). Seda lõiku lugedes tekib arusaam, et Eestimaal elav venekeelne elanikkond on siin rohkearvuline ja liigne ehk siis pole teretulnud.

2.2.4. Mati Lauri, Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi 1997. aasta ning Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi 2006. aasta Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikute (mõlema puhul 2. köide) omavaheline üldvõrdlus

Ülaltoodud õpikud on küll peaaegu samade autorite kirjutatud, kuid pole täiesti identsed ning nende struktuur erineb samuti. Seega ei kuulu antud õpikupaar selles uurimistöös detailse võrdluse alla.

Analüüsis 2006. aasta õpikut, tuli välja, et autorid olid seekord suutnud antud uurimistöös käsitlevates ajaloojärkudes jääda enam-vähem erapooletule seisukohale. Samuti võib 2006. aasta õpikut pidada 1997. aasta õpikust ajalooõpetamise poolest palju tõhusamaks. Nimelt on ülaltoodud kahe õpiku struktuur erinev. Kui 1997. aasta õpik on mustvalge, siis 2006. aasta väljalase on värviline. Uues õpikus on ka rohkem fotosid, dokumentaalseid väljavõtteid ning isegi mõningad karikatuurid. Ajaloonarratiivide esituses on uues õpikus jäetud rohkem ruumi gümnasisti iseseisvale mõtlemisele ja isiklike järelduste tegemiseks, mida ei saa öelda 1997. aasta õpiku kohta, sest viimase ajaloonarratiivides leidub tihtipeale varjatud moel autorite seisukohta kaitsvaid argumente.

Esimese märkimisväärse erinevuse leiab peatükist, mis räägib Eestist Teise maailmasõja ajal. Nimelt seisab uues õpikus Molotovi-Ribbentropi pakti käsitlevas ajaloonarratiivis, et Teise maailmasõja puhkemise põhjused ei peitu ainult Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu agressiivsetes plaanides, vaid ka Esimeses maailmasõjas. Samuti on uues õpikus nenditud, et Nõukogude Liidul oli plaanis tuua oma koosseisu kunagised Venemaa Keisririigile kuulunud valdused (lk. 72). Vanas õpikus ei ole sellist sissejuhatust (lk. 91).

Kui vanas õpikus on kirjutatud, et 18. oktoobril 1939 Eestisse saabus 25 000 Nõukogude sõdurit (lk. 93), siis uue õpiku järgi saabus Eestisse tol kuupäeval hoopis 14 000 sõdurit (lk. 76).

Selles ajaloonarratiivis on kahe õpiku vahel veel lahkkelisid. Näiteks kui uues õpikus on lahkunud nn. baltisakslaste arvuks toodud 12 660 inimest (lk. 77), siis vana õpiku järgi lahkus 14 000 inimest (lk. 93).

Esimest nõukogude aastat Eestis on uues õpikus käsitletud kui *Nõukogude okupatsiooni*. Uues õpikus on siinkohal mainitud ka Vene saatkonda (mida ei tee ükski eeltoodud Eesti ajaloo õpikutest), kus Ždanovi suunamisel hakati kokku seadma uut Eesti valitsust. Märkimisväärseks võib pidada ka seda, et antud kontekstis on mainitud, et 21. juuni meeleavaldustel osalesid tsiviilriietuses punaväelased. Kõrval on foto, millel pole kujutatud (nagu mõne eelmise õpiku puhul) demonstrante, keda saadavad soomusmasinad (ning selle all on töödeldud, soomusmasinateta foto, mis oli kunagi kasutusel agitatsioonivahendina), vaid sellel on Tallinnas Vabaduse väljakul suur hulk inimesi ja mitte ühtegi sõjaväelast (lk. 79). Siinkohal tekib õpiku lugejal selline tunne, et demonstrandid tulid vabatahtlikult kohale ning Moskva vaid suunas neid, mitte ei sundinud. Uues õpikus on kirjutatud 21. juuni meeleavalduste kohta veel, et selle sündmuse käigus vabastati Tallinna Patarei vanglast paarkümmend vangi (ning tuuakse esile, et need olid Nõukogude salakuulajad ja terroristid) (samas), mida ei ole tehtud üheski teises eeltoodud õpikus.

Ka Natsi-Saksamaa okupatsiooni käsitlevas peatükis leiab mõningaid tähtsaid erinevusi. Kui vanas õpikus ei ole otseselt rõhutatud eestlaste külalislahkust Wehrmachti suhtes, siis uus õpik on võtnud eeskujuna Lauri Vahtre õpikust. Samuti pole üheski teises Eesti ajaloo õpikus mainitud, et Alfred Rosenberg oli pärit Tallinnast, ning sedagi, et ta on baltisakslane, saab teada ainult sellest õpikust (lk. 84). Samuti on ainult selles õpikus käsitletud Natsi-Saksamaa võimudega Eestis koostööd teinud isikuid kui *kollaborante* ehk reetureid (lk. 84). Kõigis eelnevalt vaadeldud Eesti ajaloo õpikutes on nende isikute olemasolu vaid mainitud, kuid hinnangut ei ole neile antud.

Antud ajaloonarratiivis leidub ka numbrilisi erinevusi. Vanas õpikus on kirjutatud: „*Okupatsiooniaastail hukkus Eestis koonduslaagrites 125 000 inimest. Neist põhiosa moodustasid nõukogude sõjavangid ning Lääne-Euroopast toodud juudid*“ (lk. 102). Seevastu uues õpikus on kirjas: „*Hinnanguliselt hukati Eestis kokku 10 000 Euroopa juuti. Sama süstemaatiliselt hävitasid natsid **mustlasi** (kelle koguarvu hinnati sõja eel umbes 800-le) ehk antud ajalooline etniline grupp lakkas olemast. Suurima rühma Eesti pinnal hukkunutest, hinnanguliselt kuni 15 000 inimest, moodustasid nõukogude sõjavangid*“ (lk. 86). Lugeses viimast, võib mõelda, et Eestis (võrreldes kogu Lääne-Euroopaga) hukati väga vähe juudi

päritolu inimesi. Samuti on siin erinevad numbrid Omakaitset puudutavas tekstis. Kui vanas õpikus on kirjutatud, et Omakaitsega liitus vabatahtlikult 40 000 meest (lk. 104), siis uues on vabatahtlike liitujate arvuks toodud hoopis 44 000 meest (lk. 86). Kumb neist arvudest on õige, jääb jällegi arusaamatuks.

Järgmised tähtsad kahe õpiku vahelised erinevused pärinevad nõukogude aega käsitlevast osast. Esimene erinevus seisneb selles, et uues õpikus on NSV Liidu julgeolekuorganeid käsitletud kui poliitilise võimu kaitsjaid (lk. 100). Midagi sellist ei loe aga välja ei vanast ega ühestki teisest vaadeldud Eesti ajaloo õpikust. Samuti on uues õpikus mainitud, et siin olev Nõukogude Armeed (ehk autoripäraselt võõrväe kohalolek) aitas kaasa nõukogude võimu põlistamisele Eestis ning nagu julgeolekuorganidki, pidid Nõukogude väed olema Moskvale info hankijateks (lk. 101). See oli lõputöös vaadeldud õpikutest ainuke, kus on julgetud nentida midagi sellist, sest see väide ei pruugi vastata tõele.

Järgmine, väga omapärane erinevus peitub sulaaajas. Kohe sulaaaja alguse käsitlemises on uues õpikus kirjeldatud Lavrenti Beria positiivse isikuna. Nimelt seisab seal, et seoses Beria määramisega NSV Liidu siseministri ametisse muutus palju ka Eesti NSV võimuladvisor ehk Beria pidi oskama arvestada ka rahvuspoliitikaga, mille raames hakati Eesti NSV-s juhtivale tööle edutama kohalikku kaadrit. Nenditud on ka, et Lavrenti Beria võimuletuleku järel senine massiline vägivald vähenes (lk. 106). Õpilane ei saagi teada, et Beria oli tegelikult veriste kätega timukas ning et ta südametunnistusel on palju inimelusid.

Ka vastupanu ja repressioone käsitlevas peatükis on märkimisväärsed erinevusi. Kui vanas õpikus on seda ajaloojärku valgustatud väga monotoonselt ehk välja on toodud enamjaolt kuupäevad, sündmused ja nimed, siis uuest õpikust leiab rohkem erinevaid detailseid andmeid, skaalasid ja dokumente. Samuti on uues õpikus 1945. aasta augustikuus aset leidnud küüditamise puhul mainitud, et nõukogude võim küüditas Eestist 407 saksa päritolu isikut, kes saadeti Komi ANSV-sse metsatöödele (lk. 114). Üheski teises eeltoodud Eesti ajaloo õpikus pole seda fakti. Uues õpikus on mainitud ka seda, et 1959. aastal õnnestus 30 000 küüditatut ja arreteeritult pöörduda tagasi Eesti NSV-sse, kuid paljud neist jäid oma elamust ja varast ilma ning võimud ei soovinud neid rehabiliteerida (lk. 114-115). Üheski teises eeltoodud Eesti ajaloo õpikus pole kordagi mainitud, et kellelgi küüditatutest oleks õnnestunud tagasi koju pääseda.

Selles peatükis on uues õpikus käsitletud ka noorte vastupanu salaorganisatsioone, kuid ühe erinevusega. Kui vanas õpikus on toodud välja, et 1960. aastate lõpus tekkisid Eesti

NSV-s profašistlikud organisatsioonid, mis suutsid lühikest aega tegutseda (lk. 125), siis uues õpikus on selle asemel kirjutatud Tartu Ülikooli 1960. aastate komsomoli omapärasest meelsusest valitseva poliitilise režiimi suhtes (lk. 115), mida ei ole aga kirjas ei vanas ega üheski teises eeltoodud Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikus.

Selle peatüki puhul tuleb tähelepanu pöörata ka rõhuasetusele. Kui vanas õpikus on teistest Nõukogude Liidu paikadest siia tulnud kirjeldatud kui Eestile ebasoovitavat tööjõudu, siis uues õpikus on autorid püüdnud migratsiooni käsitlemisel olla tolerantsemad ja ka erapooletud. Näiteks seletavad uue õpiku autorid, miks Eestimaa kohalik elanikkond vaatamata intensiivsele ümberrahvastamispoliitikale siiski ei segunenud siiatulnutelega. Nende väitel aitas sellele kaasa kakskeelne haridussüsteem ehk siia tulnud isikutele anti võimalus õppida vene keeles ehk säilitada oma keel täiel määral (lk. 125). Kakskeelsest haridussüsteemist kui Eestimaa elanikkonna segregatorist ei ole kirjutatud üheski teises eeltoodud Eesti ajaloo õpikus.

Järgmises, uut ärkamisaega käsitlevas peatükis on kahe õpiku üldvõrdluse raames paar huvitavat erinevust. Kui vanas õpikus on kirjutatud, et 1987. aasta 23. augustil Tallinnas Hirvepargis korraldatud poliitiline meelevaldus omas rohkem tähtsust Eestile (lk. 139), siis uues õpikus on nenditud, et sellest meelevaldusest saadi teada ka Moskvas ning see oli Kremli tekitanud suurt ärevust (lk. 141). Uues õpikus on eraldi välja toodud ka Rahvarinde ja Interrinde üldprogrammide väljavõtted, mille järgi esimene soovis, et NSV Liidust saaks riikide liit ehk konföderatsioon, ning teine, et Eesti NSV oleks rohkem autonoomiat omav liiduvabariik Nõukogude Liidu kui ühtse riigi koosseisus (lk. 144). Vanas õpikus ei ole nende kahe liikumise põhimõtteid nii täpselt ja skemaatiliselt esitatud. Need on küll korra tekstis mainitud, aga mitte nii selgelt välja toodud. Seega on vana õpiku järgi õppijail üsna keeruline nende kahe liikumise üldpõhimõtetest ja suundadest aru saada.

Järgneb omariikluse taastamist käsitlev peatükk. Siin tuleb kohe nentida, et uues õpikus on antud detailsem kirjeldus kui vanas. Nii näiteks on uues õpikus üksikasjalikult kirjeldatud kõigi kolme Balti riigi iseseisvumise etappe ning nõukogude julgeolekuorganite vastuseisu neile protsessidele. Seejuures on uues õpikus mainitud ka, et USA president George Bush avaldas Moskvas aset leidnud kohtumisel Mihhail Gorbatšoviga toetust Balti riikide vabadustaotlustele (lk. 154). Vanast õpikust ei saa aga teada, et USA oli pooldanud Balti riikide suveräänseks saamist 1991. aastal. Samuti ei ole vanas õpikus mainitud nn. 9 + 1 lepingut, mille järgi Mihhail Gorbatšov (koos veel üheksa liiduvabariigi peaga) oli nõus 1991.

aasta märtsi lõpus sõlmima uue liidulepingu, mis oleks muutnud NSV Liidu riigi põhimõtet (uues õpikus lk. 155). Samas kohas on uues õpikus toodud välja huvitav fakt, et 1991. aasta augustiputši ajal suleti Mihhail Gorbatšov Krimmis koduaresti ning peale naasmist olid Gorbatšovi võimupiirid ahendatud miinimumini (lk. 155, 156). Andres Adamsoni ja Sulev Valdmaa venekeelses õpikus on samas kohas nenditud, et Mihhail Gorbatšov oli suundunud Krimmi puhkusele (Адамсон, Валдмаа 2000, 256). Kumb neist väidetest on õige, jääb arusaamatuks.

Nende kahe õpiku üldvõrdluse lõpetuseks võib öelda järgmist. 2006. aasta õpik on kirjutatud palju neutraalsemas stiilis kui 1997. aasta õpik. Tänu sellele jääb õppija enda otsustada, mis on mis, kes on kes ja miks just nii. Sama ei saa öelda 1997. aasta õpiku kohta, sest selles olid autorid läbi ajaloonarratiive väljendanud oma arvamusi ja seisukohti. Seega ei ole 1997. aasta õpiku järgi õppijal palju ruumi iseseisvaks otsustamiseks ja oma sõltumatu maailmavaate loomiseks.

2.2.5. Esimese antud lõputöös käsitletavas ajavahemikus ilmunud Eesti ajaloo õpiku eripärad

Ülaltoodud Eesti ajaloo õpik ilmus 1991. aastal Tallinnas kirjastuses Koolibri. Selle autorid on Küлло Arjakas, Mati Laur, Tõnis Lukas ja Ain Mäesalu. See õpik oli ette nähtud 11. klassile, on mustvalge ning eestikeelne.

Antud õpik on kõikidest selles lõputöös käsitletud õpikutest kõige ebakvaliteetsem. Osaliselt saab seda põhjendada õpiku ilmumisaastaga, arvestades 1991. aasta trükikoja tootmisvõimalusi üldisemalt. Nimelt on paljud fotod selles õpikus nii madala kvaliteediga, et tihti peale võib ainult aimata, mis seal on jäädvustatud. Ka õpiku leheküljed on madalavõitu kvaliteediga ja mustvalged. Tuginedes ülaltoodule, võib jõuda järeldusele, et see õpik ei saanud pakkuda õpilastele suurt huvi. Seega ei ole see Eesti ajaloo õpik kommunikatiivselt eriti hästi õnnestunud teos. Kuid see oli siiski Eesti koolides mõnda aega kasutusel. Viimaseks negatiivseks aspektiks selle õpiku juures võib pidada ta nõrka kronoloogilist ülesehitust. Kord on kirjutatud ühest ajavahemikust, siis suundutud teise ajavahemikku ning seejärel hüpatud tagasi esimese juurde. Siinkohal tuleb tõdeda, et seda tendentsi esineb ka teistes Eesti ajaloo õpikutes, kuid mitte nii märgatavalt.

Selle õpiku eripärad tulenevad enamjaolt peatükkidest, mis käsitlevad sõjabaaside ajastut, Eestit Teises maailmasõjas ning sõjajärgset Eesti NSV-d.

Ülaltoodud õpikus on kirjutatud, et lääneriikide valitsused usaldasid NSV Liitu ning Moskva oli 1939. aastal pidanud paralleelselt läbirääkimisi Berliiniga, seega oli Kreml valiku ees: kas teha koostööd Natsi-Saksamaa või lääneriikidega (lk. 328). Mitte üheski teises eeltoodud Eesti ajaloo õpikus ei ole selle ajaloojärgu käsitluses niisugust sissejuhatust, pealegi nentides, et lääneriigid usaldasid Kremlit. Molotovi-Ribbentropi pakti on siin käsitletud rahvusvahelise õiguse poole pealt kui allakirjutamise hetkest kehtetut (lk. 329). Seejuures on küll viidatud juriidilisele aspektile, kuid ei ole selgitatud, miks selline leping on rahvusvahelisest õigusest lähtuvalt kehtetu. Ka edasiste ajaloosündmuste valgustamine erineb selgelt teistest õpikutest. Kui näiteks eeltoodud Eesti ajaloo õpikutes on püütud mööda vaadata faktist, et Eesti Vabariigi valitsus tegelikult teadis 1939. aasta Molotovi-Ribbentropi pakti olemasolust, siis antud õpikus on nenditud, et Eesti Vabariigi valitsuses loodeti, et terminid „huvisfäär“ ja „mõjusfäär“ jms. ei tähenda Eesti okupeerimist, vaid teatavate majanduslike ja poliitiliste eesõiguste andmist Nõukogude Liidule (samas). Mitte üheski eeltoodud õpikus ei ole midagi sellist mainitud.

Kui 2006. aasta Eesti ajaloo õpikus on toodud välja, et lahkunud nn. baltisakslaste arvuks 12 660 inimest (lk. 77), siis antud õpikus on nenditud, et lahkunuid oli 11 000 (lk. 333). Kumbas nendest õpikutest on õiged andmed, jääb siinkohal arusaamatuks.

Ka on ainult selles õpikus kirjutatud järgmist: „*NSV Liiduga sõbralike suhete säilitamise nimel keelati Eesti kodanike lahkumine välismaale ning välisriikides ei loodud Eesti esindusi, mis oleksid Eesti iseseisvuse ohtu sattumisel koheselt välisvõitlust alustanud*“ (lk. 334). Õpilasel võib siinkohal jääda selline mulje, et Eesti Vabariigi valitsus oli igatepidi huvitatud sõbralikest suhetest Nõukogude Liiduga, ja isegi enam. Selle õpiku autorid teevad seda, mida ei tee ükski teine selles uurimistöös vaadeldava Eesti ajaloo õpiku autor – nad kirjeldavad antud ajaloosündmusi just sellise nurga alt, et lugejal tekib arusaam, nagu oleks Eesti Vabariigi valitsus olnud lõppkokkuvõttes huvitatud Eesti Vabariigi vabatahtlikust inkorporeerimisest Nõukogude Liitu.

Stalini kallaletungi Balti riikidele on põhjendatud sellega, et tekkis õige hetk, mil Wehrmachi jõud olid suunatud läände (samas). Üheski teises eeltoodud õpikus ei ole nenditud, et Stalin oleks pidanud Wehrmachi pelgama. Vastupidi, neis on kirjutatud, et Molotovi-Ribbentropi pakt andis Stalinile just vabad käed.

Kui Lauri Vahtre mainib oma 2004. aasta õpikus, et 17. juunil 1940 sisenes Eestisse 80 000 punaväelast (lk. 242), siis antud õpikus on selleks arvaks toodud hoopis 80 000 – 90 000 ning nenditud, et sellega rikkus Kreml 1933. aastal enda poolt allkirjutatud kallaletungi defineerimise konventsiooni (lk. 339). Üheski eeltoodud õpikus ei ole mainitud 1933. aasta konventsiooni olemasolu ega esitatud nii suuri numbreid.

Ka seda, et 1940. aasta 14.-15. juunil toimunud ebaõiglastel valimistel, kus oli vaid üks kandidaat, otsiti valijaid Punaarmee abil, ja et valimisjaoskondades kasutati šantaaži, saab teada ainult 1991. aasta õpikust (lk. 341-342). Üheski hiljem ilmunud Eesti ajaloo õpikus ei ole midagi sellist kirjutatud.

Kui näiteks eelmistes õpikutes on Karl Säret käsitletud kui töölisliikumise liiget, siis selles õpikus on kirjas, et Särel oli kriminaalne minevik ning töölisliikumises osales ta vähe (lk. 344).

Eeltoodud Eesti ajaloo õpikutes on nenditud, et nõukogude ajal oli teistest Nõukogude Liidu paikadest tööjõu sissevool Eesti NSV-sse üsna suur. Mõnes õpikus on seda peetud tähtsaks sotsiaalseks probleemiks, mõnes lausa kõige suuremaks ohuks eesti rahvale, kultuurile ja keelele ning mõnes on lihtsalt mainitud ülaltoodud fakti olemasolu. Selles õpikus on aga rõhutatud Vene Föderatsioonist tööjõu värbamist Eestisse. Nii näiteks on õpikus hiljem väidetud, et 1989. aasta seisuga oli Paldiskisse jäänud vaid 32 põliseestlast. Antud kontingendist enamik (siinkohal on kirjutatud, et lätlasi, leedulasi ja juute see ei puudutanud) oli kaotanud oma etnilise identiteedi ja läinud üle vene keelele (lk. 347, 423, 424). Kuna kasutatud on sõnaühendit „Vene Föderatsioonist“, ei pruugi õpilane sellest õigesti aru saada. Nimelt võib ta selle sõnaühendi all mõelda praegust riiki ehk Venemaa Föderatsiooni, mitte Nõukogude Liidu liiduvabariiki ehk Vene NFSV-d. Ehk õpilane võib siinset venekeelset elanikkonda defineerida kui just Venemaalt tulnuid ja sellesse riiki kuuluvaid isikuid.

Järgneb ootamatu hüpe ajas tagasi. Autorid kirjutavad, et 17. juunil 1940 oli Eesti veel vormiliselt iseseisev riik ning et 1940. aastal läks teadmata kaduma 1000 inimest, enamjaolt kõrgemad riigitegelased ja Vabadussõja veteranid (lk. 349). Siinkohal jääb natuke arusaamatuks see, et ühest küljest kirjutatakse, et 17. juunil 1940 alistus Eesti Nõukogude Liidule ja et mingisugusest iseseisvusest ei saanud enam juttugi olla (lk. 339), teisalt nenditakse, et vormiliselt oli Eesti siiski veel iseseisev riik (lk. 349). Need kaks ülaltoodud argumenti on üksteisega vastuolus.

Eripäraseks võib pidada selle õpiku juures ka seda, et Stalini valitsemisajal toime pandud küüditamisi on kirjeldatud siin kui ennekuulmatuid kuritegusid ning paralleeliks on toodud Põhjasõja sündmusi. Selles õpikus on mitmes kohas mainitud küüditamiste seost Põhjasõja aspektidega.

Kui näiteks 2006. aasta õpikus on mainitud, et 14. juunil 1941 küüditati 10 000 inimest (lk. 82), siis selles on küüditatute arvuks toodud 10 157 inimest, kõrval on tabel, mis näitab täpselt, kui palju oli küüditatud mehi, naisi, lapsi, vanureid (lk. 351). Samuti on antud õpikus mainitud ka, et algul oli plaanis küüditada rohkem inimesi, kuid hiljem seda plaani muudeti. Seda ei ole kirjas üheski teises eeltoodud Eesti ajaloo õpikus.

Sellele tekstile eelneval leheküljel on foto, millel on jäädvustatud laagrivang ning all on seletus: „Arreteeritu Venemaa vangilaagris“ (lk. 350) ja juba peale küüditamise kirjeldamist seletavad autorid, miks eesti rahvas võttis Wehrmachi lilledega vastu ning siinkohal on toodud välja nõukogude võimu katse korraldada juulikuus uus küüditamine, kuid sellele ette jäi Wehrmachi sisenemine Eestisse. Ja all on kirjas, et „14. juuni 1941 andis kurva tähtpäeva eesti rahva ajaloos. Seda ei tohi unustada ega seda saa andestada“ (lk. 352). Selle õpiku järgi õppival gümnasistil tekib arusaam, et nõukogude võim ehk selle õpiku järgi Vene Föderatsioonist tulnud võim oli teostanud kogu Eesti ajaloo kõige ebainimlikumad kuriteod, mida eesti rahvas ei anna venelastele iialgi andeks. Ehk antud ajaloonarratiivid meelestavad (alateadvuse tasemel) eesti keelt kõnelevaid õppijaid siinse venekeelse elanikkonna vastu. Tuleb tõdeda, et selliseid ajaloonarratiive kohtab ka teistes antud lõputöös vaatluse all olevates Eesti ajaloo õpikutes.

Järgmiseks eripäraks võib pidada selles õpikus esitatud väidet, et 1942. aastal moodustatud Eesti Laskurkorpuses teenis 22 300 meest (lk. 361). 2006. aasta õpikus on aga väidetud, et neid oli 27 000 (lk. 89), ning 2004. aasta õpik toob selleks arvuks juba 30 000 meest (lk. 252). Milline neist arvudest on täpne, jääb arusaamatuks. Samas kohas on 1991. aasta õpikus nenditud (mida ei kirjuta ükski teine vaatluse all olev Eesti ajaloo õpik), et Stalin oli lubanud mitte ainult eestlastel moodustada omad Nõukogude Armees koosseisu kuuluvad relvastatud alaüksused (näiteks 8. Eesti Laskurkorpus), vaid ka teistel rahvastel, sest olukord rindel oli üsna katastroofiline.

Ka Soome Armees olnud eesti noormeeste arv jääb siin üsna väikseks. Nii on antud õpikus nenditud, et Soome Armees teenis 2300 meest (lk. 363), seevastu 2006. aasta Eesti ajaloo õpikus seisab, et teenijate arvuks oli hoopis 3500 eestlast (lk. 88).

Selles õpikus on veel paar huvitavat asjaolu, mis on seotud fotodega. Üks neist on 1944. aasta foto, millel on kaks Nõukogude Armeesõdurit punalipuga Tallinna linna majakatusel ning all on seletus: „Tallinna kohale tõstetakse punalipp. 1944. a. sept. See propagandistlik foto tehti linna hõivamise järel“ (lk. 367). Teisel fotol on jäädvustatud nõukogudeaegne teeviit kolhoosi Uus elu (lk. 389). Kui 1991. aasta õpikus on väidetud, et see oli propagandistlik foto, siis 1997. aasta mõlemad õpikud (nii vene- kui eestikeelne) kasutavad seda kui dokumentaalset fotot (mõlema õpiku puhul lk. 117). Teistes lõputöös vaatluse all olevates Eesti ajaloo õpikutes ongi neid fotosid kasutatud kui lihtsalt dokumentaalseid, kuid selles õpikus on rõhutatud nende propagandistlikku eesmärki.

1949. aasta märtsiküüditamist on selles õpikus samastatud otseselt genotsiidiga (lk. 376, 395). Kui vaatluse all olevatest õpikutest mõnes oli seda öeldud kaudselt, siis antud õpikus on seda seisukohta väljendatud otseselt.

Pealegi on ainult 1991. aasta õpikus väidetud, et aastatel 1945–1947 tuli Eestisse umbes 180 000 mitte-eestlast (lk. 387). Miks pole sellist olulist fakti mainitud teistes vaatluse all olevates Eesti ajaloo õpikutes, jääb siinkohal arusaamatuks. Eriti arvestades seda, et ülaltoodud sotsiaalset probleemi on ka hiljem Eesti ajaloo õpikutes käsitletud.

Taasiseseisvumist käsitlevas peatükis on samuti mõned märkimisväärsed eripärad. Näiteks on selles õpikus käsitletud Interrinnet kui Moskva-meelset liikumist ning peagi ei kasutata enam selle liikumise õiget nime. Õpilasel tekib arusaam, et Rahvarindele vastandasid ennast Moskvast siia tulnud jõud, kes olid vaid „maskeeritud“ kohalikeks elanikeks.

Näiteks kui 2006. aasta õpikus on mainitud, et 1990. aasta veebruaris toimunud Eesti Kongressi valimistel osales 520 000 registreeritud kodanikku ning 34 000 Eesti Vabariigi kodakondsuse taotlejat (lk. 148), siis 1991. aasta õpiku järgi osales 530 000 registreeritud kodanikku (lk. 453). Kumb nendest andmetest on õige, jääb ebaselgeks.

Veel üks selle õpiku ainulaadne eripära. Nimelt on ainult selles õpikus nenditud, et 1991. aastal tegi Moskva panuse rahvaküsitlusele, sest loodeti, et enamik elanikke pooldab riigi koospüsimist. Ehk Moskva kavatses niimoodi päästa Nõukogude Liitu. Sellele tegi Tallinn kaaluka vastukäigu. 3. märtsil 1991 korraldati Eestis ennetav referendum, millel osales 948 000 elanikku. 78,8 protsenti osalenutest vastas küsimusele „Kas Teie tahate Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse ja sõltumatuse taastamist?“ jaatavalt. Õpikus on nenditud, et *muulastest* toetas Eesti iseseisvumist 200 000 elanikku, sama palju *muulasi* pooldas Nõukogude Liidu territoriaalset koospüsimist ning üks kolmandik *muulastest* ei suutnud

küsimusele vastata ehk jäi kahevahele (lk. 455). Miks 1991. aasta 3. märtsi ennetavast referendumist Eesti ajaloo õpikutes hiljem ei kirjutata, jääb arusaamatuks, sest see fakt on käsitletavas ajaloojärgus üsna oluline.

See peatükk lõpeb jälle emotsionaalse aspektiga. Nimelt on 1991. aasta Eesti ajaloo õpiku autorid toonud välja tekstilõigu 1918. aasta 24. veebruaril avaldatud „Manifestist kõigile Eestimaa rahvastele“, mis kutsub üles ustavusele oma isamaa vastu (lk. 459). Lugeses seda lõiku, võib õpilane tunda rõõmu selle üle, et tema kodumaa sai taas vabaks. Kuid samas võib gümnasistil tekkida küsimus: miks pole okupantide järglased siiani meie kodumaalt lahkunud?

Nagu näitas 1991. aasta Eesti ajaloo õpiku analüüs, oli selles palju eripärasid, mis võivad teoreetiliselt avaldada mõju gümnasisti tajule ja ka ta maailmavaate kujunemisele.

2.2.6. Esimene selles lõputöös käsitletavas ajavahemikus ilmunud venekeelne Eesti ajaloo õpik ja selle võrdlus esimese eestikeelse ajalooõpikuga

Ülaltoodud Eesti ajaloo õpik ilmus 1992. aastal Koolibri kirjastuses ning kannab pealkirja „История Эстонии XX век“, kümnendale klassile. Autorid on A. Aarelaid, Ü. Ant, K. Arjakas, H. Valter, L. Võime, K. Kala, T. Karjahärm, K. Katus, E. Laasi, T. Nõmm, H. Roots, R. Ruutsoo, L. Õispuu ja S. Õispuu (viimane oli ühtlasi ka selle õpiku koostaja).

Ka selle õpiku juures tuleb tõdeda, et ajaloosündmused võiksid olla kronoloogiliselt paremini järjestatud. Samuti on fotod madalavõitu kvaliteediga.

Paljudes kohtades on see õpik sõna-sõnalt tõlgitud 1991. aasta õpiku järgi, kuid siiski on selles nii antud õpikute vahelisi erinevusi kui ka eripärasid üldiselt.

Nende kahe õpiku omavaheline võrdlus näitas, et 1992. aasta venekeelne õpik ei sisalda ühtegi Wehrmachtiga seotud fotot, samuti ei leia siit 20. Wehrmachti SS-divisjoni ega pataljoni Narva fotosid. Seevastu on mitu Nõukogude Armee (sh. ka Eesti Laskurkorpuse) fotot. 1991. aasta eestikeelne õpik on sellepoolest mitmekülgsem.

Pealegi on selles õpikus eripärasid, mida pole 1991. aasta õpikus. Neid saab käsitleda kui õpikutevahelisi erinevusi. Nii on näiteks 1992. aasta õpikus mainitud, et Eesti Vabariigi valitsus oli enne Teist maailmasõda poliitiliselt suunatud Natsi-Saksamaa poole. Seejuures ei ole täpsemalt lahti räägitud, millest oli see kallak tekkinud. Sellist väidet ei leia ei 1991. aasta ega ka ühestki teisest vaatluse all olevast Eesti ajaloo õpikust.

Samuti on 1992. aasta õpikus püütud tõestada seda, et 1940. aastal oli Eesti Vabariik inkorporeeritud Nõukogude Liidu koosseisu oma soovi vastaselt ning Moskva poliitika oli igast seisukohast ebaõiglane ja agressiivne. Selleks on välja toodud erinevaid dokumente (nt. erinevad diplomaatilised telegrammid, noodid, ajalehtede artiklite lõigud jms.), mainitud, et Balti riigid olid väikesed ja kaitsetud võrreldes Nõukogude Liiduga, eestlaste kultuur ja maailmavaated olid Moskva poolt purustatud jne. Siinkohal on öeldud ka, et Eesti intelligents oli Nõukogude Liidu suhtes positiivselt meelestatud, sest tundis sealse kultuurielu vastu suurt huvi (lk. 128, 135-139, 182). Õpilases on püütud luua arusaama, et agressioon tuli idast, samas oli Eesti Nõukogude Liidu suhtes ainult positiivselt meelestatud. Ühestki teisest vaatluse all olevast Eesti ajaloo õpikust (sh. ka 1991. aasta õpik) ei anna välja lugeda, et Eesti oleks olnud Moskva suhtes positiivselt meelestatud.

Edaspidi on antud õpikus nenditud (mida ei kohta üheski teisest vaatluse all olevas Eesti ajaloo õpikus), et 1950.-1960. aastatel oli nõukogude võim astunud kulakutevastaseid samme. Nende sammudena ei ole siin esile toodud mitte küüditamisi (nagu ülejäänud vaatluse all olevates õpikutes), vaid hoopis maksude tõstmist (lk. 215-216). Autorite arvates pidid viimased mõjuma talunikele väga hävitavalt.

Mis puudutab 1970. aastate migratsiooni probleemi käsitlemist, siis antud õpik ei ole seda valgustanud nii teravalt kui 1991. aasta õpik. Samuti erinevad antud aspektist mõlemas õpikus olevad numbrid (need on välja toodud allpool ehk detailsete eripärasuste osas).

Edasi on uurimistöös vaadeldud 1992. aasta õpiku üksikuid eripärasid, mida pole 1991. aasta õpikus ning mõned neist on vaatluse all olevate Eesti ajaloo õpikute raames üldse ainulaadsed. Esimeseks eripäraks on see, et 1992. aasta õpikus on mainitud Molotovi-Ribbentropi pakti olemasolu (nagu 1991. aasta õpikuski, ei selgitata siin, miks oli see leping rahvusvahelise õiguse poolest algusest peale juriidiliselt jõutu), seejuures on nenditud, et selle lepinguga sai NSV Liit Natsi-Saksamaalt palju kaubandussoodustusi (lk. 120). Midagi sellist ei saa teada ühesti teisest vaatluse all olevast Eesti ajaloo õpikust. Samal leheküljel on ka üks huvitav foto, millel on jäädvustatud Wehrmachi ja Nõukogude Armeed sõdurid kätlemas, ning all on selgitus: „Punaväelane ja Saksa sõdur 1939. a. talvel demarkatsiooni liinil Poolas“ (lk. 120). Miks teistes vaatluse all olevates õpikutes sellist fotot pole, ei ole teada.

Selles õpikus on toodud välja ka Eesti Vabariigi Londoni suursaadiku poolt 1939. aasta 22. augustil Eesti Vabariigi Välisministeeriumile saadetud telegrammi tekst, kus on kirjas Molotovi-Ribbentropi salaprotokolli põhisisu (lk. 121). Ehk antud õpikus on väidetud,

et Eesti Vabariigi valitsus ei oletanud, vaid teadis täpselt ülalnimetatud lepingu salaprotokollis sisu. Sellist tähtsat telegrammi ei ole teistes vaatluse all olevates Eesti ajaloo õpikutes esitatud.

Järgmine peatükk käsitleb Nõukogude vägede Eestisse sisenemist. 1992. aasta venekeelses õpikus on nenditud, et Nõukogude vägesid ei tohtinud fotografeerida ega filmida. Samuti olid katkestatud telefoni- ja raadioside välismaaga (lk. 125). Kelle initsiatiiv see oli, pole otseselt öeldud, kuid loogiliselt mõeldes võib jõuda järeldusele, et ka selle Moskva suhtes mõõndusliku otsuse langetajaks oli Eesti riigijuhtkond. Seda võib pidada märkimisväärseks, sest ühestki teisest vaatluse all olevast Eesti ajaloo õpikust ei leia antud ajaloojärgu kohta sellist fakti.

Viimati mainitud peatükis leidub veel üks õpikutevaheline erinevus. 1992. aasta venekeelses õpikus on kirjutatud, et 1940. aasta maikuu alguses olid Nõukogude Liidu relvajõudude siinse juhtkonna ja Eesti Vabariigi valitsuse vahelistes suhetes tekkinud pinged. Eesti Kaitsepolitseisse laekusid teated sellest, kuidas sinne Nõukogude sõjaväejuhtkond püüab luua kontakte põrandaaluste kommunistidega. Nõukogude sõjaväejuhtkond oli omakorda korduvalt raporteerinud juhtumitest, mille käigus tulistati Nõukogude sõjamasinate pihta, ning Eesti pool raporteeris juhtumitest, mis olid seotud tsiviilisikute põhjendamata vahistamisega sõjaväelaste poolt (lk. 127). 1991. aasta eestikeelses õpikus on sellistest faktidest mööda vaadatud.

Ainult antud õpikus on detailselt kirjeldatud, kuidas Moskva ei pidanud Balti rahvaid ja poolakaid usaldusväärseks ning seetõttu ei lubatud neil esialgu moodustada Nõukogude Armees koosseisus oma relvastatud rühmitusi. Nenditud on ka seda, et 1941. aasta suvel läks Eestis nõukogude võimu pooldajate ja vaenlaste vahel lausa kodusõjaks. Edasi on Teise maailmasõja kohta ainult selles õpikus kirjutatud, et Eesti Laskurkorpus kannatas oma nõrga väljaõppe tõttu (ülejäanud õpikutes on nenditud, et Eesti Laskurkorpus kannatas Nõukogude sõjaväejuhtkonna vale taktika pärast) ning et Lätist tulnud miilitsad olid hävituspataljonide liikmed. Naljakaks asjaoluks võib siin pidada järgmist: ainult selles õpikus on mainitud, et B. Pasternak oli hävituspataljoni ülem ja ta hukkus 1941. aasta augustikuu teisel poolel (lk. 184-185). Seda lugedes võib venekeelsel õpilasel tekkida tunne, et B. Pasternaki all on peetud silmas vene kirjanikku ja luuletajat Boris Pasternakki (õpikus ei ole selgitatud, et juttu pole tuntud vene luuletajast). Samuti saab ainult sellest õpikust lugeda, et Poolas Heides oli eestlastest moodustatud vabatahtlik Wehrmachti koosseisu kuuluv Eesti Leegioni alaüksuse

väljaõppekeskus (lk. 190). Samas on väidetud, et alles 1943. aasta maikuuks õnnestus surveavaldamise abil saada kokku 7000 sõdurit, misjärel loodi sunniviisiliselt pataljon Narva (samas). 1991. aasta õpikus, nagu ka paljudes teistes, on valgustatud Narva pataljoni pigem kui vabatahtlikest moodustatud, mitte kui sunniviisiliselt loodud.

Kui 1991. aasta õpikus on kirjutatud, et sakslasi võeti Eestis Teise maailmasõja alguses lilledega vastu (lk. 352), siis 1992. aasta venekeelse õpiku järgi põlati Eestis sakslasi samamoodi nagu nõukogulasigi (lk. 188).

Seejuures on 1992. aasta õpikus toodud Wehrmachi ridades olnud eestlastest ajateenijate arvuks üle 52 000 võitleja (lk. 191) ning 1991. aasta eestikeelses õpikus umbes 30 000 meest (lk. 363).

Samuti on ainult 1992. aasta õpikus mainitud, et 1944. aastal oli eestlasi Punaarmees rohkem kui leedulasi ja lätlasi (lk. 193).

Ning viimane Teise maailmasõja käsitluses esinev eripära on seotud Sinimägede lahingute kirjeldamisega. Nimelt kui 2004. aasta Eesti ajaloo õpikus seisab, et Punaarmee kaotas Sinimägedes 60 000 meest (lk. 253-254), siis selles õpikus ei ole mingeid numbreid välja toodud, kuid on öeldud, et lahing oli niivõrd emotsionaalne, et tihtipeale kandis see käsikähmluse iseloomu (lk. 195). Kusjuures Teises maailmasõjas aset leidnud käsikähmluse juhtumitest ei ole kirjutatud üheski teises vaatluse all olevas Eesti ajaloo õpikus.

Järgnevad nõukogude aega käsitlevad peatükid. Ka nendes on mõningaid eripärasid. Esimesena võib välja tuua võimustruktuuri esindamise. 1992. aasta venekeelses õpikus on kirjutatud, et peale Teist maailmasõda suhtusid nõukogude võimud Eestisse üsna pehmelt. Eestil oli oma välisministeerium ja isegi oma armee. Kolhoosidesse astuti vabatahtlikult. Eesti kultuurielu liikus mööda endist rada ehk ajas oma joont (lk. 204). Midagi sellist ei kohta üheski teises vaatluse all olevas Eesti ajaloo õpikus. Seevastu võib teistest Eesti ajaloo õpikutest leida narratiive, mis kirjeldavad detailselt seda, et kohe peale Teise maailmasõja lõppu ehk 1945. aastast muutus nõukogude võim aina karmimaks ja jõhkramaks ning aastatel 1947-1948 oli stalinism saanud sisse juba suure hoo.

Ka küüditamiste valgustamise puhul võib 1992. aasta õpikut pidada eripäraseks. Selles on kirjutatud, et see juhtum sarnanes tõesti genotsiidiga, kuid ka teised rahvad kannatasid Stalini terrori all. Näiteks tuuakse tšetšeenid, kalmõkid ja ingušid – need rahvad oli „kõigi rahvaste sõber“ tervenisti küüditanud vangilaagritesse (lk. 205). See on vaatluse all olevatest

ainuke Eesti ajaloo õpik, kus on toodud välja mitte küll otseselt Eesti ajalooga seotud aspekt, kuid õige märkus.

Tulles tagasi nõukogude ajal aset leidnud migratsiooni juurde, siis võib väita, et 1970. aastate sisserände probleemi käsitlemisel on 1991. ja 1992. aasta õpikus välja toodud erinevaid rõhuasetusi ja numbreid. Niisiis on 1992. aasta venekeelses õpikus kirjutatud, et 1970. aastatel tuli Venemaalt Eestisse igal aastal kuni 25 000 *muulast*, kelle arusaamad, tavad, maailmavaade ja käitumine olid selgelt teistsugused (siinkohal on sõna „*инородцы*“ kasutatud esimest korda). Siin on kirjutatud, et just needsamad isikud, kes tunnevad ennast pea igal pool kui kodus, olidki šovinistlike liikumiste pooldajad Eestis. (lk. 231, 253, 302-303) 1991. aasta eestikeelses õpikus on aga kirjutatud, et 1970. aastatel tuli Eestisse igal aastal 31 000 – 41 000 *migranti*, kes ei suutnud kohaneda kohaliku keskkonnaga ning olid langenud Kremli propaganda ohvriteks (lk. 423).

Lõpetuseks võib välja tuua ühe 1991. ja 1992. aasta õpiku vahelise sarnasuse. Nimelt on mõlema õpiku viimastel lehekülgedel (1991. aasta õpikus lk. 459; 1992. aasta õpikus lk. 280) toodud välja tekstilõik 1918. aasta 24. veebruari „Manifestist kõigile Eestimaa rahvastele“. Siinkohal tuleb tõdeda, et ülalmainitud tekstilõigu sõnad on eestikeelse õpiku puhul relevantsemad ühtemoodi (ehk võivad eesti kooli gümnasistis äratada uhkuse tunde) ja venekeelse õpiku puhul hoopis teistmoodi. See võib tuleneda sellest, et ülalnimetatud manifesti lõigu järele on 1992. aasta venekeelses õpikus lisatud lugusid (väliseestlasi tutvustavas peatükis), mis kirjeldavad eestlaste asulaid Venemaal läbi ajaloo, et sellisel viisil nii-öelda alateadvuse tasemel selgitada venekeelsele õppijale, et Eestimaa pole talle võõras maa ning Venemaa pole ka eestlastele võõras maa.

2.2.7. Lauri Vahtre 2010. aastal ilmunud vene õppekeelelega gümnaasiumile ettenähtud õpiku „История Эстонии“ võrdlus 2004. aasta Eesti ajaloo gümnaasiumiõpikuga

Ülaltoodud õpik on küll ettenähtud Eesti vene õppekeelelega gümnaasiumitele, kuid on siiski enamjaolt eestikeelne (välja arvatud mõlemal pool õpiku lehekülgedel asuvad väljad, mis täidavad sõnastiku rolli ehk seal on vene gümnasisti jaoks mõned keerulised sõnad tõlgitud eesti keelest vene keelde). See õpik on väljaantud 2010. aastal TEA kirjastuses.

Läbiviidud detailne analüüs aitas tuvastada, et need kaks õpikut on peaaegu identsed, kuid siiski mõne märkimisväärse erinevusega.

Esimene erinevus seisneb 1939. aasta baasidelepingu kirjeldamises. Kui 2004. aasta õpikus on nenditud, et Eesti rahva kaitsetahe Nõukogude Liidu vastu oli suur ning nagu Talvesõda hiljem näitas, võib see imesid teha (lk. 240), siis 2010. aasta õpikus ei ole Talvesõja imedest midagi räägitud, samuti ei ole nii selgelt välja toodud Eesti rahva kaitsetaht (lk. 198). Vanas õpikus on samas kohas öeldud, et vastaspool ehk Nõukogude Liit ei suutnud hoiduda tüüpilistest alatustest, süüdistades Eestit tundmatute allveelaevade mahitamises, millega olevat Soome lahes uputatud Nõukogude laev „Metallist“. Uues õpikus ei ole seda juhtumit üldse mainitud ega Nõukogude Liitu käsitletud kui ebaõiglast riiki.

Kui vanas õpikus on korra mainitud nn. baltisakslaste lahkumist Eestist 1939. aastal (lk. 240-241), siis uues õpikus on öeldud, et 1939. aastal lahkus Eestist 12 660 baltisakslast (lk. 199). Seega vanas õpikus polnud sellele asetatud piisavalt rõhku.

Märkimisväärseks võib pidada ka samal leheküljel allpool oleva foto kommentaari. Fotol on jäädvustatud kolmekordne eestiaegne maja ning maja kõrval seisev punaste transparentidega rahvamass, kõrval on seletuseks: „Nõukogude soomusautod demonstratsiooni saatmas“ (2010. aasta õpikus lk. 201). Ilmselt eksis autor foto kirjeldusega ning pani vana õpiku foto juurde käiva kommentaari uue õpiku fotole, sest ühtegi soomusautot sel fotol pole.

Kui vanas õpikus on kirjutatud, et nii Natsi-Saksamaa kui Nõukogude Liit olid ebaausad ja kavalad ning ootasid momenti, millal saaks üksteisele kallale tungida – Natsi-Saksamaa jõudis Nõukogude Liidust ette ning alustas pealetungi 22. juunil 1941 (lk. 246), siis uues õpikus on autor oma emotsioone rohkem vaos hoidnud. 2010. aasta õpikus ei ole kirjutatud, et mõlemad riigid olid ebaausad, amoraalsed ja kavalad.

Saksa aega ja sõda käsitlevates peatükkides on samuti mõned erinevused. Kui vanas õpikus seisab, et 1941. aasta suvel moodustati metsavendade gruppidest peagi endist Kaitseliitu meenutav Omakaitse (lk. 247), siis uues õpikus seda fakti mainitud ei ole (lk. 206).

Viimaseks erinevuseks võib nende peatükkide juures pidada seda, et vanas õpikus on nenditud, et eestlased võtsid algul Wehrmachtiga kui enda vabastajaid lilledega vastu (lk. 258). Samal leheküljel on isegi foto, millel tsiviilisik vestleb lõbusalt kolme Wehrmachtiga sõduriga. Uues õpikus seda ei ole. Ilmselt sai autor aru, et sellise narratiivi ja foto avaldamine vene gümnaasiumi õpilastele ettenähtud õpikus pole relevantne.

Järgnevalt on käsitletud küüditamisi. Stalinistlike repressioonide juures tuleb täheldada üht väga olulist aspekti: ainult 2010. aasta õpikus on kirjas, et ei represseritud

ainult eestlasi, vaid ka siinseid nii põliseid kui ka pärast 1917. aastat elama asunud venelasi. Neile kõigile inkrimineeriti seda, et nad olid kaua aega elanud demokraatlikul maal ja mitte kommunistliku režiimi all (lk. 224). Seda, et repressiooni ohvriteks ei langenud ainult eestlased, vaid ka teised Nõukogude Liidus elavad inimesed, on mainitud ka 1992. aasta Eesti ajaloo venekeelses õpikus (lk. 205). Kuid 2010. aasta õpiku juures on seda tehtud nii-öelda läbi Eesti prisma, 1992. aasta õpiku puhul nii-öelda läbi Nõukogude Liidu prisma.

1970. aastate kirjelduses on 2010. aasta õpikus üks huvitav fakt, mida ülejäänud vaatluse all olevatest Eesti ajaloo õpikutest ei leia. Niisiis on selles kirjutatud järgmist: „Kui mujal NSV Liidus töötasid kõrgkoolid kõikjal vene keeles, siis Eestis (samuti Lätis ja Leedus) suudeti säilitada rahvuskeelne kõrgharidus“ (lk. 241). Miks on autor toonud sellise argumendi, pole arusaadav. Näiteks kirjutab Suur Nõukogude Entsüklopeedia, et 1970. aastatel olid NSV Liidu kõrgõppeasutustes erinevad õppevormid: päevane, kaug- ja õhtune õpe. Kõikides neis õppevormides sai õppida emakeeles. Nõukogude kõrgkoolides õpetati kokku rohkem kui 70 keeles (<http://bse.sci-lib.com/article007539.html>). Pealegi on üldtuntud fakt, et paljudes nõukogude liiduvabariikides oli võimalik saada kõrgharidust nii liiduvabariigi kui ka vene keeles.

Ka nõukogude aega käsitlevates peatükkides on õpiku autor väljendanud isiklikke seisukohti. Nimelt peab autor eestlasi, kes astusid NLKP-sse lausa *kollaboratsioonistideks* ehk reeturiteks. Samuti on õpikus öeldud, et Eestisse elama tulnud isikud nägid maailma tihtipeale hoopis teistmoodi kui eestlased. Nii näiteks arvasid esimesed, et tulid eestlasi abistama ja Eesti rahvamajandust arendama ning eestlased peaksid neile selle eest tänulikud olema (autori väitel seletas neile seda nii tollaegne nõukogude propaganda). Samas arvasid eestlased, et siia elama tulnud inimesed peaksid ära õppima vähemalt eesti keele, rääkimata kultuuri eripäradest ja kommetest. Seda soovi pandi tihtipeale pahaks ning peeti natsionalistlikuks ja mõnikord lausa fašistlikuks. Õpikus on nenditud ka, et siin elavatel eestlastel ja venelastel oli erinev välimus, riietumisstiil, kodusisustus jne (lk. 246, 248, 251). Siinkohal soovin kommenteerida oma seisukohta. Mis puudutab reetmist seoses astumisega NLKP-sse, siis seda ei saa pidada üldfaktiks, vaid see on pigem Vahtre isiklik seisukoht ega pruugi haakuda teiste inimeste arvamustega. Ka moe ja välimuse etnilist küsimust ei saa nii selgelt piiritleda. Võib-olla mõningad nüansid olid, näiteks siia tulnute ja eestlaste käitumine, riietumine jms. võis olla algul erinev, kuid mida kauem inimene mingil maal elab, seda rohkem võtab ta selle maa kultuuri üle. Kas vabatahtlikult või tahtmatult, see protsess käivitub automaatselt. Seega

saan olla siinkohal autoriga poolenisti päri. Ja mis puudutab eesti keele vastu huvi puudumist, siis selles olen ma Lauri Vahtrega täiesti päri. Iga endast ja teistest lugupidav inimene peab tundma huvi ümbritseva keskkonna vastu, sealhulgas keele, kultuuri, kommete jms. vastu. Siinkohal ühtib minu seisukoht õpiku autori seisukohaga. Eesti keelt võiks Eestimaal osata.

Sellele järgneb uues õpikus taasvabanemise jagu, kus on õpikute vahel samuti erinevusi. Vanas õpikus on väidetud, et 1989. aastal lähtus Eesti Kodanikekomitee kodakondsusseadusest, mis nägi ette Eesti kodakondsuse andmise nendele isikutele, kes olid 1940. aastal Eesti Vabariigi kodanikud või olid antud Eesti Vabariigi kodakondsust omanud isikute järeltulijad (lk. 309). Mõte oli selles, et Eesti tuleviku üle saaks otsustada just Eesti Vabariigi kodanikkond, mitte aga Eesti NSV kodanikkond (sealhulgas hilismigrandid ja sõjaväelased). Uues õpikus seda pole. Veel on vanas õpikus kirjutatud, et oleks vale väita, et siinseid venelasi diskrimineeritakse, sest tol ajahetkel oli Eesti kodakondsusesse võetud ka arvukalt venelasi ja samas palju sõja järel Eestisse tulnud Venemaa eestlasi jäeti Eesti kodakondsuseta (lk. 309). 2010. aasta õpiku tekstis on õpiku autori vaatevinklit kaitsev argument kärbitud (lk. 263-264). Samuti on vanas õpikus nenditud, et 1991. aasta iseseisvusreferendumil lähtuti just 1918. aastal loodud riigi taastamisest, et mitte kehtestada kodakondsuse nullvarianti, mis näeks ette kõigi Eesti elanike Eesti Vabariigi kodanikeks kuulutamist. See oleks tähendanud vene keelele riigikeele staatuse andmist ehk venestuspoliitika sisulist jätkumist (lk. 312). Uues õpikus pole seda mainitud. Soovin kommenteerida niipalju, et just antud kodakondsuse aspekt ei ole õiglane (minu seisukohalt) ning antud nähtus leiab kaja ka tänapäeval.

Sama ajalooperioodi kohta on vanas õpikus kirjutatud, et „1991. aasta 20. augusti õhtul kell 23:02 võttis Eesti NSV Ülemnõukogu vastu Eesti Komiteega kooskõlastatud otsuse „kinnitada Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust ja taotleda Eesti Vabariigi diplomaatiliste suhete taastamist““ (lk. 315). Uues õpikus on aga kirjas, et „20. augusti õhtul kell 23:02 võttis ülemnõukogu vastu Eesti Komiteega kooskõlastatud otsuse, millega kuulutati 1918. aastal rajatud ja Tartu rahuga Nõukogude Venemaa poolt tunnustatud Eesti Vabariik taastatuks“ (lk. 270). Siinkohal saab 2004. aasta õpiku järgi õppija üldjoontes aru, et Eesti riik kuulutas end suveräänseks. Seevastu 2010. aasta õpiku järgi õppiv vene õppekeele kooli õpilane saab aru, et taastati Eesti Vabariigi iseseisvus, mis oli välja kuulutatud 1918. aastal. Eesti õppekeele kooli õpilane saab aru, et riik sai tagasi kauaoodatud iseseisvuse ja sõltumatuse, vene õppekeele kooli õpilane mõistab, et riik taastas oma iseseisvuse.

Nende kahe õpiku võrdluse lõpus võib teha järelduse, et nende üldvõrdlus sarnanes mõnes mõttes Mati Lauri, Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi 1997. aasta Eesti ajaloo õpikupaari ning Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi 2006. aasta Eesti ajaloo õpiku omavahelise võrdlusega. Nimelt kui oma varasemates õpikutes olid autorid rohkem oma isiklikku arvamust väljendanud, siis hiljem kirjutatud õpikud olid objektiivsema ajalookäsitlusega ja neis oli oma seisukoha argumentatsioon juba märgatavalt vähem.

2.2.8. Mart Laari ja Sulev Vahtre 2012. aasta „Eesti ajaloo lugemiku“ eripärad

Ülaltoodud „Eesti ajaloo lugemik“ ilmus 2012. aastal kirjastuses Maurus. Autorid on Mart Laar ja Lauri Vahtre. See on eestikeelne.

Tuleb mainida, et see Eesti gümnaasiumitele ettenähtud „Eesti ajaloo lugemik“ on kirjutatud üsna objektiivselt. Samuti pole palju räägitud nõukogude ajal sisserännanud *muulastest* ja *migrantidest*.

Järgnevalt on välja toodud selle lugemiku eripärad. Esimene neist on peatükis „Baaside leping, sakslaste lahkumine ja Punaarmee sissemarss“. Nimelt on siin toodud välja Nõukogude Liidu kaitse rahvakomissari Kliment Vorošilovi käskkirja punktid, kus käsitletakse Nõukogude maavägede koondamist rünnakuks Balti riikide vastu 26. septembril 1939 (lk. 199–201). Lugeses seda dokumenti, tekib tunne, et initsiatiiv oli suunatud enamjaolt Eesti vastu, sest Läti Armeed on neis punktides mainitud vaid korra ning Leedu Armeest ja riigist pole sõnagi. Seejuures pole siin tegemist käskkirja väljavõtetega, vaid avaldatud on kogu dokument.

Kui 1939. aasta olukorda on vaatluse all olevates õpikutes käsitletud erinevalt, kusjuures mõnes õpikus on kogu süü Eesti suveräänsuse ohtusattumise eest asetatud tollase riigipea Konstantin Pätsi õlgadele, siis see õpik on nimetanud süüdlasteks nii Pätsi kui kogu tema meeskonda. Pätsi nii-öelda poliitilise tiiva esindajad pidid olema üsna „pehmed“ inimesed ning ütleva alati kõigele „jah“. Opositsioonina on välja toodud Jaan Tõnissoni poliitiline ringkond (kuhu kuulus palju Tartu haritlasi), mis püüdis isegi kõrvaldada riigi valitsemisest esimese ehk nii-öelda Pätsi „jaatava“ poliitilise meeskonna (lk. 208). Midagi sellist ei saa välja lugeda ühestki teisest vaatluse all olevast Eesti ajaloo õpikust.

Sellest ajaloojärgust on vaatluse all olevates Eesti ajaloo õpikutes (mõnes neist, kuid mitte kõigis) kirjutatud, et Eesti Vabariigi valitsus teadis Molotovi-Ribbentropi pakti

salaprotokolli olemasolust, sest kuulujutud olid jõudnud Toompeale. Avaldatud on ka väljavõtte Eesti Vabariigi välisministri Selteri kõnest Riigivolikogu istungil 26. septembril 1939. Ta kandis seal ette järgmist: „Pakti juurde kuulub veel salajane protokoll“ (lk 202–204). Antud õpikus on öeldud veel, et toonane valitsev poliitiline ringkond sai väga hästi aru, et Eesti Vabariik oli jäänud kahe suurriigi vahele ning et ka peale sõda ei tule keegi Eestilt küsima, kas ta soovib oma suveräänsust säilitada või ei (samas).

Järgneb peatükk „Esimene Nõukogude aasta“. Selle ajajärgu raames on antud õpik ainuke, kus on lahti seletatud nn. Mongoolia variandi kehtestamise võimalikkus Eestis. Nimelt on antud õpikus kirjutatud, et nn. Mongoolia variant seisnes küsimuses, kas kehtestada Eestis poliitiline režiim Mongoolia rahvavabariigi või nõukogude liiduvabariigi eeskujul. (lk. 216). Siinkohal ei seostata seda võimaliku migrantide sissevooluga ega eestluse võimaliku hävinemisega, mida on tehtud mõnes eeltoodud Eesti ajaloo õpikus (sh. Lauri Vahtre 2004. aasta õpikus, lk. 244).

Edaspidiseid sündmusi on püütud kirjeldada objektiivselt. Kuid nagu uurimusest on juba välja tulnud, kalduvad õpikute autorid Teist maailmasõda puudutavates aspektides (isiklikult) järgmisele: NSV Liidu režiim oli Eesti suhtes vaenulik ega soosinud eestlaste ellujäämist; Natsi-Saksamaa režiim oli samuti Eesti suhtes vaenulik, kuid suhtus eestlastesse märksa paremini Nõukogude Liidu režiimist. Selles õpikus on dokumentide abil näidatud, et Hitleril polnud sugugi plaanis anda eesti rahvale ja riigile mingit iseseisvust, sest Natsi-Saksamaa ei austanud eesti rahva tahet ja iseseisvuse püüdeid. Samuti on nenditud, et koostöö Natsi-Saksamaaga poleks Eesti iseseisvuse koha pealt lõppkokkuvõttes osutunud ratsionaalseks. Siinkohal on toodud välja ühelt poolt Juri Uluots kui isik, kes oli pikalt vastustanud eestlaste liitumist Wehrmachtiga, ja teiselt poolt on esitatud Wehrmachi koosseisus olnud Eesti üksuste ülem Harald Riipalu, kes suhtus üsna skeptiliselt 1944. aastal moodustatud vastupanuliikumisse (lk. 232–235). Ülaltoodud aspektidest ei ole kirjutatud üheski teises vaatluse all olevas õpikus.

Veel on antud õpikus kirjutatud, et 1941. aasta juunis küüditati 75% eestlastest. Küüditati ka neid põgenikke endisest Poolast, kes keeldusid Nõukogude Liidu kodakondsuse vastuvõtmisest, ning korduvalt karistatud kurjategijaid (lk. 220-221). Midagi sellist ei ole mainitud üheski eeltoodud Eesti ajaloo õpikus. Seni on nenditud vaid, et enamjaolt küüditati täiesti süütuid Eesti inimesi. Ka 1949. aasta märtsiküüditamist on selles õpikus käsitletud üsna emotsionaalselt. Siinkohal on kirjutatud: „*Kiretute kantseleikeelsete lausete taga on pisarad,*

kannatused ja surm“ (lk. 256). Tuleb märkida, et mõlemat küüditamist on Eesti ajaloo õpikutes käsitletud tihti peale üsna emotsionaalselt, mitte ei mainita lihtsalt ajaloofakti.

Kui rääkida sõjajärgsest metsavendade liikumisest, siis antud õpikus on metsavendadena käsitletud „kõiki end nõukogude võimude eest varjanud ja/või selle vastu aktiivselt võidelnud inimesi“ (lk. 241). Samas on eeltoodud Eesti ajaloo õpikutes metsavendadeks nimetatud relvastatud salku, kes võitlesid sõjajärgsetes Eestimaa metsades valitseva poliitilise režiimi vastu. Seejärel on lisatud Eestimaa metsavendluse nii-öelda tekkeidee autoreid. 2012. aasta õpikus on kirjutatud: „Metsavendluse ideoloogilised alused“ on ühe versiooni kohaselt koostanud Richard Jerlet (1917–1953) koostöös ühe tuntuma metsavenna, Rootsist Eestisse tagasi pöördunud Richard Saalistega (1916–1949). Teise versiooni kohaselt pani Jerlet selle KGB surve kirja pärast vangistamist 1952. aastal“ (lk. 241). Mitte üheski teises vaatluse all olevas õpikus pole toodud välja Eestimaal metsavendluse tekkimise versioone. Samuti on käsitletud siin metsavendi kui kõige vabamaid nõukogude elanikke, kuid metsavendlusega kaasnenud terrorist pole sõnagi. Selle ajajärgu käsitlemise võib lõpetada metsavend Ants Kaljuranna (hüüdnimega Hirmus Ants) rühma poolt Soontaganal 24. veebruaril 1946 koostatud lendlehe viimase lausega: „Viimane võitlus rahvaste rahule, kutsub meid ida asiaatidele tasuma nende veresüüd“ (lk. 243). Tundub, et selle õpiku autorid ei suutnud siinkohal oma emotsioone vaos hoida, kuigi nende seisukoht pole siin esitatud otseselt, vaid erinevate mälestuste ja dokumentide kaudu.

Ka Välis-Eestit käsitlevas peatükis on üks numbriline erinevus. Kui 2004. aasta Lauri Vahtre Eesti ajaloo õpikus on Teise maailmasõja järgsete pagulaste arvuks (kes suundusid lääneriikidesse) toodud 65 000 inimest (lk. 279), siis 2012. aasta õpiku järgi oli neid hoopis 40 000 (lk. 247).

Järgmine peatükk, mis käsitleb elu Eesti NSV-s, on antud õpikus kõige objektiivsema sisuga. Näiteks on selles kirjutatud, et Teise maailmasõja ajal ei kannatanud mitte ainult eestlased, vaid ka teiste Nõukogude Liidu piirkondade elanikud. Kirjeldatud on ka Ukraina NSV-s valitsenud olukorda, kus väga palju inimesi suri nälga. Sellele on lisatud ühe Ukraina NSV elaniku mälestusi tollest ajast (lk. 262-263).

Järgneb Eesti Vabariigi taastamist käsitlev peatükk. Näiteks kui eeltoodud Eesti ajaloo õpikutes oli öeldud, et 1988. aastal asutatud Rahvarinne vastandas ennast Moskvale, siis antud õpikus on kirjas, et „Rahvarinne kavatses 1988. aastal juhinduda NLKP strateegilisest põhiliinist“ (lk. 290). Veel on antud õpikus mainitud, et Rahvarinde liider Edgar Savisaar

seisis juriidilise järjepidevuse ideele ägedalt vastu ja toetas uue riigi ehk Kolmanda Vabariigi rajamist. Mainitud on ka, et Savisaar mängis Eesti Kommunistliku Partei ja Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei ideede vahel nii-öelda silla rolli (lk. 295).

Järgmine eripära seisneb Venemaa Armees Eestist väljaviimise käsitluses. See alapeatükk on kohati väga emotsionaalselt edasi antud ning Venemaa Armees vägesid on käsitletud kui ebasoovitavat nähtust Eestis (lk. 301-302). Gümnasist võib antud aspekti lõppkokkuvõttes siduda Venemaa ja selle elanikkonnaga ehk õpilane võib seda mõista kui venelaste mittesoovitavat kohalolemist Eestis.

Kui teistes õpikutes on kord mainitud, kord mitte, et Eesti-Venemaa piirileping on oluline mõlemale osapoolle ning et tulevikus kirjutatakse sellele alla, siis selles õpikus on nenditud, et antud leping polegi Eestile nii oluline (lk. 310).

Nagu analüüsist välja tuli, on see õpik kirjutatud üsna objektiivselt. Samuti on selles „Eesti ajaloo lugemikus“ esitatud erinevate kaasaegsete isikute mälestusi, käsikirju ja dokumente. Emotsionaalsemalt on aga kirjeldatud Teist maailmasõda ja nõukogude aja lõppu.

KOKKUVÕTE

Antud uurimistöös analüüsitud kaksteist Eesti ajaloo õpikut, mis nägid ilmavalgust aastatel 1991–2012, aitasid tuvastada järgmist. Paljudes õpikutes olid autorid läbi ajaloonarratiivi väljendanud oma isiklike seisukohti, seega ei jäetud õpilase otsustada, missugune osapooltest oli pigem positiivne ning missugune pigem negatiivne, mis nähtus oli hea ja mis oli halb jne. See puudutas kõige rohkem Teise maailmasõja ajajärku. Siinkohal polnud paljud autorid suutnud käsitleda Eesti ajalugu objektiivselt. Analüüsist tuli välja, et valulikuks teemaks oli Wehrmachi 20. Eesti SS-diviisi küsimus ehk kas selles salgast teeninud isikud olid Eesti poolt või pigem vastu. Mõni üksik autor suutis sellest küsimusest mööda vaadata, kuid enamjaolt kalduti arvama, et Wehrmacht oli Teises maailmasõjas kaitsnud Eesti riigi huve rohkem kui Nõukogude Armeel. Natsi-Saksamaa režiimi ajal Eestimaal toimepandud kuriteod olid samuti Eesti ajaloo õpikute autoritele tüliõunaks. Mõnes õpikus oli rõhutatud, et enamik siinseid elanikke polnud nendes kuritegudes süüdi, teistes aga toodud esile vastupidiseid fakte ja argumente.

Konstantin Pätsi ja sõjajärgset Eesti Vabariigi valitsust oli käsitletud samuti üsna erinevatel seisukohtadel. Ühed autorid väitsid kooliõpikutes, et Päts oli teinud õigesti, et vältis Eestis verevalamist aastatel 1939-1940, teised rõhutasid seevastu Pätsi poliitilise meeskonna argust ja tagasihoidlikkust, mis viimaste arvates oli üks põhjustest, miks Eesti Vabariik kaotas 1940. aastal oma suveräänsuse.

Ka küüditamised olid tekitanud õpikute autoritel palju emotsioone. Siinkohal oli nenditud, et see oli kõige traagilisem sündmus Eesti rahva ajaloos, samuti oli rõhutatud selle andestamatust ja jõhkrust, paaris õpikus oli toodud siin paralleele hoopis Põhjasõjaga.

Nõukogude aja käsitus erines nende kaheteistkümne õpiku vahel kõige vähem ning eriti polnud väljendatud ka isiklike seisukohti ja emotsioone. Üldine rõhuasetus oli üsna sarnane, välja arvatud 1970. aastate *venestamise* osa, millest küll pikalt pole kirjutatud, ja *migratsiooni* teema. Mõningates kohtades oli välja toodud erinevaid fakte, kuid üldpilti see vaadeldud Eesti ajaloo õpikute juures ei muutnud.

Sellele järgnenud Nõukogude Liidu lagunemist ja Eesti suveräänseks riigiks saamist on Eesti ajaloo õpikutes käsitletud samuti küllaltki erinevatel positsioonidel. Kui ühtedes õpikutes oli asetatud rohkem rõhku Nõukogude Liidu riigisüsteemile, mis ei ole suuteline

edaspidi eksisteerima, siis teistes oli rõhutatud hoopis Eesti elanikkonna iseseisvuse saavutamise püüdeid. Osas õpikutes oli siinseid venekeelseid elanikke toodud välja kui Moskva-meelseid, osas oli püütud seda vältida.

Märkimisväärseid üldisi erinevusi oli ka eesti- ja venekeelsete õpikute vahel. Nimelt oli eestikeelsetes õpikutes käsitletud nõukogude võimu kui eesti rahvale vaenulikku ja hävitavat. Seevastu venekeelsetes õpikutes olid käsitletud nõukogude võimu kui lihtsalt mitte eesti rahva ja riigi huvides olevat nähtust.

Kui eestikeelsetes õpikutes oli käsitletud Wehrmachti eesti rahvast kommunismist vabastava jõuna, siis venekeelsetes õpikutes oli Wehrmachti käsitletud Eestimaa okupantidena.

Samuti oli eesti- ja venekeelsetes õpikutes käsitletud üsna erinevalt peale Teist maailmasõda siia elama tulnud isikuid. Eestikeelsetes õpikutes oli rõhutatud enamjaolt eesti keele ja eesti rahva juurte probleemile. Seevastu venekeelsetes õpikutes oli rohkem rõhku asetatud kahe kogukonna vahelistele probleemidele, mis tulenesid kahe keelegrupi olemasolust. Kui eestikeelsetes õpikutes oli viidatud sellele, et ülalnimetatud isikud polnud (mõnes on kirjutatud, et pole siiani) Eestis teretulnud, siis venekeelsetes õpikutes midagi sellist seal ei ole mainitud (erandiks võib pidada sõna-sõnalt tõlgitud teksti Andres Adamsoni ja Sulev Valdmaa 2000. aasta venekeelses Eesti ajaloo õpikus).

Alljärgnevalt on toodud Eesti ajaloo õpikute võrdlustabel, kus on kirjas õpikutevaheliste erinevuste arv (vt. järgmist lehekülge).

X	1	2 v	3	4 v	5	6	7	8	9	10 v	11v	12
1	X	63	38	38	11	22	-	41	41	22	4	16
2 v		X	38	38	-	22	-	12	41	22	4	16
3			X	26	-	28	40	12	40	22	4	16
4 v				X	-	28	-	13	40	22	4	16
5					X	22	-	12	40	22	4	16
6						X	1	14	44	22	19	17
7							X	13	40	22	4	16
8								X	50	46	4	20
9									X	18	24	16
10 v										X	26	16
11 v											X	20
12												X

Numbrite taga on järgmised õpikud („v“ – venekeelne Eesti ajaloo õpik):

- 1) Mati Laur, Ago Pajur, Tõnu Tannberg, „Eesti ajalugu II“ (1997);
- 2) Мати Лаур, Аго Паюр, Тыну Таннберг, „История Эстонии II“ (1997);
- 3) Andres Adamson, Sulev Valdmaa, „Eesti ajalugu“ (1999);
- 4) Андрес Адамсон, Сулев Валдмаа, „История Эстонии“ (2000);
- 5) Tõnu Tannberg, Ain Mäesalu, Tõnis Lukas, Mati Laur, Ago Pajur, „Eesti ajalugu“ (2001);
- 6) Lauri Vahtre, „Eesti ajalugu“ (2004);
- 7) Andres Adamson, Toomas Karjahärm, „Eesti ajalugu gümnaasiumile“ (2004);
- 8) Ago Pajur, Tõnu Tannberg, „Eesti ajalugu II 20. sajandist tänapäevani“ (2006);
- 9) Külle Arjakas, Mati Laur, Tõnis Lukas, Ain Mäesalu, „Eesti ajalugu“ (1991);
- 10) А. Аарелайд, Ю. Ант, К. Арьякас, Х. Вальтер, Л. Выйме, К. Кала, Т. Карьяхярм, К. Катус, Э. Лааси, Т. Нымм, Х. Роотс, Р. Руутсоо, Л. Ыйспуу, С. Ыйспуу, „История Эстонии XX век“ (1992);
- 11) Лаури Вахтре, „История Эстонии“ (2010);
- 12) Mart Laar, Lauri Vahtre, „Eesti ajaloo lugemik gümnaasiumile“ (2012).

Esimene praktilises osas läbiviidud 1997. aasta eesti- ja venekeelse õpiku detailne võrdlus tõi esile, et kuigi tegemist oli identse õpikupaariga, oli see vaadeldud ajaloojarkude käsitlemise raames selles uurimistöös kõige suurema erinevuste arvuga (kokku 63 erinevust).

Palju erinevusi oli ka 1991. aasta ja 2006. aasta Eesti ajaloo õpikute vahel (kokku 50 erinevust). Seejuures oli 1991. aasta Eesti ajaloo õpik võrreldes 2006. aasta õpikuga pigem subjektiivse ajalookäsitlusega. 1991. aasta õpikus oli palju fakte esitatud väga omapäraselt ning rõhuasetused olid samuti eripärased. Rohkesti oli erinevusi ka 1992. aasta ja 2006. aasta ajaloo õpiku vahel, kokku 46 erinevust. See-eest ei erinenud 1992. aasta Eesti ajaloo õpik 1991. aasta omast eriti palju (kokku vaid 18 erinevust), sest 1991. aasta õpik oli selle eestikeelne eelkäija.

Kui võrrelda Lauri Vahtre 2004. aasta õpikut 1991. aasta õpikuga, siis nende erinevuste küllaltki suur arv (44 erinevust) oli tingitud pigem Vahtre subjektiivsusest ja emotsionaalsusest. Samuti oli sel palju erinevusi 1992. aasta Eesti ajaloo õpikuga (22 erinevust). Lauri Vahtre 2004. aasta Eesti ajaloo õpikut võib pidada kõigist selles uurimistöös vaadeldud õpikutest kõige emotsionaalsemaks ja subjektiivsemaks. Tihtipeale oli autor väljendanud ajaloonarratiivides oma isiklike seisukohti, kuigi need polnud asjakohased.

Teiseks selliseks näiteks võib pidada Andres Adamsoni ja Sulev Valdmaa 1999. ja 2000. aasta õpikupaari, mis oli võrreldes teiste õpikutega samuti üsna suure erinevuste arvuga. Antud õpikupaari detailne analüüs ja selle võrdlus 1997. aasta õpikupaariga tõi välja, et see paar eristub omavahel ehk paarisiseselt märksa vähem kui 1997. aasta õpikupaar omavahel (vaid 26 erinevust). Samas eristub see õpikupaar 1997. aasta õpikupaarist üsna paljudes kohtades (38 erinevust). Nendes õpikutes oli tihtipeale esitatud autorite seisukohti, mis olid loonud nii eesti õppekeelega koolide kui ka vene õppekeelega koolide gümnaasistidel negatiivseid arusaamu, sest paljudes kohtades ei varjanud autorid oma parempoolset suhtumist ajaloo faktidesse ja ka mõningatesse tänapäevastesse probleemidesse.

Praktilise osa teises pooles tehtud 1997. aasta „Eesti ajalugu II“ ja 2001. aasta „Eesti ajaloo“ eestikeelsete gümnaasiumiõpikute üldvõrdlus näitas, et nende õpikute vahel oli vähe erinevusi (11 erinevust), sest 2001. aasta õpik on 1997. aasta õpiku töödeldud variant, kuid siiski oli selles mõnda ajaloo fakti käsitletud teistmoodi ja tehtud mõningaid parandusi.

Seejärel uuritud 1999. aasta Andres Adamsoni ja Sulev Valdmaa „Eesti ajalugu“ ja 2004. aasta Andres Adamsoni ja Toomas Karjahärmi „Eesti ajalugu gümnaasiumile“ Eesti

ajaloo õpikute vahel tuli välja palju erinevusi (40 erinevust). Nendes õpikutes leidis sama ajaloojõrgu käsitlemises erinevaid rõhuasetusi, erinevate numbrite esiletoomist jms.

1997. aasta Mati Lauri, Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi „Eesti ajalugu II“ ja 2006. aasta Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi „Eesti ajalugu II 20. sajandist tänapäevani“ õpikute omavahelisest üldvõrdlusest tuli välja, et 2006. aasta Eesti ajaloo õpik oli kirjutatud palju objektiivsemalt kui 1997. aasta oma. Erinevuste arvuks oli fikseeritud 41. Erinevused seisnesid siin selles, et antud õpikute autorid olid sama ajaloojõrgu puhul tihti peale eri arvamusel.

Veel vähem oli erinevusi Lauri Vahtre 2010. aasta vene koolidele ettenähtud Eesti ajaloo õpiku ja ta 2004. aasta õpiku vahel, kokku 19 erinevust. Siinkohal oli õpiku autor „teravad“ ajaloojõrgud kohandanud venekeelse gümnaasisti tajule vastavaks. 2010. aasta õpikus polnud enam Vahtre radikaalseid vaateid. Seega, ka need kaks õpikut kirjeldasid paljusid ajaloosündmusi lõppkokkuvõttes siiski väga erinevalt.

Üheks objektiivsemaks ajalookäsitlejaks võib pidada Ago Pajuri ja Tõnu Tannbergi 2006. aasta õpikut „Eesti ajalugu II 20. sajandist tänapäevani“ (mis ka tabeli järgi eristub selgelt 1991. ja 1992. aasta õpikust) ning kõige objektiivsema käsitlusega oli Mart Laari ja Lauri Vahtre 2012. aasta „Eesti ajaloo lugemik“.

Antud uurimistöös läbiviidud analüüside põhjal võib öelda, et ajavahemikus 1991–2012 polnud Eesti Vabariigis nii eesti kui ka vene gümnaasiumites ühtset Eesti ajaloo käsitlust. Antud uurimustöö fookuses olnud ajaloojõrkudes (Teisest maailmasõjast tänapäevani) leidis erinevaid rõhuasetusi, fotode kirjeldusi, sõnade kasutamist, lauseehitust (sh. ka mõned lingvistilised pisiasjad), isiklike emotsioone, numbrite esitamist, nimede mainimist/mittemainimist, isikute heroiseerimist ja mahasalgamist, sündmuste mainimist/mittemainimist ning isegi erinevaid kuupäevi ja sündmusi. See kõik aitas üldkokkuvõttes kaasa erinevate ajaloopiltide loomisele nii eesti kui ka vene keelt kõnelevatel gümnaasistidel. Ning erinev ajaloo sündmuste rekonstrueerimine antud töös käsitletud ajaloojõrkude raames võib Eesti koolilastel alateadvuse tasemel teoreetiliselt luua erinevaid maailmavaateid, sest viimased sisaldavad teravaid sotsiaalseid aspekte.

Seega võib väita, et Eesti Vabariigis kasutatavad Eesti ajaloo õpikud, mis nägid ilmavalgust aastatel 1991–2012, võivad teoreetiliselt olla erinevate maailmavaadete loojateks Eesti gümnaasistidele.

RÉSUMÉ

The graduation paper is dedicated to the researches of Estonian history textbooks published from 1991 to 2012. Author has thoroughly dealt with textbooks on Estonian history designed for gymnasiums written in Estonian and Russian languages correspondingly juxtaposing them between themselves.

The aim of the graduation paper has been to find out if different Estonian and Russian textbooks provide similar attitude to the history events thus creating common viewpoints or on the contrary forming different memories of the past. The author has set a goal to make it clear if textbooks on history of Estonia provide the same knowledge and understanding of history in gymnasiums with Estonian and Russian teaching languages, secondly to discover if textbooks in Estonian language offer the same views on history.

The master's paper consists of seven parts: contents, short summary, preface, main paper's chapters which in its turn are divided into two parts, namely the theoretical part and the practical researching part, summary in Estonian, list of used literature and summary in English language.

In the beginning of theoretical part author explains the main types and subtypes of collective memory stressing the actuality of collective memory nowadays.

After readers' acquaintance with the major concepts of collective memory author explains institutional role of schools at the same time considering in detail how school is able to fulfill its role. In this chapter readers are explained how different institutions and major social groups (such as countries, nations and teaching institutions) create their collective memories. Thus readers get to know what makes social groups to accept, or deny certain facts in the process of creating collective memory as well as for what reasons it happens. Author then talks about relation between collective memories and circumstances of the past, examining their impact on the teaching history in schools. Here author emphasizes the importance of school which is exploited by the ruling elite in the forming of identity amongst the young generations. Analyzing the given aspects author thus explains the inner mechanisms of the possible propaganda machine.

As it is textbooks which have been analyzed, the paper's author explains why he had chosen textbooks designed for gymnasiums in particular, dwelling upon their identity forming role. It is explained in detail in which way history textbooks influence students' mentality being tools of forming ideas, as well as school is analyzed as a socializing institution. It is worth stressing that it is older gymnasium-goers' age which is so sensitive to forming of mentality and worldviews as well as flexible and fit for bases of identity to take their deep roots.

It can be concluded from the mentioned above that it is gymnasium-goers who plays individual's role and information is conveyed to them by the school. That is state schools lead students in certain direction playing essential role in identity forming, state schools can use or misuse their possibilities for the benefit of the ruling elite.

To prove the statements author gives the readers examples which illustrate how and to what extent it is possible to interpret the same historical facts depending on the ruling government or regime.

It has been necessary to draw a conventional line between democratic governments and suppressing regimes to comprehend better how understanding of history can differ. For example in case of democratic government there is freedom of thought which enables students to make more difference and decide themselves concerning history facts according to students personal preferences. In case of democratic states history textbooks play only the role of information source without trying to convince or manipulate students' minds. In democratic states there can be several different identities because democracy greets richness of identities. In case of total regime's government history textbooks are short of varieties, chances of alternative points of view are minimal due to the ruling ideology, thinking otherwise is often under ban or even punishable.

To illustrate mentioned differences the author gives examples of the Ukraine's case where textbooks since 1991 up to nowadays have provided different points of view on history. Author suggests some most interesting examples of different approaches amongst them are view on its neighbor Russia, differences in attitudes to the events of the WWII, different views on the USSR as the Ukraine used to be a part of it, the fall of the USSR, the Ukraine's rise of independence.

As it is not sufficient to use only one country's case, neither it is enough to make any conclusions, author decided to compare Latvia social memories data thus comparing with the

Ukraine's case (demonstrated in the end of chapter 1.4 (table 1). The comparison enabled to see that in case of Latvia since year 1991 there has been no one common point of view on the past.

Having compared two mentioned practical cases author then analyzes juxtaposing of school teaching materials' texts on the history of Estonia, in Estonian and Russian languages correspondingly. Author has used textbooks issued from 1991 to 2012, which covered events from WWII up to contemporary times.

In the first part of the practical researching chapters author provides in-depth analysis and comparison of two pairs of identical Estonian textbooks in original Estonian and its Russian version first pair translated and issued the same year, second one issued in Estonian and translated into Russian a year after. The results were rather surprising as the identical pair issued in 1997 had some essential textual differences. In the result of thorough analysis it was discovered that two textbooks which in fact had to be an identical pair turned out to be two different texts thus forming different point of views on the same facts.

The second pair of textbooks issued in 1999 and 2000 correspondingly, gave reasons to believe that the latter differs much lesser than the 1997 pair, there were 26 differences found unlike 1997 pair of textbooks with 38 differences in them.

The rest of the paper's researching part is dedicated to both general and detailed comparison of different history textbooks, comparing Estonian and Russian textbooks between themselves.

In the second half of practical part has been made analysis of "Eesti ajalugu II" ("Estonian history II") issued twice, in 1997 and 2001. The textbooks were designed for Estonian gymnasiums, master's author has come to conclusion that in those textbooks' case there were minor differences (according to the table in the summary in Estonian only 11 differences found), 2001 version is revised textbook issued in 1997 though with a few textual changes.

The following textbook for gymnasiums by Lauri Vahtre issued in 2004 contained some contradictions and major differences compared to the first textbook of Estonian history issued in 1991. There were also a lot of differences compared to Russian version of Estonian history textbook issued in 1992. It is to be mentioned here that the author of Estonian history textbook tended to be rather radical in his views on history events and obviously tried to convince readers in his personal views.

The next sources to be analyzed are textbooks on Estonian history issued in 1999 and 2004. Both versions were written by Andres Adamson. It is to be said that differences found were multiple, the versions are rich in contradictions, it relates to underlining of different words, attention was paid to different events as well as different numbers were offered. There were 40 differences found (see comparative table in the summary in Estonian).

The next chapter provides general comparison of textbooks issued in 1997 and 2006. It should be stressed that 2006 version is much more unbiased than 1997 version. There were found 41 differences (see table in the summary). The differences mainly appeared in several authors' opinions concerning the same facts.

Looking attentively at the first Estonian history textbook issued in 1991 and comparing it with others one can see that the first one differs much from them (particularly compared to 2006 textbook in which case there found 50 differences). In 1991 version many facts were enlightened rather differently and in odds with the later versions, there were also special accents in it. The first Estonian history textbook issued in 1992 didn't differ much from the former textbook (only 18 differences, see table), because the 1991 textbook had been its predecessor. There were also a small amount of differences between Estonian history textbooks by Lauri Vahtre issued in 2010 and 2004 designed for Russian schools, there were only 19 differences. In Russian version of the textbook author had altered his tone for Russian audience, avoiding radical expressions, in 2010 textbook Vahtre didn't show any rudeness. To sum up it should be said that those two textbooks covered historical facts very differently.

The last object of research is issued in 2012, the textbook was written by Mart Laar and Lauri Vahtre. The textbook seems to be the most unbiased source used for the practical part of the analysis. The textbook provides rich material of documents and people's memories. The textbook by Laar and Lauri differs much from other textbooks in relation of more neutral and sound approach to controversial and tough topics, a trait which other textbooks are short of. Authors seem to restrain from their personal feelings.

The author of master's paper has come to conclusion that textbooks issued from 1991 to 2012 for Estonian gymnasiums have provided different viewpoints and creating different attitudes to the same events, all that has been considered in detail in the given work. Not only Estonian and Russian textbooks differ between themselves, but also sources in Estonian do not always provide and share the same ideas. It is worth telling that as the analyses have

shown Russian textbooks have much in common and their mutual deviations are little in numbers.

In conclusion it should be said that Estonian history textbooks issued from 1991 to 2012 have created different understandings of history being able to create amongst the young generations different points of view on the world and history.

KASUTATUD ALLIKAD

Lõputöös kasutatud raamatute loetelu:

Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Western Civilization, Arts of Memory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berger, P. L., Luckmann Th. (1991). *The Social Construction of Reality*. London: Penguin Books.

Goodin, R. E., Tilly, Ch. (2008). *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Kasik, R. (2002). *Tekstid ja taustad: Artikleid tekstianalüüsist*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.

Kroger, J. (2007). *Identity development: Adolescence through adulthood*. Second edition. California: Sage.

Macionis, J. J., Plummer, K. (2002). *Sociology: A global introduction*. Essex: Pearson Education Limited.

Raudsepp, A. (2006). *Ajaloo õpetamise metoodika käsiraamat*. Tartu: Raudpats.

Raudsepp, A., Pajur A., Hiiemaa, K. (2009). *Majandusteemad ajalootunnis*. Tartu: Raudpats.

Sušová, V. (2008). *Images of Domination: Representations of Ethnic Hierarchies in Russian Geography Textbooks in 1875–1918*. Rovaniemi: Tornio.

Titscher, S., Meyer, M., Wodak, R., Vetter, E. (2000). *Methods of Text and Discourse Analysis*. London: Sage Publications.

Westin, O. (1981). *On political socialization and education: Investigation into an argumentation for a good political belief system*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Wössner, S. (2005). *Collective Memory and Identity in Japanese American Literature over Three Generations*. Norderstedt: Books on Demand GmbH.

Lõputöös kasutatud akadeemiliste artiklite ja teiste allikate loetelu:

Aava, K. (2009). Haridusalaste tekstide võrdlev diskursusanalüüs.

Assmann, A. (2002). *Four Formats of Memory: From Individual to Collective Constructions of the Past.*

Assmann, J. (1995). *Collective Memory and Cultural Identity.*

Bela, B. (2009). Elulood Läti ühiskonna uurimise allikana.

Heisler, M. O. (2008). *Challenged Histories and Collective Self-Concept: Politics in History, Memory and Time.*

Janmaat, G. J. (2005). *Ethnic and Civic Conceptions of the Nation in Ukraine's History Textbook.*

Kaldoja, E. (2010). *Riigiutoopiad XX sajandi Eesti kodanikuõpetuse õpikuis.* Tartu Ülikool, Sotsiaal- ja haridusteaduskond, Riigiteaduste instituut. 117 lehekülge. (Magistritöö)

Kepp, Õ. (2008). *Identiteedi suundumusi Eesti luules.* Tallinna Ülikool (Eesti Keele ja Kultuuri Instituut), humanitaarteaduste dissertatsioonid. 34 lehekülge. Tallinn: TLÜ kirjastus.

Le, E. (2006). *Collective memories and representations of national identity in editorials.*

Timotijevic, L., Breakwell, G. M. (2000). *Migration and threat to identity.* *Journal of Community and Applied Social Psychology*, volume 10, isuse 5 (page 355–372).

Suur Nõukogude Entsüklopeedia (väljavõte): <http://bse.sci-lib.com/article007539.html>

Lõputöös kasutatud venekeelsed raamatud:

Прохоров, Ю. Е. (2009). *Действительность. Текст. Дискурс: Учебное пособие. Третье издание.* Москва: ФЛИНТА.

Проблемы лингвистического образования, часть 1. 2003. Екатеринбург: АМБ.

Этнополитология, учебное пособие-хрестоматия. 2001. Москва.

Lõputöös kasutatud venekeelsed akadeemilised artiklid:

Гридина, И. (2012). «Чужие освободители» или «свои оккупанты»: как население Западной Украины воспринимало «советских» в 1939–1941 гг..

Гриневич, В. (2013). Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gri24.html>

Гущин, В. (2010). Идеализировать СССР русским в Латвии помогают... школьные учебники.

Ермаков, М. А. (2012). Концепция истории Второй мировой войны в новом украинском школьном учебнике.

Онкен, Э-К. (2013). От истории освобождения к истории оккупации. Восприятие Второй мировой войны и память о ней в Латвии после 1945 года
<http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/on25.html>

Орлова, И. (2009). Этноизация исторического знания в постсоветских государствах.

Понырко, В. (2011): Школьный учебник истории на постсоветском пространстве как инструмент формирования коллективной памяти
<http://io2.nios.ru/index.php?rel=34&point=23&art=1205>

Портнов, А. (2013). Terra hostica. Образ России в украинских школьных учебниках истории после 1991 года <http://magazines.russ.ru/nz/2004/4/port12.html>

Рыжакова, С. (2011). Латышская национальная история: о культурных механизмах в конструировании и реферировании прошлого.

Смирнов, С. (2010). Российско-украинские отношения в зеркале российских и украинских школьных учебников истории.

Хальбвакс, М. (2005). Коллективная и историческая память
<http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>

Lõputöös analüüsitud Eesti ajaloo õpikud (ilmumisaasta järjekorras):

- 1) Küllö Arjakas, Mati Laur, Tõnis Lukas, Ain Mäesalu. (1991). **Eesti ajalugu**. Kirjastus Koolibri.
- 2) А. Аарелайд, Ю. Ант, К. Арьякас, Х. Вальтер, Л. Выйме, К. Кала, Т. Карьяхярм, К. Катус, Э. Лааси, Т. Нымм, Х. Роотс, Р. Руутсоо, Л. Ыйспуу, С. Ыйспуу. (1992). **История Эстонии XX век**. Издательство Коолибри.
- 3) Mati Laur, Ago Pajur, Tõnu Tannberg. (1997). **Eesti ajalugu II**. Kirjastus Avita.
- 4) Мати Лаур, Аго Паюр, Тыну Таннберг. (1997). **История Эстонии II**. Издательство Авита.
- 5) Andres Adamson, Sulev Valdmaa. (1999). **Eesti ajalugu**. Kirjastus Koolibri.
- 6) Андрес Адамсон, Сулев Валдмаа. (2000). **История Эстонии**. Издательство Коолибри.
- 7) Tõnu Tannberg, Ain Mäesalu, Tõnis Lukas, Mati Laur, Ago Pajur. (2001). **Eesti ajalugu**. Kirjastus Avita.
- 8) Andres Adamson, Toomas Karjahärm (2004). **Eesti ajalugu gümnaasiumile**. Kirjastus Argo.
- 9) Lauri Vahtre. (2004). **Eesti ajalugu**. Kirjastus Ilo.
- 10) Ago Pajur, Tõnu Tannberg. (2006). **Eesti ajalugu II 20. sajandist tänapäevani**. Kirjastus Avita.
- 11) Лаури Вахтре. (2010). **История Эстонии**. Издательство Ило.
- 12) Mart Laar, Lauri Vahtre. (2012). **Eesti ajaloo lugemik gümnaasiumile**. Kirjastus Maurus.